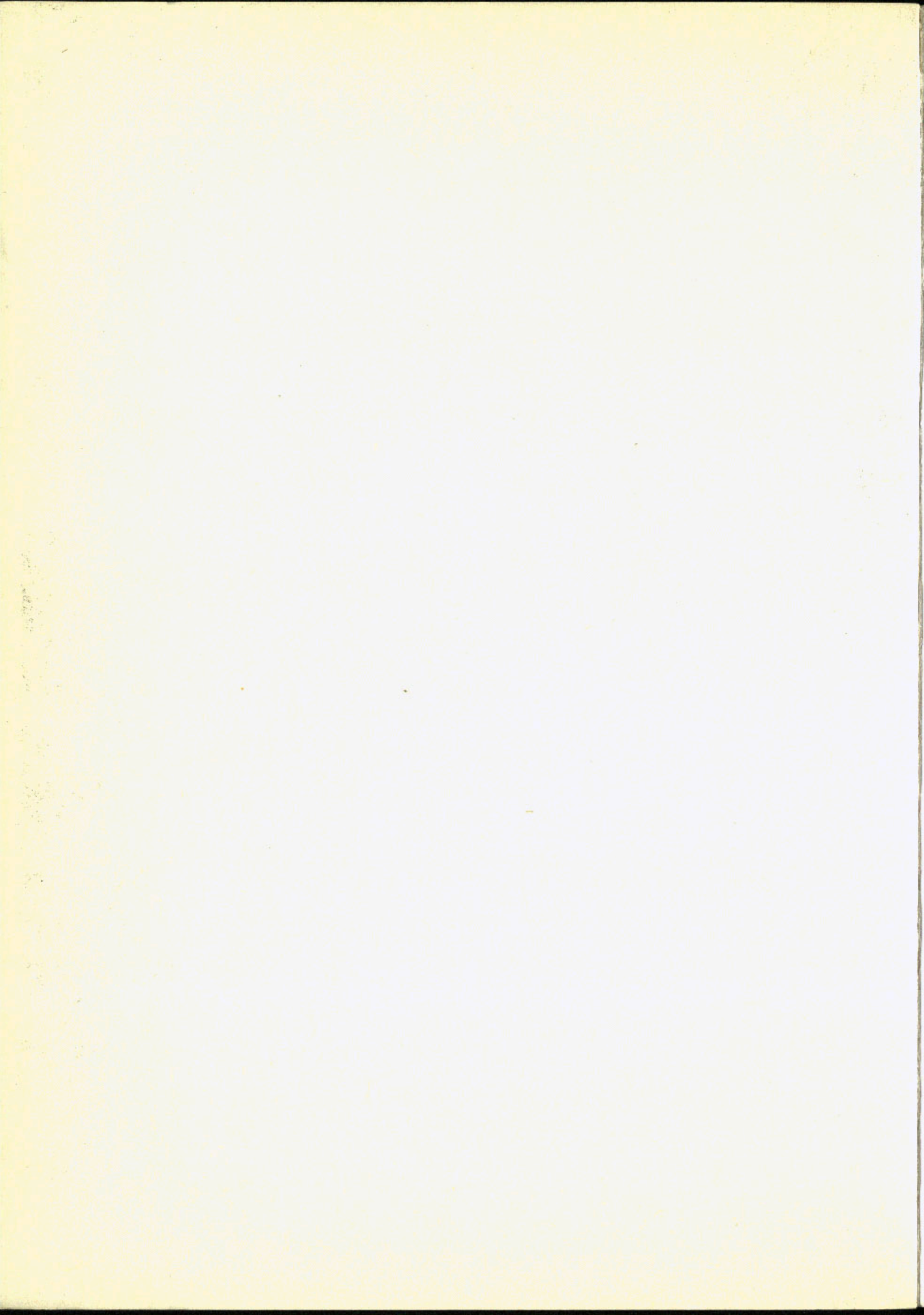

МНОДРАГ
РАДОВИЋ

ОСЛОВЉЕНИ
СВЕТ ИЛИ
ЧАРОВНА
РЕЧ РАШКА
ДИМИТРИЈЕВИЋА

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Посебна издања
Књига 2

О стогодишњици рођења
Рашка Димитријевића

Уредник
Миро Вуксановић

Уз фотографију на корицама:
Непомућени осмех ведрине и у дубокој старости.
Рашко Димитријевић у свом дому (Београд, април 1976)

Миодраг Радовић

**ОСЛОВЉЕНИ
СВЕТ ИЛИ
ЧАРОВНА
РЕЧ РАШКА
ДИМИТРИ-
ЈЕВИЋА**

Нови Сад

Библиотека

Матице српске

1998

MEMORANDUM

Memorandum

TO :

FROM :

DATE :

SUBJECT :

RE :

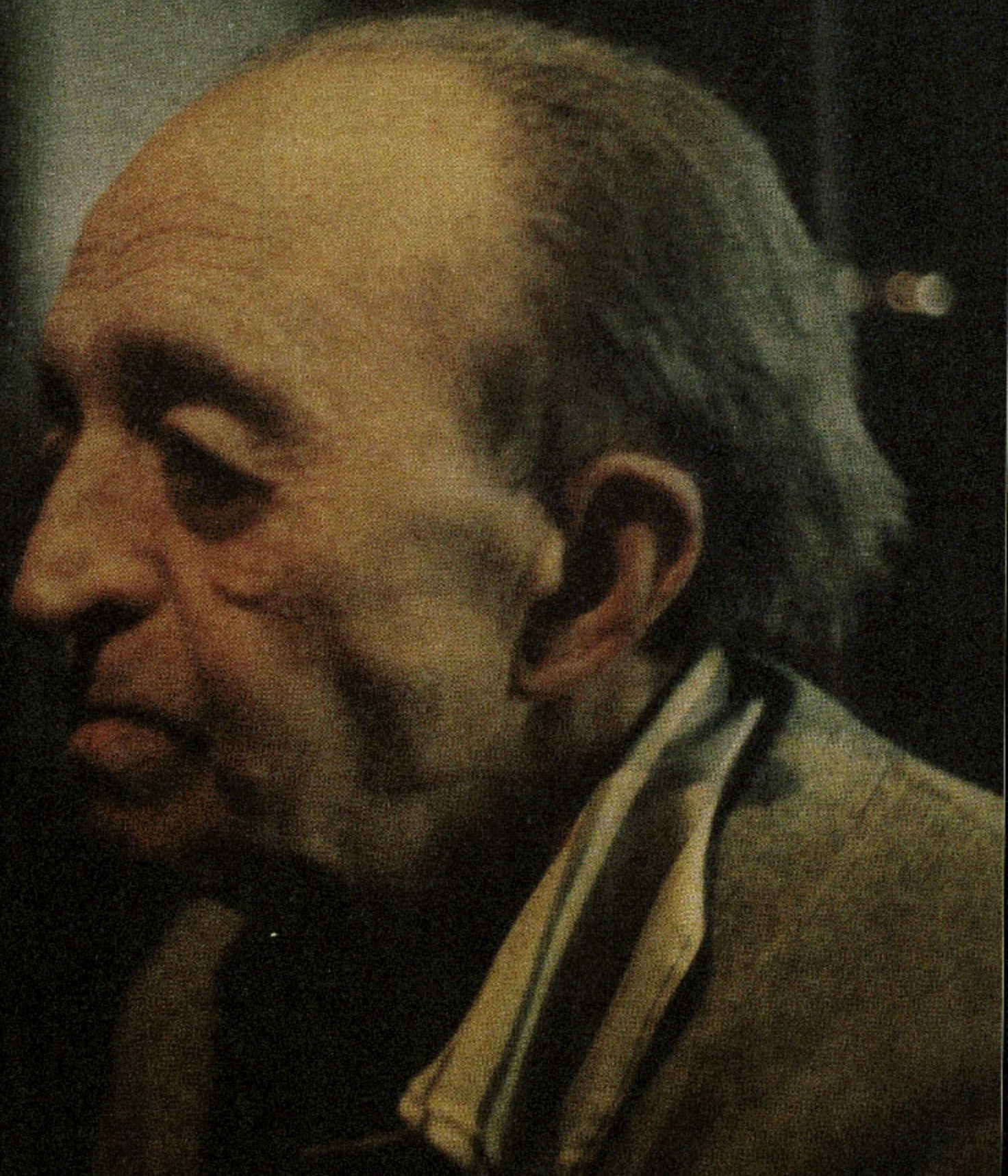
1988

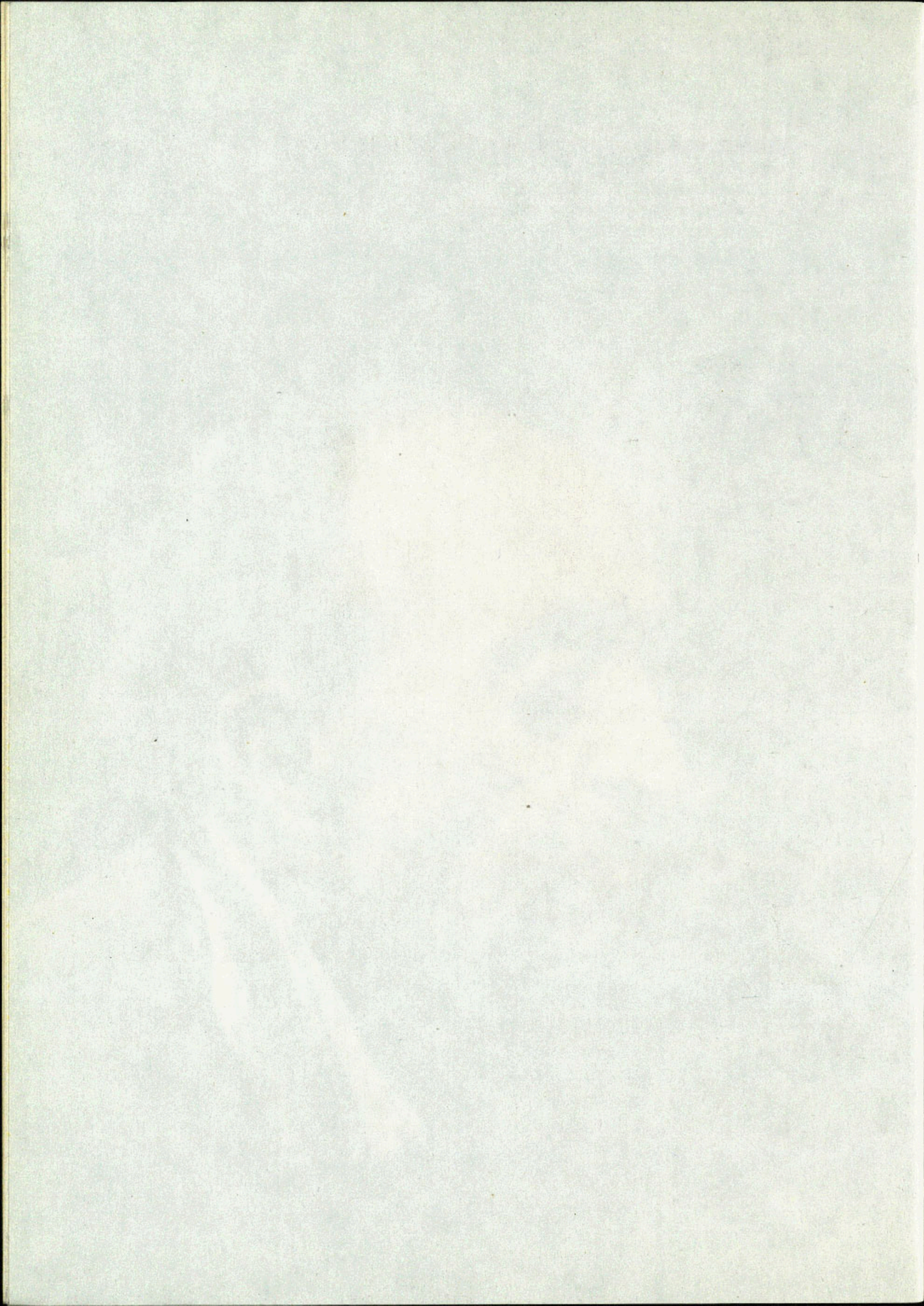
1988

1988

1988

Рашко Димитријевић у
дубокој старости: "Ето, у
прошлости сам стекао себе, из
прошлости још црпем снагу да
и даље останем Ја." У емисији
"Прича о узвишеном" (РТБ)

РЕЧ УРЕДНИКА

Уредник

Уредник

Уредник

Уредник

Уредник

REV. J. B. THURMAN

У нашем свету ранијих студената књижевности када се помене Рашко, није потребно додавати Димитријевић. Не ради ретког имена, и не ради дугачког презимена, већ ради нарочите блискости.

Професор Димитријевић је само Рашко и за овај текст који хоће понешто о њему, а почиње причом о студенту који је пре тридесетак година, на Филолошком факултету, у Београду, у Улици таковској, на Катедри за општу књижевност, у јунском року, после трогодишњег слушања, код неколицине професора, полагао испит: светска књижевност, по суровим, ондашњим, правилима да се полаже баш то и баш тако – одједном. Пред студентом је била трочлана комисија – у средини Рашко, седамдесетогодишњак, тада последњи пут испитивач, с десне му стране произвођач сувих реченица, затрпаних страним речима, толико да су шерети говорили како су му тек свеже и узвици српски, а с лева прави чистунац – пазио се, у говору, туђица као да су отровне. У студенту се јавила нова мука – како уденути одговоре а да буду светројици по вољи. Стога је у још вишем страху одабрао листић са питањима. Док их је читао и видео да мора признати шта је научио о Дон Жуану, како је разумео Игоов Предговор „Кромвелу” и судбину Краља Лира, а поготову да покаже вештину у анализи песме по избору, притврђивао је своју намеру да искључиво говори онако како ће се Рашку допасти, и још гласно, да га он, „тврђ на уши”, може добро чути. Све му је ишло лепо, па је, на крају, изговорио „песму по избору”, Шелијеву минијатуру –

„Радост ми у оку преста,
осмех ми на усни неста,
о кад бих и ја нестао, Мери!”

вртео око ње причу, патетичну, мелодрамску, о изгубљеној љубави, својој, не песниковој, при том заматрао Рашка како густира речи, али онај десни, сав од туђица, није издржао:

„Ви бисте, колега, били одличан посластичар!”

Студент се лецнуо, заборавио где је стао, уздржавао се да и сам не буде превише директан, а Рашко га је одменио:

„Пустите човека да говори!”

Десетак година касније, свом студенту, Рашко је у писму испричао шта је даље било:

„Кад смо после испита отишли да дамо оцене, упитао сам оног 'штурог' доцента шта му је било да направи такву неумесну упадицу. Насмејао се и одговорио ми да се 'само шалио' – 'На испиту, драги Бато, не праве се ни духовите шале, а камоли глупе'. Збунио се и ћутао, али ја сам наставио. И рекао ово: 'Да је [он] пошао тим путем који си му ти поменуо, свакако би стигао до посластичара. Да тебе срећа није довела на ову Катедру, да си и ти пошао тим путем, стигао би само до фурунције'. Није се више смејао.”

Такав је Рашко био према студентима, а имао је и свој начин тумачења књижевности. Сатима су га слушали, као спућени, готово у заносу, а потом били у још једном чуду – све што су чули било им је толико лепо да се нису усуђивали ни реч да понове. Рашко је био велика опозиција другим професорима. Док су се они, већина, губили – са жилама по врату – у читањима својих предавања, он је са истог места говорио као глумац који је и написао и режирао своју улогу. Упорно је нудио усмену реч. Као свој продужетак. И све радио да буде оригинал. Друкчије је говорио, држао цигарету, корачао и разговарао са студентима, друкчије је писао дневник, писма и остало, друкчије пресретао госте, казивао о природи, о музици, о свему... па иако понешто од тога није било оригинално, успео је да буде оригинал. Вешто се таквим показивао и био вољен.

Рашко се с годинама претварао и у велику бројаницу. Бројао је своја предавања, у пола века, на разним трибинама, по градовима у Србији, где је остајао одјек његове удешене приче. Бројао је писма – петнаестак хиљада их је спалио! – што их је доследно слао и она што су му свакодневно стизала, зазивана и начичкана захвалношћу. Бројао је читања исте књиге која му се посебно допадала и у њу уписивао датуме читања. Бројао је посете, редовне и свечарске, а имао их је као ретко ко, у свом дому, у Лоле Рибара 23, где се и родио и одакле је од нас отишао. Бројао је колико је кафа сам припремио, уз дарежљиву причу, својим пријатељима и срачунао да их је било педесетак хиљада. Бројао је текстове о себи и усхићено се обраћао онима који су се утркивали да га што лепше оките и увеличају. Бројао је књиге наших и страних писаца са посветама и тако стварао јединствену збирку. Бројао је сусрете са планинама и писао о њима, о њиховим „висинама и ћутању”. И набројио деведесет година живота.

Рашку се могу набрајати и лепа покушаја. Рано је почео с клавиrom, истицао како је, у самоћи, са музиком био срећан, али није постао пијанист. Кренуо је да студира медицину па одустао, да стекне научно звање, али га ни то није занимало. Писао је песме, па критике, па есеје, написао две књиге прозе, али је све то жртвовао за један циљ – да буде реч која живи.

Сваки човек, са мањим или већим разлозима, са мање или више успеха, жели да о себи створи барем кућни мит. Рашко у томе није био изузетак. И данас, у читању текстова, нарочито писама, и слушању снимљених казивања, очигледно је колико је у њему било и система и упорности да постане мит. Говорећи о другима, највише је рекао о себи. Није се устручавао да самог себе објашњава, да себично уверава у своју несебичност. У томе није било преваре. Зато му се реч и примила.

Можда је мистичност Рашкове усмености доносила управо његова појава. Онако ситан, мало погурен, у дворедном оделу које је изгледало као да му је за који број веће, занимљиво обликоване главе, у троуглу, заправо у обрнутој пирамиди, са брадом на дну, под високим челом, правом и навише зачешљаном косом, са широким подочњацима, позамашним ушима и очним капцима, истуреном доњом усном... као фин замотуљак који хитро хода, прилазио је говорници, стављао мале папире, исписане цитатима, испред себе, опирао се на дланове, а онда се све речено, одједном, окупљало, преображавало и увразило, кроз шуштав, разливен и ритмичан глас, у чисту реч. Како се човек, на очи слушалаца, нагло промеће у реч, и само у њу, јесте феномен Рашко. Зато живи у свима који су га чули.

Ово је опис свега што сведок о Рашку није умео да каже.

Срећом, др Миодраг Радовић, најоданији Рашков студент и пријатељ, његов наследник као професор светске књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, написао је књигу која право Рашка враћа међу нас. У потпуном опису он ће бити изненађење и за оне који мисле да су га добро познавали. Радовић је просејао сијасет података о Рашковом живљењу и његовим разноврсним пословима. Учинио је то и са љубављу и са поштовањем, у име свих Рашкових слушалаца. Све је својом ученошћу сложио у књигу какву смо Професору одавно дужни. Опет се чује Рашкова омађијана реч. Са поузданим коментарима и разложним тумачењима, у срезаној причи, са сећањима Рашкових пријатеља и финим илустрацијама. Пред читаоцима је Рашко Димитријевић као српски интелектуалац каквог више немамо.

Књигу о Рашку наручила је и објавила Библиотека Матице српске. Друкчије није ни могло бити. Целокупна Рашкова библиотека овде је срећена као легат и понуђена корисницима. То је била Рашкова жеља. Миодраг Радовић је, са нама, учинио да буде остварена.

Библиотека Матице српске има две едиције којима казује јавну захвалност својим задужбинарима. У једној објављује каталог легата, почев од најстаријих и највреднијих – Платона Атанацковића и Саве Текелије – а у другој књиге о људима који су јој у наше доба оставили своје библиотеке. Тако, после оне Радована Поповића о Сретену Марићу, сада објављује књигу Миодрага Радовића о Рашку Димитријевићу. И то сведочи како Библиотека Матице српске чува дарове и како за њих узвраћа.

Нови Сад, 27. септембра 1997.

Миро Вуксановић

*„Знам да ми, најзад, дуџујеш само истину, више
ништа. То је првоје једино дуџовање према мени.“*

(Рашко Димитријевић, писмо Миодрагу Радовићу,
23. децембра 1976)

1

**ЈЕДНО
СУВИШЕ
ЛЕПО
ДЕТИЊСТВО**

THE
GARDEN
OF
EDEN

1

Крајем 19. века, у београдској грађанској породици Димитријевић, у кући дра Васа А. Димитријевића и Десанке (рођ. Милетић) родило се друго од петоро деце које је добило име Рашко. Свет је угледао 14. марта, око 9 часова увече, 1898. године у тадашњој улици Два бела голуба, у броју 23, у кући у којој ће одрасти и проживети свој дуги и плодни живот који се сасвим приближио крају 20. века. У породици Рашкових родитеља родило се још четворо деце: старији брат је рано умро, а за Рашком су се родили брат Љубиша (1899) и сестре Радмила (1904) и Мара (1913). Најмлађа сестра Мара умрла је 1921. и њу је Рашко оплакао у дирљивој песми *Звоно и срце* из исте године. О родитељској кући и о улици свога детињства говорио је увек са посебном љубављу и са нешто носталгичне сете, посебно у поодмаклим годинама, када му је „остало мање од живота, а више од сећања”. Београд његовог детињства је био један другачији град, град којег више нема: мален, прегледан, присан и пријатељски. Тај посебни штимунг тадашње старовремске Палилуле осећа се из свих Рашкових сећања на срећно детињство. Веома радо је дозивао својим дугим памћењем тај изгубљени, па поново нађени свет детињства:

Каква је била та улица у доба мога детињства? Много симпатичнија него данас! Прво, могло се видети у њој много дрвећа! То су биле липе, то су били кестенови... то је била хладовина. Ту је месечина имала на шта да се спушта, заљубљени парови су имали где да стану и да одстоје своје време. Примећивали смо их и ми деца и стари и никоме то није сметало...

Таква је била Палилула крајем 19. и почетком 20. века: расцветана и раздрагана у својој идиличној једноставности и топлој присности. У њој је још увек било више елемената природе него урбаности. Куће у улици Два бела голуба, тако назване по тадашњој кафани на углу са

¹ Рашко Димитријевић, *Месечина је имала на шта да се спушта*, Репортер, 1980, 5.

данашњом Хилендарском биле су приземне, са баштама и вртovima, са ружама, багремовима и орасима у залеђу кућа. По Палилули су тада између зеленила још жуборили поточићи, у пролеће се ширио опојни мирис јоргована, а у тихом и чистом ваздуху чула се песма птица. У таквом више аркадијском него градском амбијенту растао је мали Рашко.

Породица у којој је одрастао Рашко Димитријевић била је једна од најугледнијих у тадашњем Београду. Деда по мајци, Радован Милетић (? -1924) био је генералштапски пуковник на двору краља Милана, касније државни саветник војни и један од виђенијих радикалских првака. Отац др Васа (Алексе) Димитријевић, пореклом из Алексинца, био је доктор медицинских наука, који је докторат стекао у Бечу. Сам Рашко Димитријевић је касније рекао: „И дед и отац били су прави интелектуалци: страсно су читали.”¹ Отац Васа не само што је био страстан читалац, са одличним знањем немачког језика, него и писац двеју књига: брошуре *Белешке о Рибарској бањи* (1907) и фото-монографије *Рибарска бања*, из 1911.² Најранија успомена из Рашковог детињства везана је за убиство краља Александра Обреновића. Он се сећа да је „у њихову кућу дошао пандур, стао мирно, салутирао и рекао да је убијен краљ Александар Обреновић”.³ Кад је Петар Мркоњић постао краљ Петар I Карађорђевић, др Васа Димитријевић га је лечио, али по сећању Рашка Димитријевића, „од њега никад није добио ни пару” за то. Његов коментар је био: „Краљ је био врло добар човек, али веома шкрт, можда је сматрао да је очева услуга пријатељска”. Мати Десанка је била образована грађанка, начитана и свирала је клавир. У њиховој кући је био један од најстаријих клавира у Београду.

У тадашњој улици Два бела голуба било је много значајних људи. Сама улица је неколико пута мењала име, о чему је Рашко Димитријевић оставио бројна сведочанства.⁴ Кад се његово памћење пробудило 1903, улица је постала Светогорска. А кад је 1913, у Балканском рату ослобођен Битољ, улица је добила име Битољска. После смрти Ж. Клемансоа (1929), улица се звала његовим именом све до Другог светског рата. Тада је поново добила старо име Битољска, да би после завршетка рата носила име Лоле Рибара које је остало до краја про-

¹ Д. Адамовић, *Разговори са савременицима*, Београд 1982, 104.

² Др Васа А. Димитријевић, *Рибарска бања*, Београд 1911. Књига се чува у легату Рашка Димитријевића у БМС, са потписом легатора.

³ Д. Адамовић, нав. дело, 105.

⁴ Видети разговоре и чланке: *Улица мога детињства*, *Месечина је имала на ивици да се сунути*, *Јучерашњи свети професора Рашка Димитријевића*, *Пред погледима који ишљају* итд. (Све у библиографији.)

фесоровог живота. Говорећи о томе, он би додао: „Надам се да је то коначно. Ето, то је моја улица.”

Некада је то била заиста поетична улица, поплочана турском калдрмом која није сметала ни дечјим ногама у игри ни достојанственим пролазницима. Том улицом је прошао 1902. године један од првих „коњских” трамваја. До 1905. све куће су биле приземне у тој улици, а онда је на кући бр. 23 дозидан још један спрат. Поред ње, била је још само једна грађевина на спрат. Но, дух становника те необичне улице у којој се сакупила српска интелигенција на почетку века није био нимало приземан. Сви суседи и комшије који су становали у њој и у околини познавали су се међу собом. Свако ко је пролазио том улицом поздрављао је и бивао поздрављен. Било је то оно неутуђено време када су људи поздрављали све које сретну, а сваки сусрет доносио је неку малу радост. У том предусретљивом и отвореном свету ниједан пролазник није био странац. Био је то свет поверења у коме су људи отворена срца општили међу собом, без задњих мисли и касније отуђености великих градова. У таквом свету свако је могао да ослови сваког и да буде ословљен.

Један од тадашњих становника Београда, Миодраг Ибровац, један од Димитријевићевих каснијих пријатеља, овако је описао оновремену београдску атмосферу: „Тада се цео мали Београд виђао пре подне на Калемегдану, а пред вече у Кнез Михајловој улици. Ми литератори ишли смо увек десном страном, називајући је 'Гласниковом страном', док је она друга припадала профаним шетачима. Од старијих су се ту сретали Богдан и Павле Поповић, Слободан Јовановић, Ј. Скерлић и Грол; од млађих Веља Рајић, Сима Пандуровић, Вељко Петровић, Милутин Ускоковић...” Међу тим млађим литераторима кретао се у младости и Рашко Димитријевић. Многи од њих су утицали на његово формирање. О тим људима и сусретима он је спремао својевремено књигу *О људима које сам познавао*.¹

У тој улици су живели и сретали се значајни људи српске културе и угледне личности из политичког живота: сликар Урош Предић, професор Велике школе Војислав Бакић, отац наше модерне педагогије, професор универзитета Станоје Станојевић, љути Скерлићев противник, затим песник Велимир Рајић, па Милован Миловановић Балачко, дипломата и министар спољних послова, један од најобразованијих људи српског политичког живота пре Првог светског рата... У кућу бр. 28 долазио је песник Милан Ракић, јер му је ту становала

¹ Ђ. Поповић, *Човек од речи. Рашко Димитријевић, добитник 7-јулске награде*, Недељне новости, 15. јул 1979.

мајка. У кућу Димитријевићевих свраћао би понекад Симо Матавуљ, пријатељ Рашковог деде. На крају улице, на углу са Таковском, у кафану „Орач” редовно је долазио Стеван Сремац којег је Рашко-ђак при повратку из Палилулске основне школе (садашња „Вук Караџић”) виђао, а тек касније је схватио према слици ко је то био. У истој кафани, редован посетилац је био и Сима Пандуровић с којим се касније спријатељио и остао му пријатељ до краја живота.

Но, у његовим младалачким успоменама посебно жив и дубок траг оставио један други сусед и песник. Био је то Милутин Бојић који је живео у Хилендарској улици, а чије се имање са унутрашње стране граничило са вртом Димитријевићевих. Делила их је само баштенска ограда. У свом дугом памћењу, Рашко је сачувао непомућену успомену на тај тајанствени минули свет који се окупљао око младога песника:

Бојић је имао две сестре и два брата. Са средњим братом много смо се дружили мој брат и ја. Имали смо свој пролаз у огради. Код Бојићевих је било врло занимљиво, нарочито за мене кад сам био у предматурским годинама. У њиховом великом врту окупљало се друштво састављено од младих људи који су доцније сви постали значајни и познати. Неки су то били већ и тад. Осетио сам да се тамо воде лепа разговори, да се расправља о уметностима, које сам врло млад заволео и успевао сам да се пришуњам и сакривен у жбуњу и шибљу слушам шта говоре ти људи...¹

Ко су били ти људи? Била је то интелектуална елита ондашњег Београда. Били су то Бранко Лазаревић, Миодраг Ибровац, Милутин Ускоковић, Веља Рајић, Милош Ђурић, Станислав Винавер, Илија Петровић, па онда глумци Добрица Милутиновић, Александар Златковић, Богомир Богић и Мика Ристић, „тада врло познати глумац”. Такве људе је могао да сретне, упозна, слуша Рашко у годинама своје младости. Са некима је касније постао добар пријатељ, као са Станиславом Винавером, Миодрагом Ибровцем и Илијом Петровићем, песником и познатим бајронистом... Сви ти уметници, писци и научници утицали су на његово формирање, на његове тежње. О сваком од њих он је могао да говори као савременик. Зато су његова сведочења била интересантна за његове касније слушаоце којима је предавао и тумачио књижевност. У свом дугом животу сретао је и познавао многе значајне људе српске културне историје. О сваком је могао да направи портрет из личног искуства. Памћење га је служило беспрекорно тако да је био живи поменик Београда с краја прошлог и почетка 20. века. Године свога детињства и младости увек је помињао као срећно доба свога живота. Та срећа је долазила од једног уређеног света у којем се знао ред и у којем је свако имао своје место. Први и

¹ К. Димитријевић, „Јучерашњи свети” професора Рашка Димитријевића, Синтеза, 1980, 7, 61-62.

најдубљи извор тог складног односа са светом и са собом био је родитељски дом у којем је био упућен на књигу и клавир као на прве предмете с којима се срео у кући. О томе је он најупечатљивије сам говорио својим слушаоцима, углавном некадашњим студентима. За њега је срећа била поново нађено детињство, али она је нашла израз у позним годинама, у чаробној речи његовог беседништва и у писаној речи, на крају живота, када је велика авантура Књижевности и сама постала „једно поново нађено детињство”, према лепој речи Ж. Батаја. Само, његово, Рашково осећање среће било је „елегично”, будући да је било везано за минули свет детињства, као „елегијско” доба. Он се увек освртао на то доба са топлином у гласу и у погледу: „Рођен сам у својој кући у којој се и сада налазимо, имао сам своје родитеље и њихове родитеље. Од њих сам много научио. Говорили су ми стално да у животу мора да се ради да би се нешто постигло и да се уложи труд да би се стигло до своје истине. Ја се сећам младости и по томе што је све било ведро и лепо. И људи су били некако друкчији. Волели су се међу собом.”¹

Нешто од те љубави још неисквареног света, нешто од тог „другачијег” старог Београда, нешто од те зачаране старинске и старовремске Палилуле усвојио је и трајно сачувао Рашко Димитријевић. То га је пратило и чувало кроз деценије и све ломове и мене кроз које је прошао на свом дугом животном путу. Увек је зрачио том ведрином упијеном у ведрим годинама свога детињства и љубављу коју је понео из родитељског дома у свет. Зато је и сам био друкчији од осталих професора. Он је долазио из једног другог времена и неког другог света. У њему је живео и говорио Београд који више није био могућ, а који је могла да на тренутке оживи само чаролија његовог усмењаштва.

ГОДИНЕ УЧЕЊА И ПУТОВАЊА

Године учења су почеле врло рано: прве лекције о свету стицане су у породици, и у оној чувеној улици Два бела голуба. Али и године путовања. У почетку је учио да чита и пише (да би водио дневник), да свира клавир (да би ушао у свет музике), да учи стране језике (да би касније могао у свет). Врло рано учио је да гледа свет и да са посебном пажњом слуша људе. С оцем, кога су највише занимале бање, он открива један нови свет: Рибарску бању коју је, по његовим речима,

¹ К. Димитријевић, „Јучерашњи свиј” професора Рашка Димитријевића, Синтеза, 1980.

отац „открио и подигао”. Летњи одласци и боравци у Рибарској бањи открили су Рашку Димитријевићу један нов свет: свет планине, тајанство шуме, поезију природе, изазове далеких простора... Са шест година, десио се тај први сусрет са Јастрепцем који је трајно обележио његов живот: из тог сусрета се родила једна страст и стремљење: ка висинама и ћутању врхова. То је била његова трајна животна тежња. Из ње су потекла и његова даља путовања која ће га одвести у словеначке Алпе, а онда касније у швајцарске и француске Алпе...

После дипломског испита из француског језика и компаративне књижевности, у октобру 1922, Рашко Димитријевић путује у Стразбур, а онда у Монпеље на студије медицине. Било је то време када је путовање наше интелектуалне младежи у француске центре било нешто обавезно. Рашко је медицину студирао годину и по, али је због болести напустио студије и вратио се у Београд. То боловање у Француској дефинитивно је значило прелом у животном правцу Рашковом. Он ће се потпуно посветити својој правој вокацији: студијама књижевности коју је волео и увек желео да студира. Године 1922-23 проводи на студијама у Стразбуру, Нансију и Паризу. За то време путовања и учења, Рашко је касније говорио:

Онда ми је Француска поново отшкринула врата, а отворила их широм кад сам одустао од рада на тези о Дидроу. Тада је велики свет књижевности почео да постаје мој прави завичај. (Писмо, 28. маја 1982.)¹

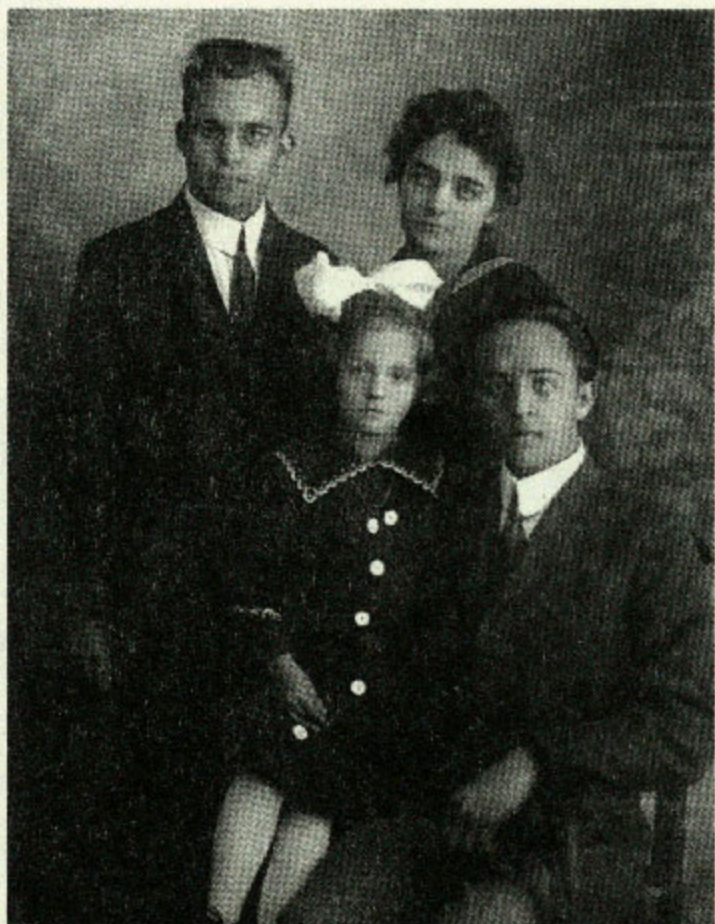
Путујући Француском учио је језик, упознавао француски народ и земље и градове, упијао њихову вековну културу као интимни састојак своје личности. Стицао је пријатеље, култивисао се и учио говорништву. Тезу није завршио, али је имао за ментора чувеног Балденспержеа, научника светског гласа и изванредног говорника. Тај период га је трајно окренуо ка говорништву. Путујући француским покрајинама, нарочито кроз Лангдок и Провансу, Турену и Лорену упознавао је такве људе са којима је остао пријатељ до краја живота. У Француској се његова склоност ка пријатељству још више развила у један рафинован став. Носио је у себи све састојке француске културе.

На таквим путовањима настали су неки од његових најлепших путописа. Такав је онај *Алфонс Доде и Прованса* у којем је показао да за познавање праве књижевности није довољна књишка ерудиција и кабинетска наука, него да треба упознати тле, колорит, поднебље, душу људи. Путујући тако, удахнуо је све сунчане мирисе распеване Провансе, упио слухом провансалску реч и њену музику, да би и сам могао да проговори надахнуто и распевано о тој Прованси Додеа, Арена и Мистрала. И да о њој напише јединствене странице.

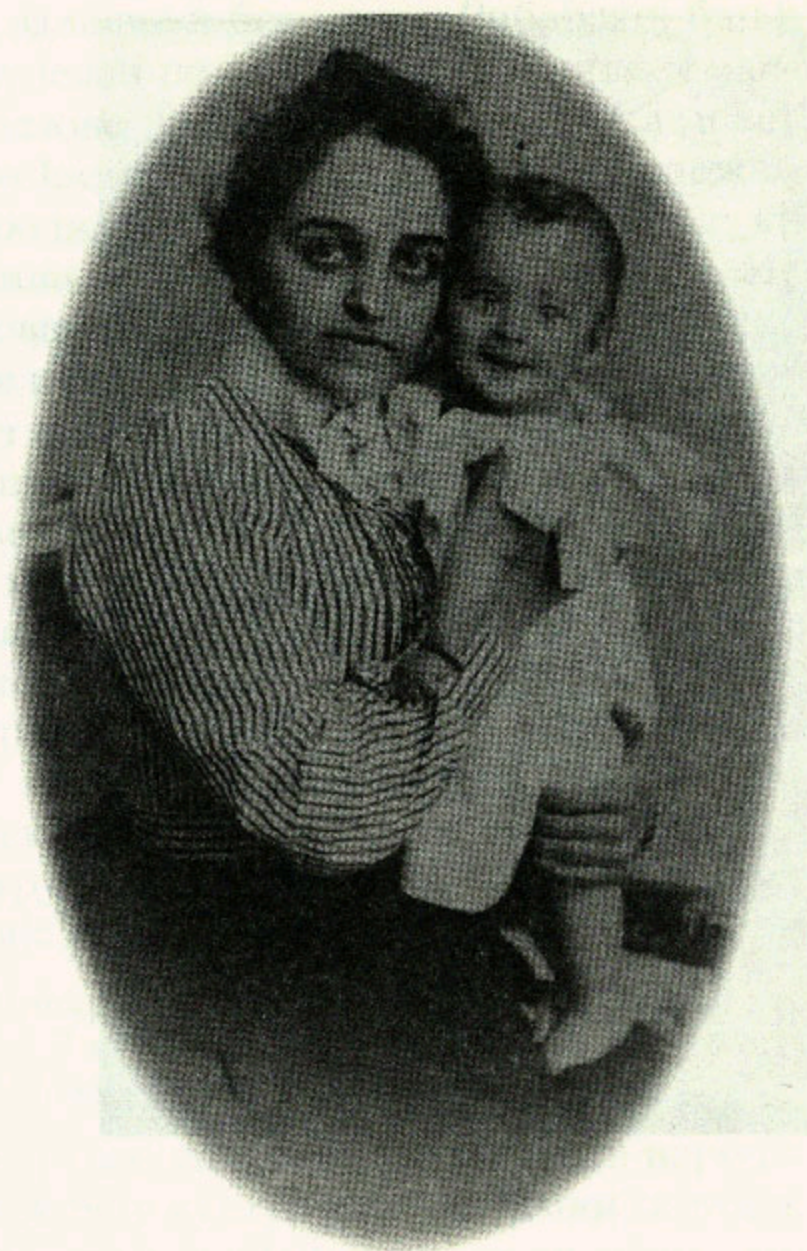
¹ Сва писма која се цитирају без навођења адресата Рашко Димитријевић је упутио аутору.

Први поглед упућен свету с ос-
мехом – Рашко Димитријевић
1898 (Снимио Милан
Јовановић, дворски фотограф)

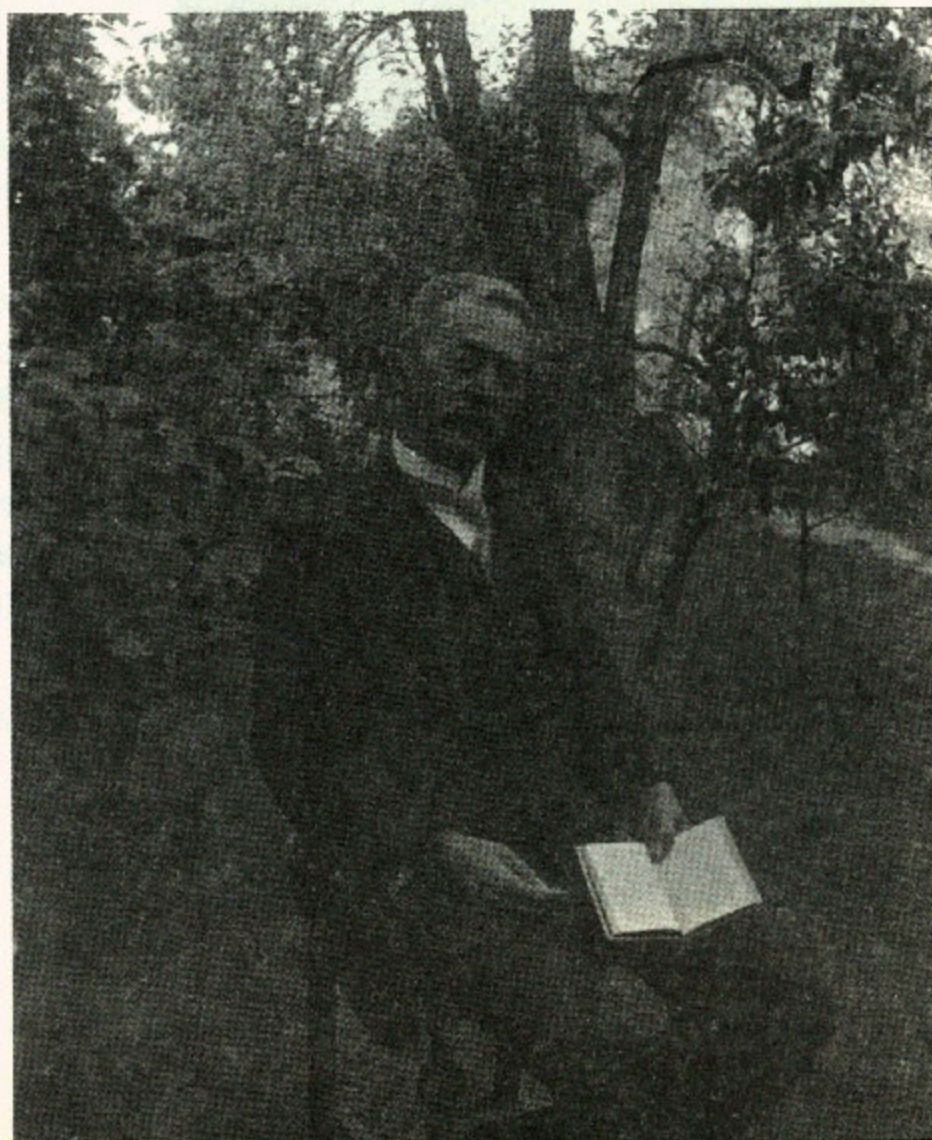
Са братом Љубишом и сес-
трама Радмилом и Маром у
Рибарској бањи (април 1919)

Десанка Димитријевић, рођ.
Милетић (1874-1937), мајка
Рапкова (Снимио Милан Јова-
новић 1899)

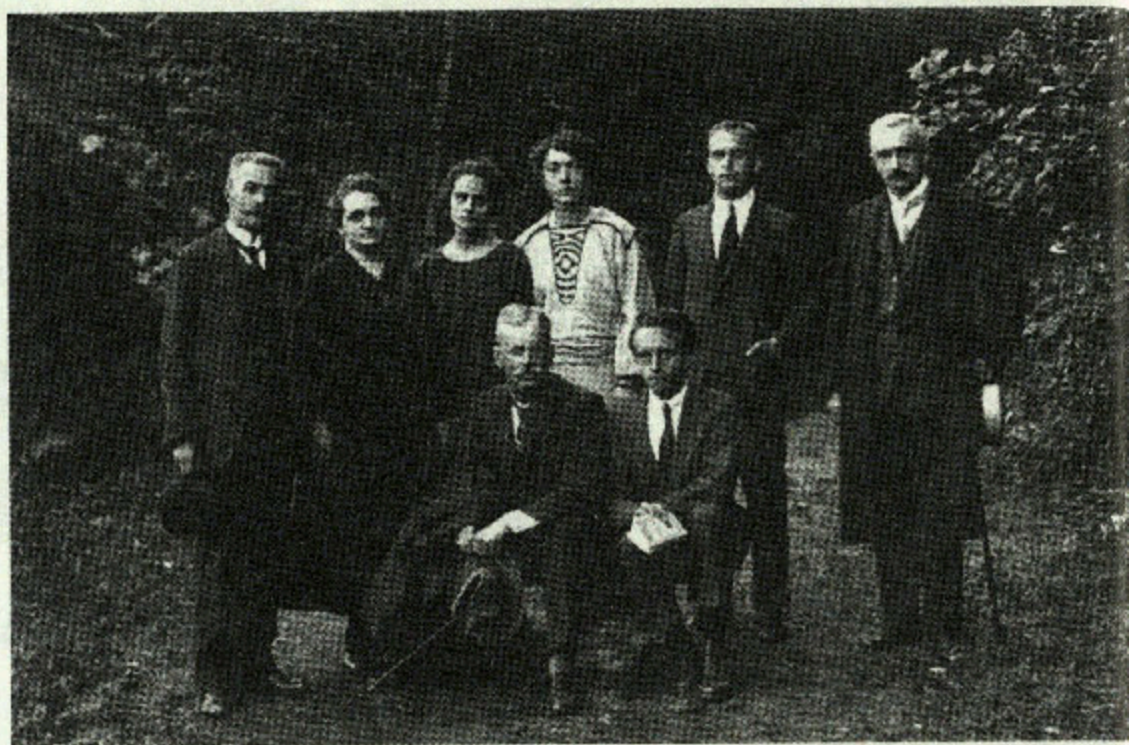
Отац др Васа А. Димитријевић
(1864-1931) био је прави ин-
телектуалац; читао је и био
писац књиге *У Рибарској бањи*

„За мене је породица свет нај-
потпунији, језгро из којег
избија прави пламен којим ос-
ветљавамо, кад смо зато
створени, свет коме дајемо
себе. Како бих могао да дам
оног себе који нисам? А да
будем што јесам, треба да то
постајем и постанем у свом
дому, поред оних који ме увек
виде у неулепшаној боји,
поред оних који умеју за моје
добро да кажу речи срдачне
критике...”

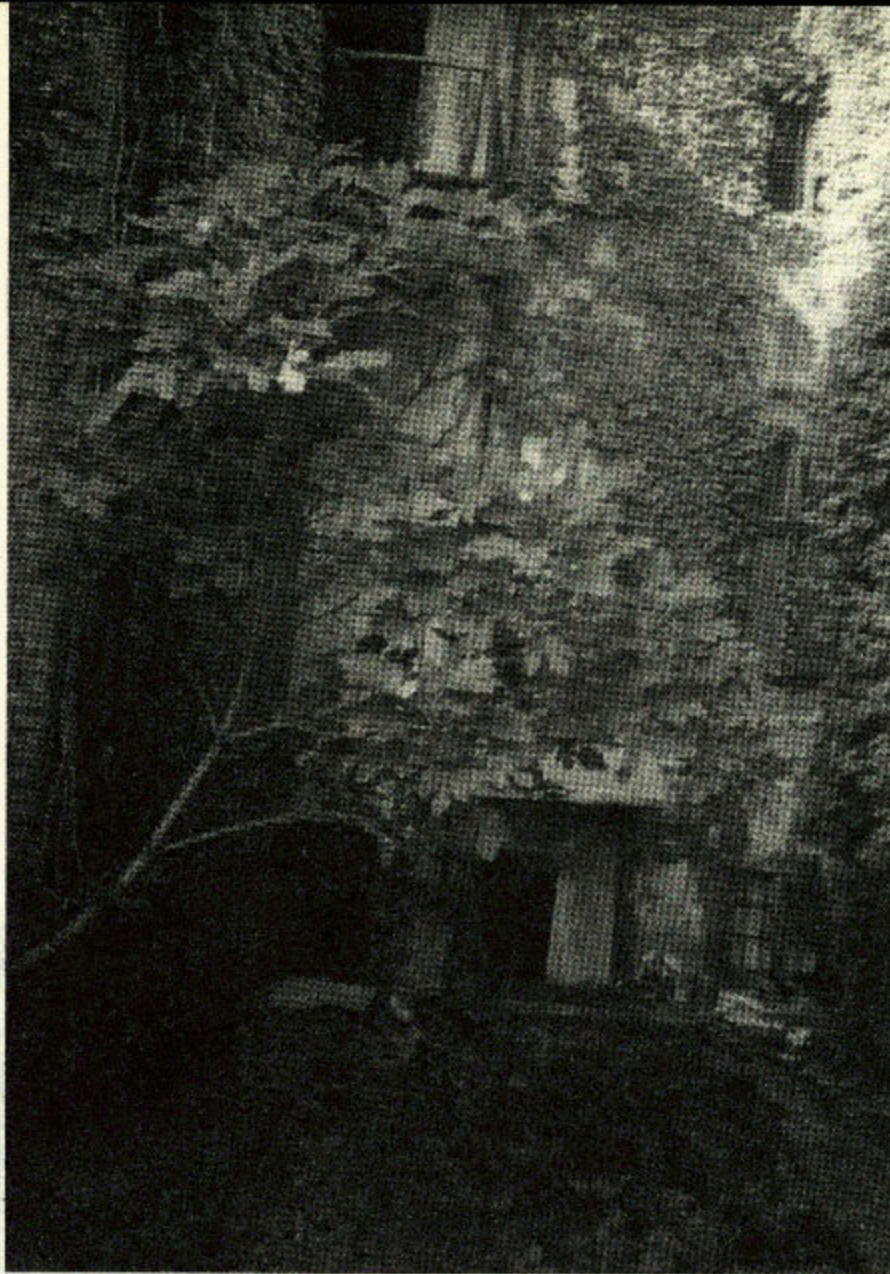

Дискретни шарм београдске буржоазије почетком 20. века. Рашко Димитријевић са породицом и књигом – Рибарска бања, 26. јул 1922.

.....Човек је исто тако необичан као и кућа”

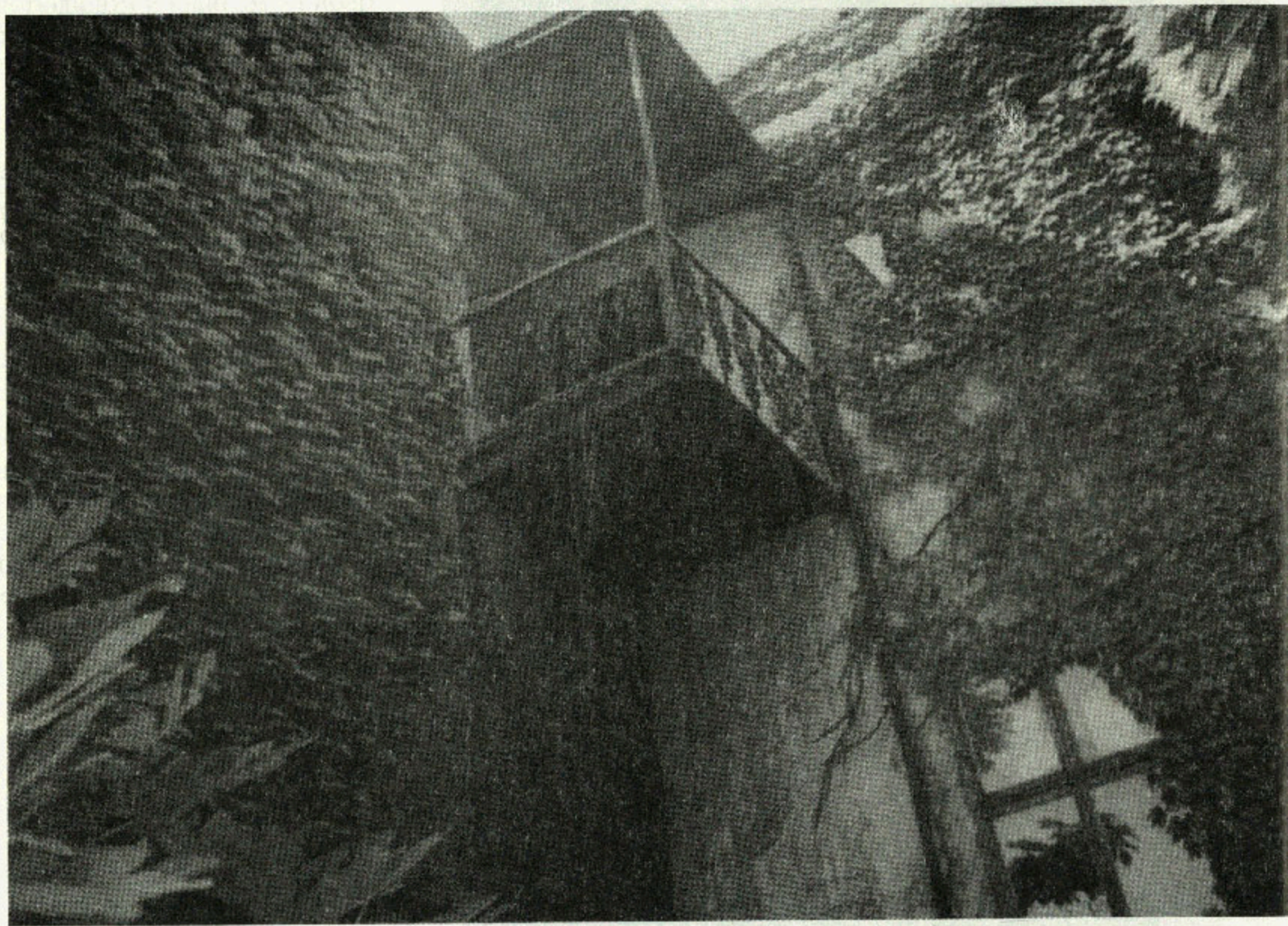

„Ах, тај ишчезли врт, био је
као прашума. И он је однео
део мене, више сам изгубио
него сачувао”

„То су биле липе, то су били
кестенови... Ту је месечина
имала на шта да се спушта”
(Рашкова родна кућа у улици
Два бела голуба, данас Лоле
Рибара 23). Снимио Јанко
Дурец

„Са тог мог спрата, 1905, видео сам Дунав, Вишњицу и на другој страни парк око Двора. И могао сам у ведре јутарње часове да посматрам Вршачка брда.” („Јучерашњи свей” професора Рашка Димитријевића)

2

**„О МУЗИЦИ
ПРЕ СВЕГ
ОСТАЛОГ...”**

THE
LIBRARY OF
THE UNIVERSITY OF
TORONTO

5

Живот Рашка Димитријевића протекао је у знаку клавира и књиге.¹ Између тога двога у средњем добу живота уздизаће се стена, као трећа велика страст и искушење на његовом дугом и богатом животном путу. То су три владајућа симбола грађанског света и амблематска израза његове цивилизације. Кућа у којој је рођен већ је одјекивала звуцима клавира; простор у којем је угледао свет већ је био испуњен књигама; свет планине ће тек требати освојити, касније.

Ипак, о клавиру и музици, за које је везана главна стваралачка и уметничка амбиција Рашка Димитријевића до четрдесете године, најмање знамо. Разлог је у томе што је он афирмацију стекао после Првог и нарочито после Другог светског рата углавном као педагог, предавач, беседник и, касније, као писац. Колико год да је велик број оних који су слушали његова чувена предавања, толико је мали број слушалаца који су га у младости чули као пијанисту. За разлику од његових предавања, снимљених на магнетофонским тракама или у ТВ-емисијама, његови младалачки концерти нису, нажалост, снимљени. Од његовог бављења музиком и музицирањем остали су дневнички записи, неколико предавања посвећених музици и композиторима и лепа збирка грамофонских плоча класичне музике које сведоче о Рашку Димитријевићу као пасионираном дискофилу. Томе треба додати и изванредан број чланака, разговора и интервјуа на музичке теме објављених у београдским новинама и часописима. Његову музичку активност употпуњују новинске критике музичких приредби у Београду између два рата објављиваних углавном у тадашњим новинама *Демократија*.

¹ Наслов овог поглавља узет је из превода првог стиха Верленове *Песничке уметности* чији је оригинал „De la musique avant toute chose” Рашко Димитријевић искористио за наслов чланка о сликару А. Јеремићу-Цибеву.

На основу тог не одвећ богатог материјала и прилично оскудних података из заоставштине, може се закључити да је Рашкова богата и сензибилна личност носила у себи и меломана, и човека музички натпросечно образованог, и амбициозног пијанисту који уме на диркама клавира да дочара Грига, Бетовена, Шуберта или Шумана, али способног и да компонује. У младости, у музици је открио свет и највиши, најуниверзалнији уметнички израз у којем свако може да нађе себе. О томе и о другим видовима музичке уметности говорио је посебно Рашко Димитријевић у другој половини свога живота, када је развијао неку врсту естетике музике. О музичком штимунгу у кругу породице од својих најранијих дана рекао је у једном интервјуу:¹

У мојој кући клавир се налазио пре мога рођења. Мајка је свирала на клавиру, отац на виолини. Био сам, на изванредан начин, намењен и ја свирању на једном од тих инструмената. Одлучено је да то буде клавир. После дугог и упорног рада, који ми је загорчавао дане детињства и дечаштва, а улепшао и обогатио године младости, постао сам пијанист. До својих тридесетих година сам свирао. Како – знају моји вршњаци. Доцније сам само слушао друге, говорио и писао о музици.

Свирање на клавиру започео је још у својој шестој години. Први учитељи клавира били су Тоша Андрејевић-Аустралијанац и Хинко Маржинец. Но, главне лекције добио је на часовима Руже Винавер, мајке Станислава Винавера. Ти часови су били важни зато што је на њима научио да треба и да може да свира напамет, тако да је својевремено могао да одсвира око двадесетак опсежних клавирских дела без гледања у ноте. С друге стране, у кући Винаверових одржавали су се камерни концерти који су дали прилику младом пијанисти Димитријевићу да и сам учествује на њима и стекне изванредан углед камерног музичара. Такође је одлазак на часове у кућу Винаверових значао почетак пријатељства са С. Винавером које је потрајало све до 1955, кад је Винавер умро.²

Одлазак у Монпеље, на студије медицине, није прекинуо свирање на клавиру. Колика је била љубав за клавир сазнајемо из једног писма младога Рашка мајци Десанки (29. VII 1919):³ „Кроз три дана одлазим у село Пињан, али као раденик. Дневница 20 франака. Толико кошта закуп клавира.”

Овај податак из преписке младога студента Рашка Димитријевића драгоцен је у многим погледима. Без обзира што се определио (по очевој жељи) за студије медицине, и упркос недовољним финансијским сред-

¹ Р. Братић, *Речи предавача морају да одјекују у ћушињу слушалаца*, Студент, 1974, 22, 7.

² Р. Јовановић, *Свако може да нађе себе у музици*, Pro Musica, 1974, 72, 28.

³ Писмо се чува у Рукописном одељењу Матице српске.

ствима, клавир му је и у Француској нераздвојни пратилац. О томе сведоче и његове исповести. На једно питање да ли је то младалачко бављење музиком било ипак само аматерска страст, Рашко Димитријевић је одговарао:

Нисам сигуран да је то аматеризам, утолико пре што сам и концертно наступао. Свирао сам Григову Сонату у Монпељеу на Конзерваторијуму, и примили су ме да студирам. Али одједном сам се освестио и било ми је јасно да никако нећу моћи да студирам упоредо медицину и музику.¹

Но, студије медицине и музичке концерте пресекла је болест. Рашко Димитријевић је оболео од тифусне грознице која је потрајала 40 дана. О том тешком догађају своје младости Рашко пише оцу дру Васи Димитријевићу потресно писмо:

Није ми болница спасила живот. Рембо га је одржао, а ови људи узели ме онда код себе кад је болничка храна почела да показује своју немоћ да ми ојача организам.

Драги Тата, искрен и отворен да будем, као што сам сад (због чега имам доста незгода – *mais!*) рећи ћу ти: жао ми је што овај Жак Сервол не зна српски и не зове се Димитријевић. Онда бих могао себи да објасним оволико пријатељство које гаји према мени, на срамоту нашој фамилији. Као да сам знао да ће после једног тешког тифуса овај човек учинити и последње пожртвовање и примити једног бакцилног човека у своју кућу...

Спасло га је пријатељство породице Сервол која га је прихватила на негу и опоравак. Поред спаса и тоpline, у кући Сервол је нашао и клавир. У писму старијој сестри Цици, пише, међутим, о својој дубокој промени под утицајем болести:

Што се мене тиче, сахранио сам давно пола Рашка. И то чини ми се оно што беше најбоље у мени: музику. Доносим целу оперу „Фауста“, то још једино волим искрено (...) Али ја ретко кад од срца свирам.²

Наравно, та криза неће значити и крај његовог музицирања. По повратку у Београд посветиће још многе часове камерном свирању. Можда су две године најактивнијег музичког живота Рашка Димитријевића 1924. и 1925, када је свирао са Момчилом Настасијевићем и његовом браћом, Живорадом и Светомиром, као четврти у квартету. О томе је оставио сведочанство које је стално истицао са љубављу и поносом:

Најстарији Настасијевић, Живорад, врло познати сликар, и Момчило свирали су на флаути. Њихов млађи брат, наш чувени композитор Светомир, за нас пријатеље Сема, био је одличан виолинист. Те две године нашег заједничког и честог свирања незаборавне су за мене... Свирали смо Баха, Хендла, Моцарта и мало познате, али врло добре барокне композиторе. Имали смо и свој трио у коме су се две флауте смењивале. Са Семом сам свирао и Бе-

¹ Р. Јовановић, нав. дело.

² Писмо породици, Монпеље, 12. јула 1920. Рукописно одељење МС.

товенове сонате. Слушаоце смо имали ретко, обично смо свирали само за себе, тада смо и најбоље свирали. Уопште, то је велика истина: човек свира најбоље кад је он свој једини слушалац. – Да кажем још и ово: са још једним виолинистом остваривао сам велике музичке тренутке. То је био др Милан Фотић, доцнији професор Медицинског факултета, који је студирајући медицину у Прагу, тамо завршио и конзерваторијум.¹

Посвећеност музици је потрајала све до 34. године. У младости је Рашко Димитријевић осим свирања на клавиру био и – хорски диригент. Још за време Првог светског рата дириговао је хором певачког друштва „Станковић”. У једном тренутку схватио је да га од музике зову нова искушења и изазови: планина и катедра. О томе је сам рекао:

У једном тренутку схватио сам да не треба да будем пијанист у малом кругу слушалаца. Схватио сам и то да музика треба да се прима од оних који могу много боље да свирају него ја, па сам прекинуо са свирањем, али не и са музиком.²

Говорник у њему тражио је шири круг слушалаца и медиј у којем ће боље да се искаже него свирајући. Беседник је потискивао пијанисту, али још више страст за освајањем планинских висова. Но, иако је престао са свирањем, музика је оставила у њему дубок траг, а музичар је остао трајно присутан. Било да је наступао као алпиниста, тумач књижевности или писац. Он је открио да је музика свеprisутна и да се све друге уметности и страсти, од поезије до планинарства, рађају из „духа музике”. Целога живота није престајао да говори о музичкој уметности или да пише. О том „духу музике” присутном у живој речи и у свету планине изрекао је проицљиве речи 3. II 1985:

Као што сам у планини, маштању и свом унутрашњем ћутању чуо музику, мени ближу него на симфонијским концертима, или док сам се бавио врло активно музиком, тако сам се често, док сам предавао на факултету или у јавности, пред мојим унутрашњим видом уздизале стене, раније виђене, или тек тада остварене, што ми је помагало да изговорена реч буде јача, слушаоцима ближа, а за мене она која потпуно остварује све што знам, осећам, и морам да изговорим.³

Музичар је претходио беседнику и утирао му пут. Ту музикалну тајну у говорништву Рашка Димитријевића, од које је реч постајала чаробном, а публика зачарана као да слуша неку далеку мелодију кроз слап његових речи, наслутио је песник Мома Димић који је дао један од најтоплијих и најтачнијих портрета Рашка Димитријевића за катедром. У надахнутом чланку, пуном захвалности и нескривене љубави према Учитељу, М. Димић је овако видео и чуо његову беседничку фасцинацију:

¹ Р. Братић, нав. дело.

² Р. Јовановић, нав. дело.

³ М. Лалић, *Говорник се не рађа*, Вечерње новости, 3. фебруар 1985.

Као профињени пијанист, концертирајући са свестрано надареном браћом Настасијевић двадесетих и тридесетих година овог века, Рашко Димитријевић је до виртуозности савладао *проблем композиције излагања духовне теме*, штива, господарећи подједнако суверено патетичним узбуђењима, лепршавим анегдотским каденцама, колико и густим наносима смисла, наслађивања...¹

Иако је највећи део своје делатности посветио тумачењу књижевних дела за катедром, за говорницом, Рашко Димитријевић је сматрао до краја живота да је Музика значајнија и савршенија уметност од Књижевности. У степеновању њиховог значаја за њега није било дилеме: Музика је пре свега, изнад свега и после свега. Она је квинт-есенција свих уметности. Неуморно је истицао да су се Музика и Књижевност складно допуњавале у његовом животу и духу, да је једна другој давала смисао. О томе је написао:

Читао сам многа дела о музици, углавном анализе најзначајнијих композиција. Доцније сам схватио да је музика значајнија од књижевности, зато што има универзалнији израз. У једном музичком делу свако може наћи неко од својих расположења, или оно у којем се тада налази, или неко од ранијих.² И тако музика, бар по мом схватању, оплемењује човеков унутарњи живот.

Из тих читања настао је велики број предавања из музичких тема: од првог јавног предавања *Лудвиџ ван Бетховен* до оног *Томас Ман и музика* одржаног у Сомбору 1973. године у Народној библиотеци Карло Бијелицки. Између тога постоји читав циклус предавања о великим композиторима, класицима европске музике: о Шуберту (3 предавања), о Рихарду Вагнеру (7), о Бизеу, Чајковском, Фореу, Моцарту, Шуберту, Шуману, Рихарду Штраусу, Вердију, Густаву Малеру... Наравно, ово није исцрпан ни потпун списак музичких тема и музичких наступања Рашка Димитријевића. Било је то врло разноврсно. Могао је да да уводно слово за симфонијски концерт, да одабере интересантне арије из опера и пружи коментар слушаоцима, да уреди емисију, да одржи предавање о композитору, да прати обраду неке поезије у музици или да открије и препозна музику у књижевном делу слухом znalца, али и још нешто, у чему је био другачији од литерата који су писали о музичким темама у књижевности као предмету речи. За разлику од оних који су музици приступали из књижевности и звук тумачили (преводили) на језик речи, јер им је познавање књижевности било јаче него знање музичке уметности, Рашко Димитријевић је *Књижевности тумачио музиком*, јер је сматрао да је то прави однос (како је истакао у предавању *Музика тумачи књижевности*, одржаном у Новом Саду, 17. IV 1962).

¹ М. Димић, *Тумач врхова*, Политика експрес, 24. X 1977. (Подвукао М. Р.)

² Р. Јовановић, нав. дело.

Такво је предавање *Музика инспирисана Даншеовом поезијом* (11. III 1960) које је у ствари највећим делом било посвећено *Данше-симфонији* Франца Листа. Сличан приступ је примењивао када је говорио о Р. Шуману и његовим песницима (14. XII 1964) на Радио-Београду, као и о Габријелу Фореу и његовим песницима (1. II 1965) или о Густаву Малеру *Песми о умрлој деци* и *Песми земље* (18. I 1962). Тумачење Шекспирових женских ликова приказаних музиком, нарочито у *Млећачком трговцу* и *Сну лејње ноћи* (1. XI 1958) представљало је такође тумачење књижевних ликова тонском уметношћу. Какав је зналац оперске уметности био Рашко Димитријевић говори једна емисија коју је он уредио за слушаоце Радио Београда и Загреба: „Сента, Елза, Ева” 10. V 1958, у којој је презентирао арије три женска лика из Вагнерових опера: *Лоенгрин*, *Мајстора певача* и *Холанђанина лујалице*. Иста емисија је поновљена, по жељи слушачке публике, у октобру 1958. године. Изванредно је било предавање Рашка Димитријевића за Радио-телевизију Београд и Загреб о Бизеовој *Кармен*, 11. II 1959, награђено од Југословенске радио-дифузије са 30.000 динара (не тако малих за то време).

Са компаративног гледишта сасвим је изузетно остварење било оригинално предавање на Радио Београду *Трисћан и Дон Хуан у делима Вагнера и Рихарда Штрауса*, 5. V 1965. године. За такво предавање је било потребно дубоко и истанчано познавање и Књижевности и Музике па да се то знање слије у један контрапункт посвећен двама најзначајнијим љубавним митовима у западњачкој култури.

Везе између Књижевности и Музике су била она превлака између два света уметности на којој се Рашко најрадије задржавао. Зато што је на њој пролаз узан и предавачи се ретко крећу преко ње. Ту је он био на свом тлу, на својој земљи, на којој је искрило од златног песка. Али није се кретао том узаном и узбудљивом стазом духа само у случајевима кад је Књижевност била почетна тематска инспирација музичким ствараоцима, или обратно, мада је таквих случајева мање, него и о утицају музике на начин самог литерарног стварања појединих писаца. О том је не само говорио већ и писао. Једном приликом рекао је о томе:

Томас Ман, Жорж Диамел, писали су о музици али писали су на музички начин: преносили су цео један контрапункт у вербални израз. Тако исто и Пруст.¹

То што је овде речено за тројицу његових омиљених писаца, који су изабрани по закону сродности по избору, важило је и за његову реч о музици и књижевности: он је о прожимању ових двеју уметности говорио и писао на музички начин, језиком музике. Посебно је добра

¹ Р. Јовановић, нав. дело, 29.

илустрација таквог начина његово више пута поновљено предавање *Томас Ман и музика*, објављено прво у сомборским *Домейима*, јануара 1974, а затим и у књизи *Са другима и собом*.

Када се од клавирских дирки окренуо планинском камену, као плезалац на стени, Рашко Димитријевић није престајао да ослушкује дубоку музику планине. О том слушању тајанствене музике на планинским висовима и о свом музичком доживљају стеновите симфоније исписао је најлепше редове у нашој књижевности о планинарству: „Само горостасна стена која се извија у најчудније облике пред задивљеним оком постаје слика непролазног, пред зачараним увом претвара се у складну структуру симфоније.” Тако је записано у роману *Ка висинама и ћутању* (118 стр.). Један од критичара је добро уочио основну интонацију књиге: њену музикалност. П. Пајић у свом чланку *Пућ ка себи* написао је о томе: „Планинске кршеве писац осећа као окамењену музику, као величанствену симфонију, као звуке који се могу опипати рукама.”¹

Музичар је био касније присутан у њему кад је наступао као писац или предавач: своје књиге и предавања он је складао са тим осећањем за композицију.

Усмена реч, рођена из музичког сензибилитета и пластичног доживљаја света, деловала је на слух и на дух својим музикално пластичним квалитетом. Његова предавања су складно компонована, а излагање је текло по законима ритма и таласања тоналитета којима је владао неки дубоки унутарњи склад. Тај складни ритам реченица падао је у тишину коју је сам стварао и давао јој дубину. Слушаоцима је у таквим тренуцима застајао дах; то ћутање је знало да потраје и по читав сат. И трајало би све док се не би претворило у своју властиту супротност: једнодушни прасак аплауза.

Рашково музичко осећање света није везано само за планине. Он тако доживљава сву природу и, чак, архитектуру. За њега је „оркестар са којим је све у хармонији. И тако дуго слушам то певање у себи. Слушам га и тек подневна звона са оближњег манастира грубо и неумољиво прекидају мирни и благи анданте из Дворжаковог *Концерта за чело*, који се тог тренутка одвијао у мени.” (*Са другима и собом*, 251-252)

Музичка култура Рашка Димитријевића била је нарочито видљива у тумачењу односа између уметности речи и уметности звука. Такво тумачење књижевних дела као музичких партитура код њега је било

¹ О тој теми веома надахнуто је писао и Предраг Р. Драгић-Кијук у чланку *О музици планине*, *Књижевна реч*, 1984, 229, 13.

засновано на стварном познавању тајни музичке уметности, а не пуко фразирање приученог аматера. Он је носио музику и у духу и у прстима. Читајући његове новинске критике музичких концерата у Београду између два рата у ондашњој *Демократији* (најчешће потписане иницијалом *Р.* или псеудонимом *Радул*) о хорској, оперској и оркестарској музици, видимо човека поузданог у суду и укусу. Али та критика иде све до финеса у техници свирања и певања. Један такав критички осврт налазимо у приказу *Десеи историских концерата* трија Слатина. Нарочито је леп приказ концерта Рахмањинова (8. децембра 1921, у *Демократији*). Ништа мање није интересантан ни чланак

Густав Малер (1860-1911)

А. Јеремић-Цибе

о изведби Гуноовог *Фауста* у „Мањежу” 29. марта 1922. У тој критици заиста проговара зналац: певање сваке појединачне улоге оценио је посебно. Оцена оперске представе је негативна: „...онај ко захтева признања кад своје име доведе у везу са именом Гуно, Фауст, Мефисто, мора га и заслужити. Он мора дати или право и јединог *Фауста* – или ништа. Карикатуре нећемо, а најмање у музици где се на њих не сме ни помишљати.” Осећа се у том суду непопустљивог судије да о београдској приредби суди и на основу раније слушаног Гуноовог *Фауста* у Стразбуру.

О музици у књижевности, а посебно у делима Ж. Диамела и Т. Мана, говорио је Рашко Димитријевић у многим јавним предавањима и музичким емисијама на Радио Београду. Као писани траг те теме остало је објављено предавање *Томас Ман и музика*. То је била његова омиљена тема. А управо у том музичком читању Мановог дела истичала се посебност његовог феномена: говорио је не као велика већина учених, него као култивисан *bel esprit*. А такве појаве у нашој култури бивале су све ређе. Теоријска и научничка сувопарност развијала се на уштрб уметничке културе. Само човек танане и поуздане музичке културе могао је да у *Чаробном брећу* Т. Мана открије у музицирању у Валпургиној ноћ акорде из Дебисијевог *Пойоднева једнога фауна*.

Управо проучавајући музичке елементе транспоноване у романима Т. Мана, посебно у *Докџору Фаусџусу*, продро је Рашко Димитријевић до једног дубљег и модернијег схватања музике. *Смрти у Венеџији* он је увек читао као новелу о композитору Г. Малеру, а *Докџора Фаусџуса* са добрим познавањем Шенбергових модерних иновација *атионалне музике*. У Мановом „музичком роману” пронашао је оно схватање музике које је најдубље одговарало и његовом поимању: амбивалентну природу уметности тонова: „Знаш ли шта сам открио? Да је музика двосмисленост дата као систем.” Такав је уметнички *сгедо* Мановог Адријана Леверкина. Такав је био у нешто измењеном облику и Рашков поглед на музичку уметност. Он је уметност речи тумачио као изразито музичку материју, тј. (као) двосмисленост дату као систем. По томе су његова тумачења била ретка и особена. То је у неку руку била и његова истина о књижевности.

У таквом приступу, Рашка Димитријевића је посебно интересовало једно питање везано за нашу националну књижевност у поређењу са немачком литературом: „Зашто ниједан српски писац, чак ни најбољи, није имао никакав стваралачки однос према музици, као што су то на скоро генијалан начин имали Томас Ман и Рилке?” Одговор на то питање (често постављено са говорнице) Рашко Димитријевић није дао, али се у њему садржи и један имплицитан суд о нашој књижевности као амузикалној.

До последњих дана свога дугог живота предано је слушао музику Волфа, Бетовена, Шумана, Малера, Форера, Вагнера... У његовој дискотеци они су били богато заступљени. У свом одушевљењу пијанистом Капеом записао је ове тестаментарне редове:

Да ли ћемо моћи да сачувамо који акорд, који тон ове музике за тешке дане, за часове кад све око нас зајеца? То не знам. Али бих у часу смрти замолио да ми Бог, кад би га било, узме све, а остави само сећање на Капеово свирање, како ми вечност не би била празна и како би ме најпотпуније доживљени тренуци и даље спајали са вечитом лепотом. (*Са другима и собом*, стр. 238)

ЧЛАНОВИ „ЦРКВЕНОГ ХОРА“ ВЛАЗНЕСЕНСКЕ ЦРКВЕ
приликом певача „ОТЧЕ НАШ“ на Ускрс 1917 год.

Рашко Димитријевић (седи,
десно), матурант и члан
црквеног хора Вазнесенске
цркве на Ускрс 1917. године

„Музике дајте пре свега” – за
клавиром у младости, на кон-
церту у Монпељеу, 20. новем-
бра 1919. Снимио Ж. Сервол

„Тек касније сам схватио шта
је музика” – и на крају, за пи-
јанином, у своме дому, 26. сеп-
тембра 1974. Снимио Д. Лакур.

„Њен лик заклања све
оне одговоре које бих
овде могао дати...”

Ружица Димитријевић,
рођ. Ристић и Рашко
Димитријевић (Београд,
22. VII 1928, у години
венчања)

3

**ОТКРИВАЊЕ
КАМЕНИТЕ
СИМФОНИЈЕ**

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

540 EAST 57TH STREET

CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3200

FAX: 773-936-3200

WWW.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

WWW.LIBRARY.CHICAGO.EDU

Човек се није одувек, поготово не у свим вековима, дивио планини нити је имао око за њене лепоте. Изгледа парадоксално, али и *планинарство* је производ одређених епоха, производ Књижевности и просвећености. У ранијим епохама планина је гледана као сурова и неприступачна, дивља и непредвидљива сила, претња непријатељски расположена, дивљина настањена негостољубивим и демонским силама. Биће потребно да је човек открије помоћу литературе, да би постала егзотична страст и изазов за човеково самопотврђивање, као сила на којој ће човек моћи да докаже своју величину, да се уздигне изнад просечности и сиве свакидашњице удобног живота у равници. Она ће подстаћи у човеку нарочито једну романтично-нарцисоидну слику човека-освајача-висина. Тек са просвећеношћу планина ће добити такорећи једну митолошку димензију, изазов пред којим ће своју изузетност потврђивати литерате. Планина постаје егзотични предео књижевности. Модерна планина има дубоке литерарне корене. Она је хранила честољубље освајача. Онима који нису могли да одлазе на далека путовања, преостајала је недалека висина. Она је нудила једну поетику вертикалности, али пре тога, поетичност доживљаја.

Човечанство се креће углавном ситним корацима напред. Но, догађа се такође да писац задајући један снажан ударац изазове метаморфозу у душама својих савременика и њиховог потомства попут грома. Тако се десило са Жан-Жак Русоом, када је *измислио* лепоту планина, сматраних већ хиљадама година ужасном антиципацијом пакла (Данте, на пример). Пре Русоа, сви су се слагали у томе да су планине стравичне. После њега, њихова лепота свима изгледа очигледна. Он је успео у свом изуму у највишем степену, толико да се сам изгубио у сопственом проналаску. Заправо, његова генијалност се састоји у томе што је по прилици појам *узвишеног* пренео из подручја *људског* и *моралног*, на које је до њега било ограничено – особито у драмској уметности – у царство природе, на које је до тада само лепо

полагало право грађанства. Тако, готово у истом току ствари, Русоовом *алијском узвишеном* Бернарден де Сен-Пјер и Шатобријан су додали узвишеност мора (за које је Рашко Димитријевић осетио повремена искушења и исписао осећајне странице) и узвишеност пустиња (за коју је он био савршено индиферентан). Тај преокрет, у сензибилитету европског човека из доба просвећености, кодификовао је философски Кант у *Кријици моћи суђења*, дајући естетичку анализу узвишеног – које је отворено, несавршено и бесконачно – у супротности са естетиком лепог – које је затворено, уравнотежено и коначно. У Рашковом афинитету за чари алпинизма има нечег од овог русоистичког мита, када се одиграо парадигматски заокрет у сензибилитету и свести европског човека руковођеног технолошким интересом за освајањем и овладавањем демонског, дивљег и неприступачног. Планина као изазов за самопотврђивање, као место за подвиг. Из тог русоистичког мита, који планину претвара у топос културе, рађа се једна својеврсна *поетика планине* изражена у књижевности, а образложена у естетици узвишеног. Планина ће постати симбол човековог подвига тек онда када човек изнесе на њен врхунац не само своје тело, него и заставу и, нарочито, књигу. То се догађа када планина својом висином дорасте до књиге о планини. Планинарство се јавља онда не само као страст, као хоби, као луксуз авантуризма, него и као вид књижевности, као факат скриптивне културе. Она поред свог природног рељефа добија и валере културних вредности. Та планина књижевности постаје повлашћено место.

Планина као топос књижевности и њено литерарно порекло за Рашка Димитријевића су били дубљи од русоизма који је значао прекретницу. У писму једном студенту (18. октобра 1973) опширно пише о томе и у једној загради каже: „Узгред: знаш ли да је Петрарка био први алпинист у историји: пео се на Mont Ventoux у северној Прованси, нешто испод 2000 метара?”

У вези са својом алпинистичком страшћу, Рашко Димитријевић каже: шта све нисам радио: одржао је преко педесет јавних предавања о алпинизму, о Алпама у књижевности, о писцима (не и о себи) који су писали током векова о алпинизму. Његово планинарство израста из књижевне културе и он га негује као књижевну културу, а у крајњој линији од његовог алпинистичког искуства постаје књижевност: прво *Књига о планини*, а онда роман о планини *Ка висинама и ћушању*.

КАКО СЕ РАЂАЛА ЉУБАВ ПРЕМА ПЛАНИНИ

Сусрет са планином и откриће њеног зачараног и тајанственог света почели су врло рано. О томе је сам Рашко Димитријевић рекао:¹

После четвртог разреда основне школе почео сам да учим и једну другу школу коју сам изучавао у току целог живота – то је *џланина*. Мој отац је био лекар за време бањских сезона у Рибарској бањи, испод Јастрепца од 1904. па до 1926. године изузимајући време првог светског рата. Већ као дечак почео сам да одлазим у шуму, да се упознајем са природом, са светом животиња и биљака. *Науцио сам да волим све шћо је око мене.*

Врло рано, захваљујући антејском додиру са здравим силама природе, у детету се развило *начело Анџиџоне* („За љубав, не за мржњу, ја сам рођена”), а не *начело Креонџа* (опредељеност за државни разлог, за официјелно и безосећајно). Љубав према тајанственом и чаробном свету јастребачке планине развијала се у детету Рашку Димитријевићу захваљујући честим боравцима у Рибарској бањи, планинском лечилишту, за која су везана и прва путовања и летовања. Ту је почело и прво вођење планинарског дневника који ће бити први писани траг и клица из које ће касније постати *Књиџа о џланини* и роман *Ка висинама и ћуџању* (раније објављен под насловом *Троџица на Јаловцу*).

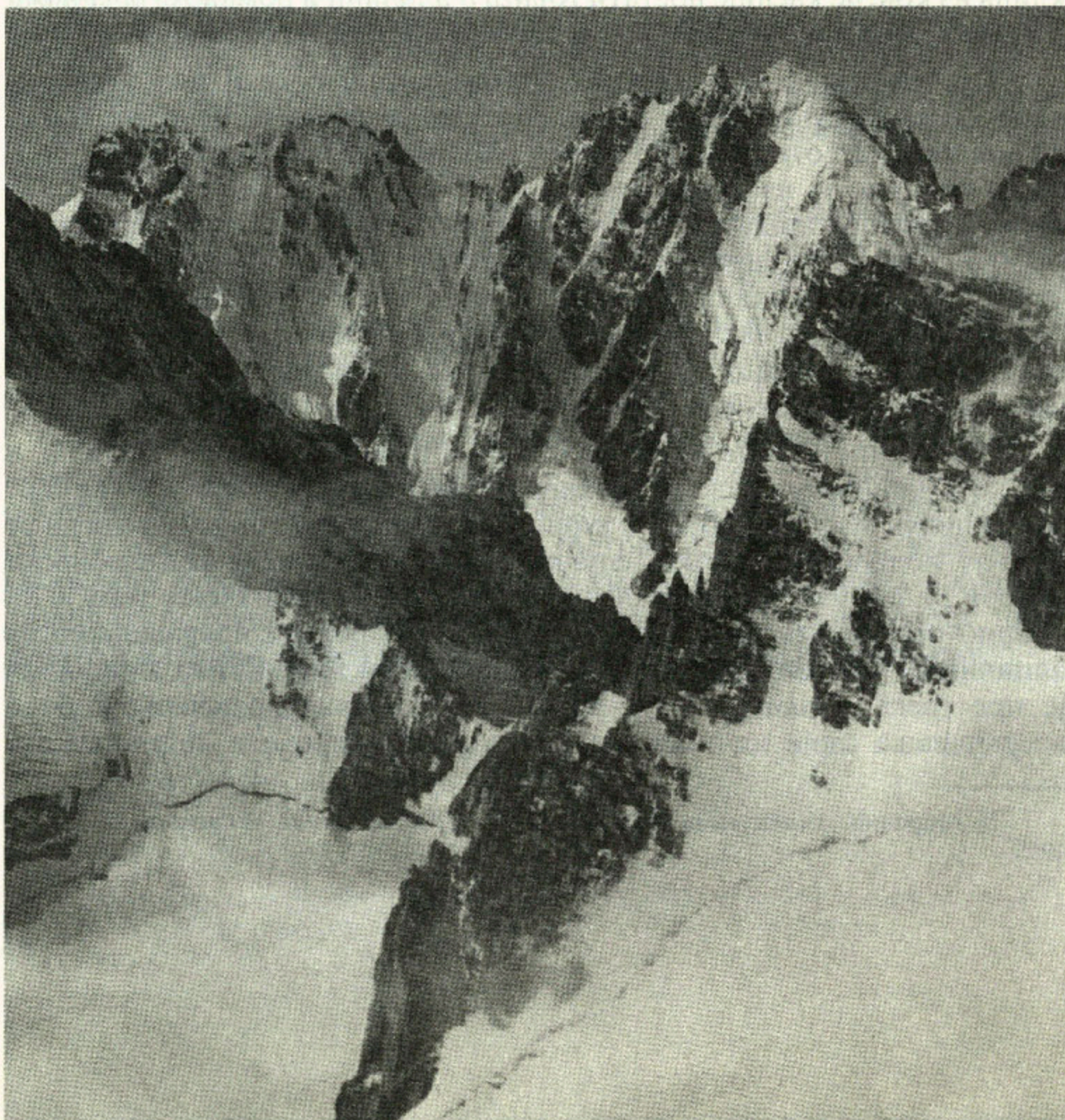
Но, афинитет за планинске висове развијао се и под утицајем књиџе и уметности. Прво, књиџа *Alpes enchanteresses* (*Чаробне Алџе*) коју је као дете открио врло рано у библиотеци свога оца. Други подстрек потекао је из света музике: то је *Alpensymphonie* (*Алџска симфониџа*) коју је Рашко-младић упознао 1915. године када му је било 17 година. Тада је тај чаробно-пластични свет планине доживео кроз музику као симфонијски свет и тај спој ће остати трајно у њему. За њега су Алпе биле и остале „каменита симфониџа”, како је имао обичај да говори доле, у равници. Поред те естетске димензије, постојала је још једна, веома важна: *етиџка алџинизма*.

Заиста, он је људе делио на оне који планину воле и познају је, и оне који планину не воле и „познају је само из књиџа (водича и прича)”. У ону прву групу није убрајао туристе. О тој етиџи алџинизма могли су да чују подробније његови слушаоци окупљени једне септембарске вечери 24. IX 1953. у Алпинистичком одсеку Београда. Но ту тему је он упорно развијао и продубљивао, касније, у бројним предавањима из алџинизма, држаних у раздобљу између 1950. и 1960. Етиџка алџинизма је пре свега *етиџка љубави*. Затим је то етиџка упознавања себе и изграђивања своје личности кроз освајање природе и надмашивања

¹ Д. Морачић, *Учиџељима дуџујем колико и родиџељима*, Политика, 17. јануар 1985.

себе. Отуда је то и етика самоспознавања својих граница кроз опасност и искушења. Као што се увек држао етичности у јавном животу, у педагошком раду и у књижевности, у превођењу, тако је било и у планинарству које је, по његовим властитим речима, остало за њега школа до позних година. Зато планинарство није било за Рашка Димитријевића само пустоловна страст доконог туристе, него један етичко-музичко-литерарни комплекс који је он упорно неговао као дело човека од акције, као дело пријатељства и као дело хуманисте. Тај комплекс је постао својеврсно живљена поетика простора.

„Једино планине заслужују да се назову земља” (Зелена игла – Мон Блан, један од изазова за Рашка планинара)

У ТРАГАЊУ ЗА СУШТИНОМ АЛПИНИЗМА

„А ја кажем: човек је то што јесте само кад му ништа од начина испољавања није ускраћено”

(Писмо, 18. октобар 1973)

У оно „шта све нисам радио” спада отварање планинарских изложби, поклони многих планинарских реквизита Планинарском музеју на Авали, скупљање дивне колекције камења са више од две стотине врхова Алпа и Пиринеја (подсећа на Гетеову страст скупљања минерала), писање чланака, извештаја, путописа о планинарењу, држање предавања и трагање за дефиницијом алпинизма. Међу стотину објављених списа Рашка Димитријевића спада и чланак *То је алпинизам*, написан 1947, а објављен знатно касније. Ту је настојао да продре до суштинске дефиниције алпинизма.

Алпинизам, према таквом схватању, није проблем односа планина-човек, стена-човек, лед-човек; ако је неко постао алпинист, ако је за место своје узорне борбе изабрао стену, урадио је то зато што ту налази највеће и најпотпуније могућности да се суочи са једним светом у коме не постоји ништа што и најмањим саучешћем помаже, кад се за то појави потреба, где може да види тачно ко је, какав је, шта хоће и колико сме. Били ми сами, или са једним или два друга на конопцу, нешто у нама и око нас каже нам гласно, као да то говори наша права свест о нама самима: „Ма куда да идеш, ма шта да тражиш, наћи ћеш увек само себе”. То тражење самога себе, то налажење самога себе, тај наш прави лик, угледан у суровој стварности праисконске Природе, нимало измењен односима и обзирима који владају у свакодневном животу, та права слика коју стичемо о себи, коју све савршенију, допуњену светлосћу или сенкама, односимо са собом међу људе, да бисмо им пружили своје право биће и поступили онако како нам налажу закони самоупознавања, прочитани длановима који се припијају за стену и прстима избразданим оштринама – то је, како верујем, суштина алпинизма, његово велико оправдање у јучерашњици и данашњици, велико јемство за његово трајање у будућности.¹

Освајање планинских врхова има код Рашка Димитријевића један дубљи смисао. То пењање није само страст за „ломатањем”, него једна много дубља потреба која одговара на основни налог сократовске етике исписан на пророчишту у Делфима: „Упознај самога себе!”

Из таквог поимања „зова планине”, настаје и одговарајућа књижевна делатност као рефлектовање планинарског искуства. Тако је у новосадском листу *Дневник*, излазио од 27. VIII до 5. IX 1980, фељтон у десет наставака под називом *Друговање са њланинама* који је био у знаку овог мотоа:

Писац ових редова одлазио је у планине ради пењања. Али он је желео још нешто: да тамо, окружен самоћом велике Природе, живи својим животом,

¹ Цитирано по рукопису.

друкчијим од овог који му је наметнут и који он храбро подноси, да у самоћи високих врхова позна праву вредност свега, па да не уздрхти ни онда кад мора и смрти да погледа у очи. Алпинисти знају да су њихова пењања, пре свега израз вечите борбе човека са Природом тамо где је она најјача, јер је не-такнута.¹

Тако се литерарно уобличује сведочанство о алпинистичком подвигу. Алпинизам, то није само једно физичко искуство простора неплатинца, то је извесна митологија, књижевност, поетика простора, филозофија живота и смрти. Величање авантуристичког духа, али и пут самоузнавања. За Рашка Димитријевића алпинизам никад није био само спорт, средство за јачање телесних способности и воље. Много више од тога. Реченица „знам велике писце-алпинисте, али не знам ни једног, чак ни осредњег, међу свих грана спорта” (*То је алпинизам*) као да указује на ексклузивно литерарну инспиративност планинарства. Својство те инспирације што не омогућује човеку само излет из колотечине свакодневице у свет „горе”, него нарочито могућност да потпуно упозна себе. О томе нам је Рашко Димитријевић оставио и ову надахнуту рефлексiju:

Такво потпуно упознавање себе, таква истина ослобођена и сенке лажи, то понирање у сопствену личност на местима где не може да постоји сујета, где се нагонски страх мора претварати у подстрек за борбу и одржавање живота, где сва осећања за које постоје звучна имена, уступају место нечем што је још недовољно одређено, где се човек, привидно тражећи смрт, откупљује и оспособљава за даљи живот – то је дубоки смисао алпинизма. И кад се, тренутно и својеволјно отргнути од велике заједнице, тако пречишћени и употпуњени вратимо њој: какав дар доносимо, тога можда ни сами нећемо бити довољно свесни. Колико љубави, пожртвовања, презирања опасности, другарства, лепоте и способности да ту лепоту изразимо; колико здравог бола у мишићима, који су сада способни за сваки рад *доле*, пошто су обавили свој тешки и опасни посао *горе*; колико воље да успемо у подухватима које нам намећу дужности и обавезе; колико смо тек тада позитивнији и кориснији чланови велике и срдачне заједнице... (*То је алпинизам*)

Рашко Димитријевић, трагајући за дубљим смислом алпинизма, није избегао да се суочи са питањем скептика: шта се стварно добија тим суманутим и самоубилачким излагањем опасности? Његов елоквентни одговор је тријумф једног беседничког стила који се кроз разгранату реченицу уобличује да прерасте у литературу:

Драги моји, ви и не слутите колико смо бескрајно много добили. И не само за себе, него и за вас. Дали смо планинама своје *ја*, али смо га измењено примили од њих. Забринут и са сумњом почели смо да се пењемо, а горе смо доживели, и сваки пут доживљујемо, чудо органског спајања са свим што постоји. Пружили смо своје *ја* бескрајности материје, а добили смо га натраг (да се послужим фигуром једног песника) не упрошћено и пресечено огледалима, као у свакодневном животу, кад себе видимо само онда кад се све

¹ *Дневник*, 27. VIII 1980.

остало повуче у полусенку, већ спојено са свим оним што се налази код нас и под нама: са шумама, стенама, језерима, рекама, облацима, светлошћу и бојама за које још нису нађена обележја. И било да смо усред сунчане среће, или у опасностима од зрачних непогода, кад смо свему томе пришли путем који је само наш и само испуњавањем наше жеље отргнут за тренутак из једноликости камене материје, ми доживљавамо велико, често и непоновљиво, сједињавање свега што живи и постоји, узвишено спајање у једном једином бићу – нама самима. А онај ко том не прилази сопственим и истог часа избрисаним путем, какав је пут алпиниста, он је по речима врло умног Гетеа, „само јадан гост на овој суморној Земљи” (*То је алпинизам*, стр. 3).

Нимало случајно није позивање на Гетеову реч из *Западно-источног дивана*, као што није ни уношење „фигуре песника”, па ни изграђена разграната реченица у маниру Томаса Мана, писца о коме је Рашко Димитријевић најчешће говорио, а нарочито о зачудном свету *Чаробног брега* чији свет је наглашено организован око поделе простора на свет *доле* (у равници) и онај *горе*, у висинама, који је чаробан, зачарани свет. То је свет у коме се искушавају сва питања живота и смрти. Квинтесенција смисла алпинизма налази се изражена у поменутом Рашковом писму о алпинизму:

И ја сам осетио да морам наћи дефиницију алпинизма, у складу са свим оним што сам током четрдесет година доживљавао и остваривао. То је био тежак посао: ни једна ме није задовољавала, јер није исказивала *јуну суштинску* онога што је било покретач самонаметнутих напора. Многи умни писци су пре мене рекли своју дефиницију, ја их знам многе, казују што јесте, али остају – за мене – непотпуне.(...) И све прочитане дефиниције сам заволео и понављао, док се наједном неочекивано... сећам се, било је то у једно вече када сам седео у Мојстрани пред кафаницом, сам, чак и без Триглава пред собом (био је под маглама), у лето 1956. године... док се тада није јавила и моја дефиниција. Чини ми се потпуна, бар мени каже све што о томе морам да знам. Све што сам делом потврдио. Све што ми је разјаснило и све раније, и све доцније. „САМО СВЕШНО СУОЧАВАЊЕ СА СМРЋУ ДАЈЕ ПУНО ЗНАЧЕЊЕ ЖИВОТУ”. (Писмо од 18. октобра 1973, подвукао Рашко Димитријевић.)

Та дефиниција се не налази ни у једном чланку и ни у једном спису или књизи Рашка Димитријевића. Он је њу изразио у својој епистоларној исповести, као што је многе пресудне тренутке свога живота изрекао у преписци. Зато би се морала правити једна биографија Рашка Димитријевића према његовим писмима у којима се он можда потпуније и поверљивије исказао него у свему осталом што је написао и оставио за собом. За подвучену реченицу он каже даље:

Ту реченицу је нешто изговорило у мени, можда у вези са нечијим туђим збивањима, сад се не сећам више и тих појединости, а онда сам наједном *осетио*, осетио чулно, да је то у вези с алпинизмом, са оним што знам више и боље од књижевности и музике, којима сам ипак поклатио несразмерно више времена и дубљих проучавања. (Наведено писмо, подвукао Рашко Димитријевић.)

У овим редовима признања налази се троструки Рашко Димитријевић: музичар, алпиниста, књижевник, у којем алпинисту припада првенство. Међутим, једно осећање спречава га да изрази пуну истину о себи: „Ко то да разуме тако и може да то прихвати” – пита се Рашко Димитријевић. Зато је то оставио у себи, „негде на мрачном дну бића”, негде на мрачном дну где је све само светлост, али она која зрачи само док не избије из човека. За друге остаје невидљива...” (Нав. писмо.)

Ту невидљиву светлост са мрачног дна бића као неизрециву суштину себе открио је у сусрету са планинама, али њу неће изразити ни музичар, ни алпинист, чак не ни беседник, њу ће најпотпуније изразити, касније, пред крај живота, тек писац у Рашку Димитријевићу. То је дуго потискивани писац, у сенци претходних протагониста, који ће споро излазити из њихове сенке. Биће потребно да се оконча *vita activa*, да прсти отврдну, а слух попусти, да се повуче са катедре да би из сенке изронио онај који је у њој био увек присутан и који има последњу реч: човек са пером или човек од писаће машине. Човек за кога је алпинизам као један вид животног искуства, као и сва животна искуства, пре свега и после свега, Књижевност.

И кад дневник о пењањима прерасте у литерарну књигу, као што је то са *Висинама и ћушању*, и онда је рефлексивна о алпинизму оно чиме је проткана ова импресионистичка проза: „Што се тиче мојих допуна, које не називам психолошким, које уопште никако и не називам, оне су саставни и битни део сваког тренутка проведеног у стени, и без њих ништа не може да се објасни, а најмање чињеница да је *алпинизам много више душевно стање него телесни најор.*”¹

Управо чињеница да се дочарају сви преливи тих душевних стања у сваком тренутку проведеном у стени, више него да се опише положај тела или предела у којем се налази, чини ову материју психолошком и литерарном. Та душевна стања су саткана од медитација, од бдења, од снова. И то су изузетна стања о којима писац пише:

Али ми други, ми који смо неизлечиво занесени сликама и ликовима из својих снова, ми који неуморно пузимо по врховима душе где су човекове мисли прошаране и његовим осећањима, ми које ви можете назвати како хоћете – ми смо увек изван границе стварности и оног света у коме ви живите, и ми видимо небо. Ми познајемо све оне облике који су можда привидни, али које оно уме да прими у себе и да се њима испуни тако, да ни за један трен, ни на једноме месту, није ни исто ни без унутарњег садржаја. Ми наслањамо главу на њега и кад смо будни и кад спавамо. Оно је наш друг, ћудљив по својој сталној променљивости, али онај који нас не изневери никад. Ма шта ми били, песници или планинари, од њега нам долази могућност остварења наших замисли. Ако смо песници, оно нам и даље, као вама у вашем

¹ *Ка висинама и ћушању*, стр. 57, подвукао М. Р.

детињству, представља оно ваздушно море по коме плове облаци, просторе у којима се срећемо са сликама које су наше, али које нам оне уобличују и задржавају у себи дотле док се оне непролазно не утисну у наш душевни свет.¹

Ова страница лирске прозе у којој је опевана ћудљива лепота неба, написана надахнуто, у неком поетском заносу, указује да је главни ослонац писцу његов читалац који је можда и главни јунак овог лирског романа по стилу најближег *Зайисима Малїеа Лауридса Бриџеа* Рилке-овог, оне повлашћене књиге за коју је увек било места у ранцу уз осталу планинарску опрему. Она је умногоме обликовала душевна стања и стил књиге *Ка висинама и ћуїању* и давала душу планини. То је добро осетио и умесно истакао и писац предговора Слободан Милетић: „Компонована као роман, она је закључала у себе обећаног писца фикције и тананог пленеристу, чији лавирани цртеж дочарава виђење и доживљене пределе горског краја с прозрачношћу азура и отиском сопствене душе.”²

Но, постоји једна суштинска разлика између доживљаја планинара у сусрету са врховима и доживљаја песника. Иако душу планине даје са отиском сопствене душе, писац сматра да су алпинисти само сапутници песника:

Али ми нисмо песници. Ми смо само њихови необични сапутници. Као они, лутамо по висинама – кад успемо да стигнемо до ових – али тамо горе, где њих чека тражена мисао и где почиње њихова реч, тамо се ми богатимо ћутањем. Оно постаје најизразитија ознака нашег животног позива, и ми га прекидамо само у ретким тренуцима. Јер ми смо планинари, алпинисти – најусамљенија бића у шареном човековом друштву, несхватљивији него песници, најнепотребнији разумно уравнотеженој заједници, они чији подухвати никад не наилазе на благонаклоно разумевање средине којој су рођењем наметнути.³

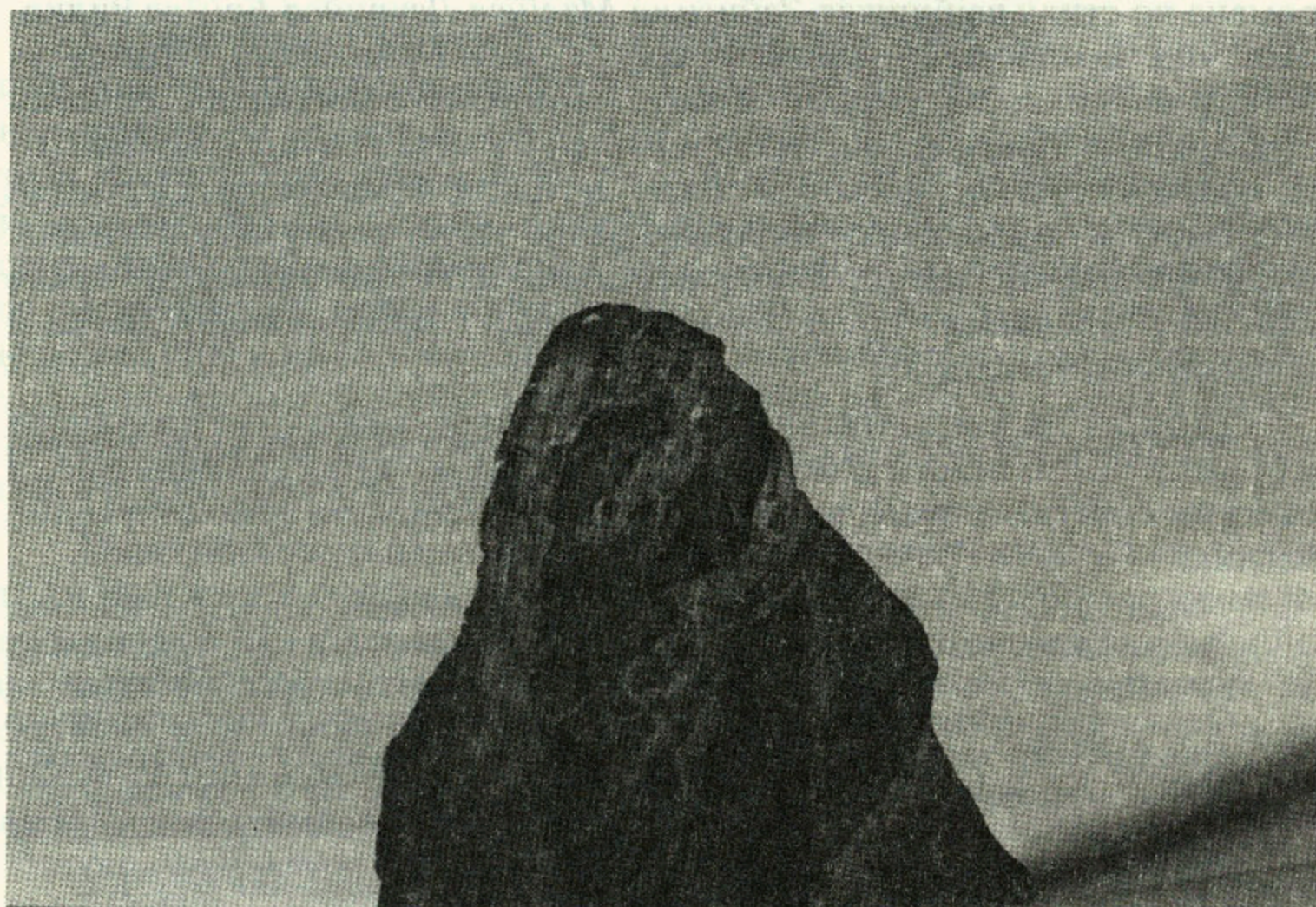
Бића несхватљивија од песника – ето ексклузивне дефиниције планинара. Али тај планинар је не само сапутник песника на „висовима срца” него и њихов сабеседник. Један у свом ћутању, други у својој речи налазе се у сталном стању ословљености. Они воде један непрекинути разговор, било да ћуте било да говоре. Тај разговор чини суштину и душу ове књиге.

¹ Исто, 20.

² Исто, 8.

³ Исто, 21.

„Камен-двојник” из колекције Рашка Димитријевића, донесен приликом пењања на Матерхорн. – Из збирке сачуване у легату Рашка Димитријевића.

НЕОБИЧНО ПРИЗНАЊЕ

Када се 1982. године појавила књига *Ка висинама и ћушању*, као касна књижевна круна свих настојања око планина и планинарења, њен одјек се није зауставио само у београдским књижевним и универзитетским круговима Србије: књига је одјекнула широм ондашње Југославије, а нарочито у Словенији. То је био резултат чињенице да је београдски издавач „Delta-Press” успео да прода тираж од преко 5.000 примерака, што је књигу учинило једном од најчитанијих у сезони. А онда је из Љубљане стигло необично признање. Петер Штиглиц, председник планинарског друштва „Очница” стигао је у Београд и аутору књиге уручио два планинска признања: Почасну плакету клуба и Златну почасну значку Планинарског савеза Словеније.

Из алпинистичког дневника:
прва клица за каснији роман
Тројица на Јаловцу. Узето из
Прегледа мојих пењања по
Караванкама, Савињским и
Јулијским Алпима, год. 1930-
1940. Нађено у оставштини
Рашка Димитријевића, фас-
цикла *Алпинизам*
(прим. М. Радовић).

Ј А Л О В Е С

- A/ 2643 m. - Julijski Alpi
B/ 4 avgust 1938
C/ Arkadije Stolipin, Joža Čop i ja. - Čop.
D/ a/ Tamar - Kotovš sedlo - severozapadni greben - vrh : 6 h.
b/ Vrh - stari nemački put - Jalovška škrbina - Kuloar - Tamar :
3 h. 10
E/ Posle jake jutarnje kiše vrlo lepo
F/ Teško, mestimično i vrlo teško
G/ Jeste, mnogo...
H/ Bilo ih je dosta, ali najvažniji je pad kamena koji me je po-
vredio po glavi i laktu, kad smo sva trojica bili tako blizu
katastrofe
I/ Nisam nosio aparat
J/ a/ Zbog lepog grebenskog plezanja i divno izvedenog puta kojim
smo sišli do Kuloara
K/ Sveska III strana 21⁴

Raško Dimitrijević

Било је то признање човеку за кога у *Спорџској енциклопедији* пише да је био „први српски алпиниста”. Међутим, није то било само признање некада врло активном и страсном планинару и заљубљенику у Алпе, него одличје као знак захвалности за књигу *Ка висинама и ћу-шању*, са образложењем: „нико код нас није писао тако поетски о планини и о алпинизму као Рашко Димитријевић”.¹ Признања су уручили аутору Петер Штиглиц и Андрија Панић, председник београдске секције „Очнице” у дому професора Димитријевића, Лоле Рибара 23.

¹ Ново Томић, *Планинска „рецензија”*, Вечерње новости, Београд, 1982.

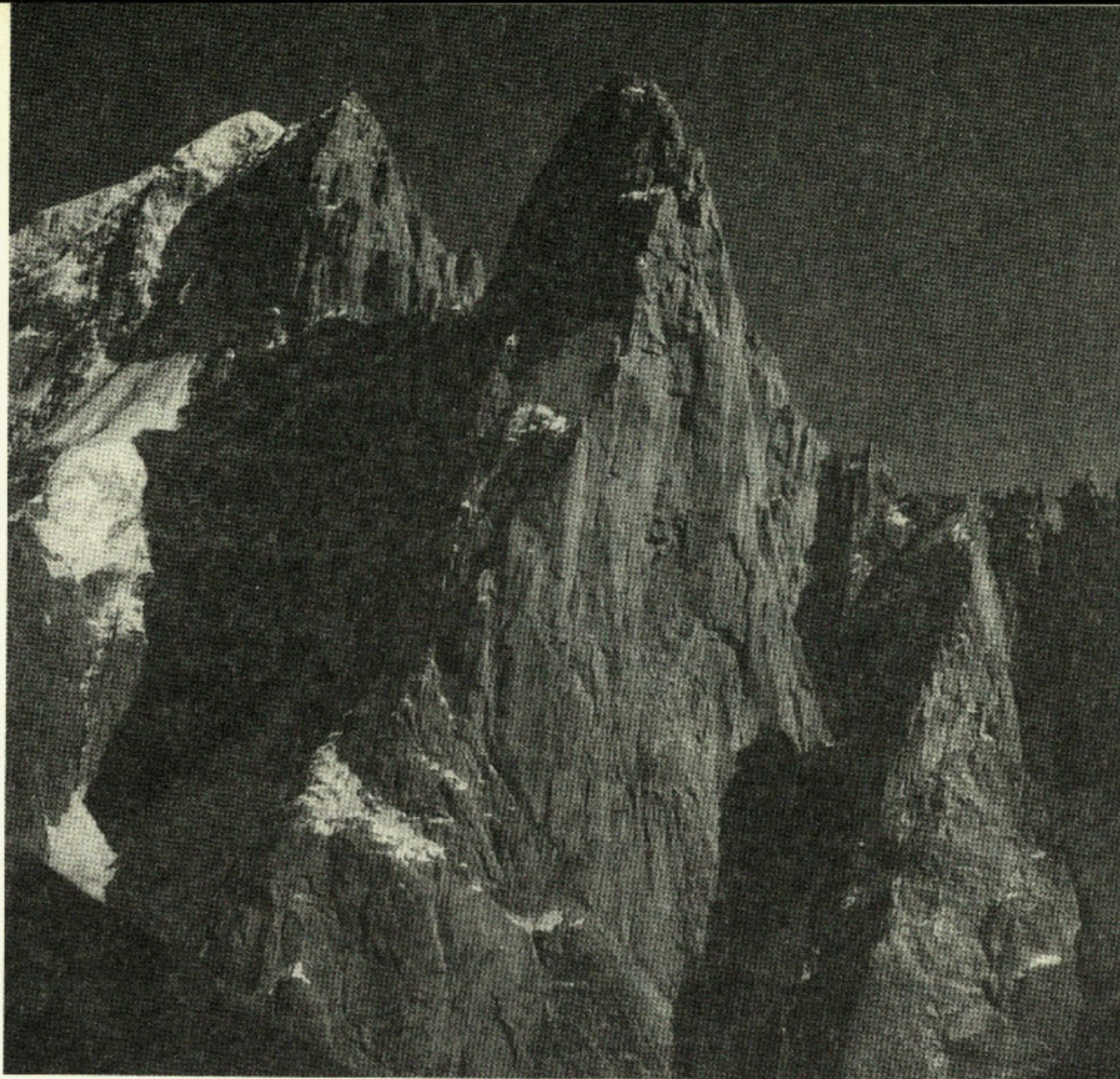
„Пред нама је био Јаловец” –
Тројица пред Јаловцем: Рашко
Димитријевић, Јожа Чоп и
Аркадиј Столипин (слева
надесно)

МУЗИКА НА ВРХУ

...овде где нема ничега да произведе шум, јер се и ветар нагло стишао, цео овај величанствени свет претвара се у музику, нечујну за чула, и заплускује душу и у њој буди тако јака осећања, да се она издиже из свог тајног и непознатог скровишта и као песма баца у блиставу празнину пред нама.

*Књиџа о њланини, Београд,
март 1938, стр. 76-77.*

ПЕСМА СА ПЛАНИНЕ – ИНВОКАЦИЈА ЉУДСКЕ БРАЋЕ

О ви доле, по зеленим пропланцима и осенченим шумама: било да сте сањалице са очима упртим у вама недостижне циљеве, или они што својим знојем оплођују земљу која им издашно пружа плодове, или случајни пролазници који од свега виде само место у прабини на које ће се спустити ужурбане ноге: ако вам ветар донесе неки глас који не личи ни на шта што до сад чусте, урежите га дубоко у сећање своје! Уживајте у његовим разноликим одјецима, вратите га ветру нека га и даље разноси и знајте: то је песма наша коју ми овде не чујемо, то су душе наше претворене у песму која лебди над облацима, пада кроз њихове пукотине у љубичасте дубине, да добије звук који ће је разнети по долинама, и опет се, нема, враћа нама из којих се откида, да новим сузама награди очи и освежи их за нове лепоте што се сваког часа јављају негде на видику, осветљене сунцем или сакривене маглама.

Књиџа о њланини, стр. 77

„Муке сам имао док сам је
преписао.“ Препис Ничеове
песме, записане готицом у
планинској књизи 1930. у пла-
нинској кући „негде у Алпима“

Friedrich Nietzsche

DER WANDERER UND SEIN SCHATTEN

Nicht mehr zurück ? Und nicht hinan ?
Auch für die Gemse keine Bahn ?

So wart ich hier und fasse fest,
Was Aug' und Hand mich fassen lässt !
Fünf Fuss breit Erde, Morgenrot,
Und unter mir - Welt, Mensch und Tod !

PUTNIK I NJEGOVA SENKA

Više ne nazad ? Niti naviše ?
Zar ni za divokozu više nema puta ?

Onda, ostajem ovde i čvrsto stežem
Ono što mi oko i ruka dozvoljavaju da stegnem !

Pet stopa široko tle, jutarnje rumenilo,
A ispod mene - svet, čovek i smrt !

RECEIVED

1911

LIBRARY

OF THE

UNIVERSITY OF TORONTO

4

Ако је горе, међу стенама и на планинским врховима, циљ алпинисте био ћутање у тешко освојеној усамљености, доле у равници, за катедром, циљ је било духовно заједништво изграђивано на гозби живе, изговорене речи која је одјекивала у ћутању слушалаца. Стремљење ка планинским висовима заменило је сада стремљење ка врхунцима речитости. Но и у часовима надахнутог служења музи беседништва, Полихимнији, у тријумфу елоквенције господарио је сапутник песника, музичар и онај танани читалац са снажно развијеним смислом за заносе уметничком лепотом и фикцијом.

Као беседник, Рашко Димитријевић се исказао најпотпуније и то троструко: као *йедаго̄* – у школи, гимназији, академији и на универзитету; као *јавни йредавач* – путујући учитељ, сличан софистима (само за разлику од њих није за подучавање узимао новац) који је говорио на народним универзитетима, у библиотекама, јавним установама, читаоницама, на трибинама културе; као *йисац елоквенйно̄ сйшила* у чијем књижевном изразу и излагању битна црта јесте реторичност, разговор, апострофа, педагошко-дидактичка интонација у стилу. Елоквенција је била увек у основи Димитријевићевог излагања, било да је говорио или писао.

„Пошто говор (логос) има двоструки однос – као што је показао философ Теофраст – један према слушаоцима, за које он нешто значи, други према стварима о којима говорник хоће слушаоцима да беседи”,¹ целокупно говорничко дело Рашка Димитријевића поделиће се у складу са традицијом, с обзиром на *аудийоријум* и с обзиром на *йредмеј*.

¹ Ammonius, in *Aristotelis De Interpretatione Comentarius*, Berlin 1877, str. 65 (Цитирано према: Karl-Otto Apel, *Transformacija filozofije*. Preveo Aleksa Buha. Veselin Masleša, Sarajevo 1980, str. 128.)

Свеколико беседништво Рашка Димитријевића, с обзиром на теме, може се поделити на говоре о књижевним предметима и о некњижевним темама. (Тој подели једино измичу оне беседе које су обрађивале однос књижевности према ванкњижевним темама). С обзиром на аудиторијум, пак, његова предавања се могу разврстати у три велике скупине: 1. универзитетска предавања, 2. јавна предавања и 3. елоквентност у писаној речи као битно обележје његовог стила. То су „писана” предавања намењена читалачком аудиторијуму.

О Рашку Димитријевићу као говорнику и предавачу написано је много, чак је створен у јавности и изван стереотип који слабо да објашњава суштину тог говорништва. Већина његових савременика га је упознала као беседника. Један мањи део оних који су га упознали покушали су да слику и суд о том човеку употпуне и читањем. Разлога за то има више. Један од њих је можда и општа људска склоност да радије слушају надахнуту реч него што читају ту реч кад је написана. Други је разлог што је и сам често истицао: „Говорио сам много, писао мало...”, упола повлађујући распрострањеном мишљењу, а упола скривајући својом скромношћу оно написано. Тако се створило једно опште мишљење о Рашку Димитријевићу као „чаробњаку усмењаштва”, човеку који је превасходно остварио себе у живој речи. То опште мишљење је истинито онолико колико и свако опште место. Оно у ствари поједностављује сложеност феномена званог Рашко Димитријевић. Као да због нечега није имао воље ни потребе да своје слушаоце разуверава и да им мења уврежено уверење. Обично би истицао: „Довољно је то што сам себе најпотпуније изразио као говорник”, а онда би као успут додао да је понешто написао и објавио. Његова заоставштина не потврђује такво опште уверење. Пре би се могло рећи: Рашко Димитријевић је говорио много (и радо), а људи су га свуда радо слушали, писао је не мање, али све написано није објављивао.

Његов беседнички опус је оно што му је донело највише популарности код савременика, популарност која се граничи са славом. Можда је по тој слави човека који не чита него говори остао ненадмашен међу свим универзитетлијама свога доба. И сам је чини ми се свесно неговао имиџ човека који међу легијама досадних читача служи елоквенцији. Време у којем је он професоровао било је доба кад је реторика била у немилости и кад је „рефератско излагање” било сасвим потиснуло вештину бесеђења и речитост. Реторика на универзитету и у јавности није била на некој цени. Уместо ораторског приступа аудиторијуму, много се читало. У том рефератском добу, кад су лепа реч и елоквенција били потиснути, Рашко Димитријевић је блистао као изузетак. Деловао је као представник неког другог света. И то је свакако и био.

Но, тајна и суштина његове питке речитости више је разглашавана као фама него што је покушавано да се схвати. Неоспорно, он је као беседник очаравао слушаоце свуда где би им се обратио. Имао је редак дар да са сваким аудиторијумом успостави контакт, да његова реч произведе пажњу и наметне тишину, да за свако слушање онај нарочити тон који погодује његовом слуху. Неки су то називали чаробњаштвом, а његову реч чаробном.

Неоспорно, његове беседе и предавања представљају значајан опус. Тај опус почиње првим јавним предавањем *Волијер у борби против фанатизма* (1926) у земунској Грађанској читаоници,¹ а завршава се *Предавањем о Рилкеу*, на Коларчевом народном универзитету 1977. У том раздобљу које је потрајало преко пола века стало је преко 500 јавних предавања, по градовима широм Југославије, чију је евиденцију врло уредно водио. Тако је његов дневник и дневник јавних предавања. То му је донело широку популарност. Мање-више сва та предавања спадају у епидеиктичко беседништво у традиционалном смислу те речи. Један део своје славе беседника Рашко Димитријевић има да захвали и предавачкој активности на послератном универзитету: то је „универзитетско говорништво” које је имало друкчију функцију и које је у наставно-научној, високошколској установи морало да уважава још неке захтеве и стандарде. Два вида беседништва су остала сасвим изван поља његовог говорништва: *политичко* и *судско* беседништво. Прво зато што се политиком никад није хтео бавити, а друго по природи свога позива. Суштина и сврха његовог беседништва је да „лепа реч надахњује људе на добра дела” и у томе је његово говорништво *еидеиктичко*. И његова предавања на универзитетима у Београду и Новом Саду, будући просветитељски интонирана, више су имала карактер епидеиктичног него научног говора. Његова реч је увек нудила више привлачности него научности. Али то се већ поклапа и његовим схватањем науке и њене улоге у књижевној комуникацији.

У његовим предавањима није била пресудна ни тематика ни аудиторијум. Ма о чему да је говорио и ма који аудиторијум да га је слушао, постизао је реторску сврху: допадање и задивљеност.

Главна му је тема била *књижевност*: говорио је о домаћим и страним писцима; више о страним, мање о домаћим. Друга тема његових предавања била је музика и велики композитори; трећа тема је потицала из области алпинизма. Наравно, то не исцрпљује репертоар: ре-

¹ Та просторија данас носи назив „Трибина Рашка Димитријевића и Милоша Н. Бурића”.

цимо, говорио је пре приказивања филма *О Трисџану и Изолди* у најави три вечери узастопце (1936) у Београду. Две његове неисцрпне теме су Томас Ман и Молијер, али и Волтер. О Молијеру је говорио петнаест пута, о Т. Ману четрнаест пута, о Волтеру осам пута. Постоје и писци које је изузетно волео, али о њима није био у прилици да говори јавно: један од њих је Кнут Хамсун, други је Меша Селимовић, трећи Добрица Ћосић... Није се, међутим, устручавао да говори о писцима-почетницима, о младима и онда када су њихова имена била једва позната.

Но, то беседништво је било испуњено извесним начелима. („Трудио сам се да упознајем људе не са оним што знају, већ са оним што су пропустили да дознају. Јер наше незнање је увек веће од знања. Има толико ствари у књижевности које не знам, а сигурно мање од мене знају они који се књижевношћу баве само као читаоци”.)

Став Рашка Димитријевића о говорништву је сасвим одређен; он је увек понављао схватања о неопходности учења:

Говорништво није нешто са чим се човек рађа. Оно се мора учити. Рађа се будући сликар, будући песник, будући писац – говорништво се учи.¹

Слично Квинтилијану, Рашко Димитријевић је сматрао да се „песник рађа, говорник се постаје”, дакле да је за беседника важна обука. О обуци беседника говорио је у више наврата:

У Француској сретао сам добре говорнике. Нису били само за универзитетском катедром, били су то на сваком месту. Сваки други Француз је такав говорник да му треба завидети. Он жели да се обраћа свима кад говори, и познатима и непознатима. Мислим да сам ту и од њих научио највише, да сам стекао ону смелост да се појавим пред потпуно непознатим лицима и да говорим оно што је моја интимна исповест. Јер ја то схватам овако: кад се предаје у јавности, па и кад се предаје на факултету, човек се исповеда и одаје своје интимне мисли, своја осећања и позива оне који га слушају да му буду сапутници, а кад их позове на то путовање, он не сме да лаже, мора да говори истину. А истина је само једна, она која је човекова, она коју он прихвати као своју уверен да је таква а коју му савест одобрава да је даље преноси и шири.²

Рашко Димитријевић је изједначавао истину са уверењем стално провераваним савешћу. Као код већине моралиста, код њега је Истина била ствар савести. Уверење је давало истини снагу. Ако су његова предавања била надахнута онда су она то била по снажним уверењима. То су уверења која су предавањима давала извештан патос истинитости. Можда понека идеја коју је износио и није била безусловна истина, али је човек који је говорио био истинит. На крају крајева, човек не предаје увек само оно што зна него и нарочито оно што јесте. Ако чита оно

¹ З. Пашић, *Треба умејти ошћити*, ТВ новости, 3. август 1979.

² Исто.

написано, то значи да је непосредност исказа смањена, а самим тим и контакт са публиком.

Зато је његов принцип био: никада не читати предавање. То је прво и неприкосновено правило. Јер контекст аудиторијума, атмосфера тренутка, састав публике, траже реч која ће бити прикладна бар онолико колико и истинита.

Када је први пут позван за говорницу у Земун, био је млад професор у Земуну и било му је 28 година: „У тим годинама човек једва зна и како ће да прочита нешто пред другима. Како тек говорити без икакве хартије пред собом! А још давно пре тога говорио сам у себи: ако ипак будем говорио у јавности, то не сме да буде читање”. Рашко Димитријевић је остао доследан себи: никада за катедром, никада у јавности није читао. То је било зато што своја предавања „никад није писао, већ их је изговарао онако како је то тражила пажња и радозналост” његових слушалаца, у првом реду студената. Он сам је имао о томе свој начин гледања: „Не бих то назвао говорништвом, већ само својим личним начином изражавања.”¹

Даљи захтев за добру беседу јесте наук усвојен од француских уметника у говорењу:

Сећам се данас једне изврсне одбране чувеног адвоката Моро-Ђаферија, рођеног говорника! Тад сам увидео да је говорништво заиста рођено у Француској. И то: да човек мора да усвоји њихов систем: Говори као што мислиш! Не труди се да будеш сувише научан и стручан, јер то долази само ако имаш шта да кажеш. Откривај себе! Не устручавај се да будеш и живописан, не бежи од анегдота и епизода – све то привлачи и задржава пажњу.

Рашко Димитријевић је стално истицао да човек мора да уноси део себе у беседу, да се исповеда, да даје говору лични тон и индивидуални печат. Ако је човек доиста стил, онда беседа има онај стил који јој удахне онај који говори. Рашко Димитријевић се није плашио тога. Чак је лични став, утисак, осећање хотимично уносио у предавања. Објашњавајући то, једном приликом је изјавио

да предавач не сме да се претвори у књигу, у уџбеник, у критику других или прихватање туђих мишљења. Мора да се исповеда. Исповест је оно што сам нашао код свих Француза, то је оно што сам можда и нагонски усвојио.²

Следеће правило које је Рашко Димитријевић истицао: *никад нисам несиреман дошао на час*. То је подразумевало да никад није ни закаснио нити прекорачио границу времена предвиђену за час или предавање. То је саставни део његове животне филозофије: *пошћуј време!* Прво време других, а онда и своје време. Волео је да истиче Скерлићев

¹ Д. Величковић, *Речи које њујују*, НИН, 21. април 1978.

² К. Димитријевић, *Немо дозивање књиџа*, НИН, 15. децембар 1968.

узор као меру тачности наводећи анегдоту: „Каква је разлика између семинарског сата и Јована Скерлића? – Семинарски сат ради неуредно и често стоји. Скерлић ради уредно у минут. И увек.”

Ни у чему није допуштао да га пореде са славним Скерлићем, али у употреби времена био је увек уредан. То је зато што је владао не само материјом и речју, него и временом, па отуда и аудиторијумом. Није то био само резултат огромног искуства, него и једног посебног осећања доброг реда.

У заоставштини Рашка Димитријевића налазе се на стотине скица за предавања. То су углавном само почетне речи појединих пасуса или теза које је он касније развијао, често и варирао зависно од тренутка, расположења, публике, захтева актуелности... Ту су били уписани и цитати којима је поткрепљивао предавања и које је читао. И то су били једини читани делови његових предавања. Сматрао је да је декламавање цитата научених напамет дисонантно у складно компонованом предавању. Уопште није волео дуге цитате. Цитат је био само наговештај који је он затим развијао.

За такав поступак морао је бити спреман. Ево шта сам каже о својим припремама које су биле обавезне:

Моје припреме предавања, у ствари, свде се на *продубљивање материјала и изражање за проблемима*, озбиљно проучавање времена у коме живи писац, њега самог и једног одређеног дела. Затим долази усмено излагање, сарадња између оног ко слуша и оног ко говори. Говор управља слушањем, али и зависи од њега. Више пута сам рекао да предавач мора да пита погледе који питају. У томе је сва тајна мога успеха, ако се то може тако назвати.¹

То је доиста било тако. Бити спреман није значило имати код куће написан текст који ће бити читан без обзира на разлике. То би ипак значило да предавач највећи део пажње поклања штиву, а не говорењу. По Рашку Димитријевићу, предавање је увек морало бити нека врста сарадње, дијалог два погледа: једног који испитује аудиторијум, другог који очекује нову реч од предавача. Да би предавач освојио пажњу аудиторијума и створио онај толико неопходан елемент у којем треба да се роди реч, тишину у којој ће окупана реч изгледати као нова и свечана, мора и сам прво да поклати пуну пажњу онима којима говори. Тако предавање постаје дијалог два присуства и две преданости.

Иако је истицао да је слушао Французе свуда и у свако доба... „Били су то часови на којима сам се учио говорништву”, учио се говорништву од обичног човека, али и од великих мајстора речи са катедре. Нарочито 1922. и 1923, када је студирао књижевност у Паризу и Стразбуру. Ту су трајни печат оставили на његово образовање про-

¹ Исто.

фесори као што су Фернан Балденсперже, Гистав Коен, Пол Азар и Данијел Морне, а онда и Жак Копо, управник позоришта *Le Vieux Colomhier* у којем ће А. Жид касније држати своја славна предавања *Достојевски у њисмима* (књига коју је Рашко Димитријевић редовно користио у својим предавањима о Достојевском).

Највише је био импресиониран предавањима Ф. Балденспержеа који је на њега извршио најдубљи и најтрајнији утицај као беседник. За њега је Рашко Димитријевић истицао: „То је био најбољи говорник кога сам чуо у Француској”. Балденсперже је био водећи француски компаратиста почетком века. Рашко Димитријевић је пријавио докторску тезу *Књижевни погледи Денија Дидроа* коју никада није завршио, али су трагови сарадње, консултације код Ф. Балденспержеа, аутора велике студије *Goethe en Angleterre*, остали трајно у стилу, начину и методу Рашка Димитријевића. Он сам је о томе говорио: „давао ми је многе савете, још више критиковао оно што бих урадио, казао или написао...”¹

Оно што је запазио у излагању Ф. Балденспержеа је његова изузетност: „То је велико име француске науке, научник светског гласа, изванредан говорник. Говорио је друкчије него што говоре Французи са катедре. Ретко је дизао глас, али његова реченица је била оно што морнари зову „мртво море”: једва се види таласање, али њега брод осећа више него велике таласе који се пребацују и преко палубе.”²

Други предавач код којег је Рашко Димитријевић слушао предавања био је познати медијалиста Гистав Коен, аутор чувене књиге *Велика свейлосћ средњега века*, која се налазила у библиотеци Рашка Димитријевића и представљала апотеозу средњега века који је у то време био у немилости, као „мрачни средњи век”.

И по томе је Рашко Димитријевић био друкчији у односу на владајуће мишљење: упорно је покушавао да о средњем веку пружи тачнију слику од оне коју је идеологија деформисала и која је била постала „школска истина”. Поред свих изванредних предавања која је Г. Коен (велики стручњак за поезију Пола Валерија) увек одржавао пред пуним дворанама, где је међу студентима било и много старијих лица, Рашко Димитријевић је у свој дуг уписивао и ову изузетну књигу.

Не мањи стручњак који је предавао на Сорбони у време Рашковог боравка био је и знаменити Пол Азар, аутор велике тротомне студије *Криза европске свесћи, 1680-1715*, књига о којој су многи студенти чули

¹ К. Димитријевић, „Јучерашњи свей” професора Рашка Димитријевића, Синтеза, 1980, 7, 68.

² Исто, 67-68.

први пут на предавањима Рашка Димитријевића. Исто тако, Рашко Димитријевић каже: „Слушао сам и не мањег научника Данијела Морнеа. И једног дана кад сам се усудио да великог научника узнемирим у његовом кабинету на Сорбони и да га упитам нешто у вези са немачком књижевношћу, казао ми је да боље од њега то зна Едмон Жалу, француски књижевник и критичар, велики зналац Т. Мана и Рилкеа.

Млади Рашко Димитријевић је био изненађен, али ту је на сцену ступио *ѵисац ѵисма* који ће прокрчити пут младом студенту до Едмона Жалуа. У приписци Рашка Димитријевића сачувано је и то кратко писамце. Оно нам указује на посету и сусрет Жалуа и Рашка Димитријевића. То је Е. Жалу којег срећемо у Димитријевићевом тексту о Рилкеу после његове смрти 1927, објављеном у *Књижевном северу* 1. јануара 1928. У том тексту налазимо одјек Жалуовог записа: *О смрти Р. М. Рилкеа*.

О Р. М. Рилкеу, Рашко Димитријевић је одржао три јавна предавања и објавио три огледа, превео неколико његових песама. То је био савремени песник коме се највише дивио и предавањем *Животињи ѵиѵ Рајнера Марија Рилкеа* на КНУ, опростио се од Мале сале у којој је одржао највећи број предавања.

Тајну „чаробне речи“ открио је сам Рашко Димитријевић: „мене је реч „ухватила“ кад сам био сасвим млад. Врло брзо сам схватио какву вредност има реч која, као музика, живи само један тренутак и никад се не понавља“. У беседнику Рашку и даље је говорио преображени музичар.

Сам Рашко Димитријевић разврстао је своје беседничко дело у две велике групе: *ѵредавања* и *ѵригодне* и *ѵоздравне ѓворе*. Предавања је пак делио на *универзитѵейска* и *вануниверзитѵейска* (или јавна). Поделу на стручна и јавна предавања треба узети сасвим условно, јер су његови курсеви на универзитету били често због своје отворености претварани у јавна предавања. С друге стране, велики број његових јавних предавања имао је карактер *ѵригодних ѓвора*, а каткад и поздравних. Но, и једни и други спадају у ствари у *еѵидеикѵичко беседнишѵво*, било да је у питању пригодно или јавно предавање, било да је у питању била књижевна или ванкњижевна тематика. Но, преузимајући уз повишени тон песникову вокацију „коју је позван да слави“, он је епидеиктичност уносио и у академске (стручне) беседе утолико што је акценат био на извесном еросу говора, на говору из љубави према књижевности и студентима, беседништво је било у првом реду афективно, па тек онда стручно и не обавезно научно. Научност му никад није била у првом плану.

Највећи број предавања Рашка Димитријевића посвећен је писцима и књижевним делима: његово повлашћено поље је Књижевност.

У ванкњижевној тематици највећи број предавања посвећен је алпинизму и музици, док се остала јавна предавања односе на градове, на државе, књигу, културу, школу; говорио је о књижарима, о настави, о старом Београду... о свему што би затражили слушаоци. Што се репертоара тиче, имао је врло широк тематски круг: то је нормално, кад се има у виду да је предавао светску књижевност и да је будно пратио националну књижевност. У светској књижевности његов предавачки опсег обухвата дела од *Еџа о Гилгамешу* (у Дому културе Западни Врачар, 13. XI 1964) до живих савременика Пјера Гаскара, добитника Гонкурове награде (1954) на Радио Београду, 18. IV 1954. О националној књижевности држао је предавања почев од Светог Саве (у Реалној гимназији у Земуну, 27. I 1929. и у Београду на Ликовној академији, 27. I 1946) до Иве Андрића (*Иво Андрић, човек и дело*, у основној школи „Марија Бурсаћ”, Београд 25. III 1975). Три главне сфере његових интересовања укрштале су се у његовом беседништву и литерарном стваралаштву, спајајући ванкњижевне и књижевне теме: алпинизам у књижевности и музика у књижевности су оне компаративне теме које је најрадије излагао. Важно је рећи и ово: кретао се у врло широком тематском спектру. Једном приликом је говорио чак и о турској књижевности (*Савремена турска књижевност*, али и о *Сџарој еџиџајској књижевности*, 20. XI 1964, у Дому културе на Западном Врачару). Свака тема му је била добродошла да заинтересује своју публику. Како није бирао теме тако није бирао ни публику: говорио је студентима, професорима, градској публици, сељацима, војницима, странцима, основцима, увек и свуда где би га позвали и показали спремност да чују његову реч. Није бирао ни медије: сваки му је био добар. Катедра, радио, телевизија – ништа му није представљало сметњу или ограничење. И свака установа, без обзира на ранг и углед, од основне школе и библиотеке до универзитета била је добра позорница. Није се устручавао, нарочито у позним годинама свога живота, да говори за најшири телевизијски аудиторијум из своје куће у Лоле Рибара 23. Са посебним поносом истицао је у више наврата своје предавање *Књиго, шџа бисмо без џебе...*, одржано у Дому културе у Великом Шиљеговцу 22. IV 1972. Исто тако је истицао своју способност да успостави контакт са сваком публиком помињући за ту прилику стих из Гетеовог *Фаустџа*: „Човечанство има фини слух / у нужди радо слуша разуман глас”. Само треба за тај слух наћи праву и прикладну реч, додавао би. Једном је рекао: „Говорио бих и на њиви само кад би се ту окупили људи да ме слушају”. Уживао је да говори, да слушаоце окупи око своје чаробне речи, да шири око себе духовно заједништво, да људима упути добру реч, да их поучи и обрадује, исказујући им тако љубав и симпатију. Свуда је наилазио на пажњу, слушалачку културу и одобравање. Јер свуда је чинио част усменој речи: не само у академској средини, него и

у свакој другој: свако ко га је само једном чуо памтио је његове речи као незаборавно искуство.

Тајна деловања његове речи, свуда одушевљено прихватане, није одгонетнута. У њему је беседник био свакако значајнији од научника, и свестрани хуманиста претежнији од специјалисте. Он је попут Монтења (чији је велики читалац и зналац био) могао да говори о свему и ни о чему. Без обзира на тему, он је умео да увек наметне своју реч, створи ону зачарану тишину у којој се чује само његов глас, а цели аудиторијум се претвара у једно ухо. Није му било важно о чему ће говорити, много важније му је било да о томе говори интересантно и да придобије пажњу својих слушалаца. Свака тема, свака прилика, свако место, свака средина биле су погодне за чаролију његове живе речи.

То ипак не значи да је био сваштар, демагог и човек без критеријума. Није читао предавања, није фразирао, није каснио, није долазио неспреман. Увек је налазио своју реч и неки нарочито отмени тон. Ипак, имао је и повлашћена места и омиљене писце: места на којима је више говорио него игде и писце о којима је говорио боље него о осталима. Два повлашћена места на којима је његова реч достигала највише домете говорништва били су катедра за светску књижевност у Таковској улици 34/II, и катедра Коларчевог народног универзитета на којем је одржао 76 предавања од 1937. до 1976. године. Започео је циклусом предавања *Трисџан и Изолда* (14, 15, 16. IV 1937) у Дворани, да би завршио *Животним њуџем Рајнера Марије Рилкеа* (15. XII 1976, у Малој сали КНУ).

Међу писцима, повлашћено место у јавним предавањима заузима Томас Ман о коме је Рашко Димитријевић одржао 15 јавних предавања (не рачунајући универзитетске циклусе) од 1934. до 21. новембра 1976. године када ће одржати последње на КНУ, пред препуном двораном, испраћен дугим аплаузом захвалности. Али, прво предавање у Т. Ману било је такорећи посвећено једном затвореном кругу и тек упола је било јавно, тачније, пре тајно него јавно. За њега знамо само захваљујући савесно вођеном дневнику о свим својим предавањима и јавним наступањима. Предавање *Томас Ман – дело и човек* одржано је у Слободозидарској великој ложи. Искључиви слушаоци тог предавања били су београдски слободни зидари. Избор теме, писца и места није био такав само зато што је у тесној тематској вези са масонским покретом и идејама (Лодовико Сетембрини, лик у *Чаробном брећу* је слободни зидар), него и из једног дубљег разлога: и сам Рашко Димитријевић је у једном раздобљу свога живота био члан тог друштва. (О тој значајној епизоди из његовог живота, која баца ново светло на његову необичну личност и још необичнију реч, биће више речи на другом месту.) У тој тајној вези са *Чаробним брећом* и Т. Маном

садржано је извесно „сродство по избору”. Пред крај живота говорио је много о слободнозидарским идејама у књижевности, чак је и себе називао „потајним двојником Мановог Сетембринија”.

У тематском кругу његових предавања не заузимају ни све књижевности једнако простора и времена. Француске теме су повлашћене и најзаступљеније. Ако прелистамо и осмотримо његов дневник предавања, видећемо већ на први поглед да су француски писци, мислиоци и композитори најзаступљенији. Француски дух, цивилизација, језик и култура су му најближи. Неколико својих предавања (о Франсису Жаму, на пример, или *Fonction de la littérature*, 25. XI 1964, у Институту за филм, Београд) одржао је на француском језику којим је владао изванредно. На другом месту су били немачки композитори и писци. Прво забележено јавно предавање одржано у Земуну 1927. било је *Ludwig van Beethoven*, последње је било везано за Рилкеово име и дело. То није случајно: немачки језик је био први страни језик Рашка Димитријевића. Тек на трећем месту се налазе словенски писци, углавном руски и домаћи. А онда остали писци европских књижевности: скандинавски, енглески, шпански, италијански. Веома ретко је говорио о античким писцима, грчким и латинским. Разлог за то треба тражити у скрупулозности тог скромног човека. Колико је познато писцу ових редова, његов беседнички опус не садржи ниједно предавање на теме из Старог и Новог завета. Библијске теме није обрађивао ни као наставник.

Такође, нису подједнако заступљена ни сва раздобља ни сви жанрови у беседама Рашка Димитријевића. И ту је овај скрупулозни човек имао преференцијални однос. И поред предусретљивости и тематске разноврсности, прилагодљивости захтевима публике и културних прилика, у погледу односа према жанровима и песничким врстама однос предавача се степенује и нијансира. Нема сумње, он је могао да говори о басни, о народној песми, о писму, о моралној проповеди, о есеју веома обавештено, пристојно и, ако хоћете, зналачки. Умео је дати зналачку анализу или надахнуто тумачење Вијонове *Баладе обешених*, *Пијаноџ брода* Артура Рембоа, или једне од Рилкеових *Девинских елеџија*, или стилску интерпретацију Верленове *Јесење њесме* (у оригиналу), или Гетеове *Песме ноћног њуџника*, или на крају, врло оригиналну упоредну анализу *Љубавне њесме* Милана Ракића... Његово тумачење се морало ослањати на изворник, да би било аутентично и несвакидашње. Но, лирика је била тек тема у близини музике: тема за музичку обраду. Много више и много богатије је заступљено у његовој педагошкој делатности проучавање *романа*. Роман је његов омиљени жанр и то роман у сваком виду: од Сервантеса кога сматра творцем модерног романа до савременог егзистенцијалистичког ро-

мана А. Камија и Ален-Фурнијеа. Сви видови романа су му били блиски: филозофски роман, пикарски роман, пустоловни роман, епитоларни роман, реалистички роман, историјски роман, психолошки, друштвени роман, роман романтизма. Уметност романа му је најближа и на њеном тлу се најбоље кретала његова реч. Његови најбољи преводи су из света романа, „тог модерног епа у свету без бога”. Најближа му је и поетика романа. Роман му је на крају и блиско стваралачко искушење на којем се и сам окушао. Али роман није све. Драмска уметност је за њега такође велики изазов како за преводиоца тако и за предавача; ту су у првом реду радио-драме и позоришна дела; то су углавном дела писаца чије је драме и сам преводио: Молијер, Анри-Клод Пиже, Пол Клодел, Жан Ануј (чију је *Анџиџону* превео), Фридрих Диренмат (*Двојник*), Валтер Бауер (*Плаво и црвено у дуџи*), Мишел Винавер (*Корејци*) итд. И Чехов као драмски писац, наравно.

Повлашћено време његових романописаца и драмских писаца су XVIII век, „Век Просвећености” или „Велики век” и XIX век. Он је много дубље и суштинскије изразио дух тих двеју епоха у књижевности, него XX век. Он, који је рођен крајем XIX века, говорио би за себе да је „човек XIX столећа” много више него XX века у којем је проживео свој дуги живот. Тако је говорио у предавању *Девеинаесџи век и двадесџи век*, 2. јануара 1973, на Другом програму Радио Београда. Ако је сматрао XVIII век вишим у просвећености од XIX столећа, онда је овај век држао у стваралачком и хуманистичком погледу изнад XX века. Но пратио га је помно својим живим духом и будним оком строгог интелектуалца који није дозвољавао да буде заслепљен садашњицом. Рашко Димитријевић је имао критички поглед човека XIX века на наше столеће. Можда је као савременик био у ситуацији да га процењује реалније од минулих векова чије слике је добијао само преко књижевности и творевина уметности. У сваком случају, XVIII и XIX век су време у којем доминира култура елоквенције над цивилизацијом технике. Реторичност као битни састојак своје културе поцрпео је Рашко Димитријевић образујући се на књижевности и мисли та два столећа. То је једна од његових тајни. Његова реченица се формирала у додиру са текстовима Дидроа, Молијера, Волтера, Вовнарга, Паскала много више него под утицајем савременика. Отуда нам је његов глас деловао као глас човека који говори из неке друге епохе, другачије од наше. Физички, он је живео у нашем времену, духовно, он је био потомак ранијих епоха, већ минулих векова. Зато је његов глас био толико друкчији.

Сусрет са Жоржом Диамелом у Француском клубу 20. фебруара 1940. Рашко Димитријевић држи поздравни говор. Снимио фоторепортер *Времена*. Диамел у одговору: „Vous me donnerez la copie de votre discours. De tous ceux que j'ai entendus ici, c'est celui qui m'a le plus ému.”

Његов глас су
слушале генерације
– Рашко поздравља
Ж. Диамела на
КНУ 1940. године.
„Слушаоци, а
нарочито моји сту-
денти, увек су ме
подстицали да оно
мало што знам
претворим у
наизглед нешто
веће, лепше и боље”

„Али, пријатељство,
пријатељство је
заиста нешто драго-
цено и велико...” –
Рашко Димитри-
јевић, госпођа
Бланша Диамел и
Жорж Диамел,
Рашков „пријатељ
одувек и заувек” –
Београд, 18. IX 1957.

ЧОВЕК XIX СТОЛЕЋА

Без обзира што је био близак младим ствараоцима и будно пратио књижевне токове својих савременика, он је ипак некако остао у култури прошлога века. О томе је сам говорио у више наврата:

Јесте, отхранила ме култура XIX века. А одлике су тог столећа што су правци онда створени продужили своја трајања, свакако у измењеном облику, и у 20. веку. Књижевну творевину 20. столећа, овакву каква је, ја не могу да замислим без претходног, онаквог 19. века... Шопенхауер, Ниче, Бергсон - њих тројица, особито, веома много су утицали на психолошку страну књижевног дела, и то више код писаца двадесетог, а мање код писаца деветнаестог века. И ма колико то изгледало смело тврђење, поезија 20. века развија се из поезије која јој је претходила, која припада прошлом веку. То траје све до прве и, особито, друге светске катастрофе, кад је човек, а песник тим више, схватио колика је несразмера у патњи, у подношењу живота, између наших предака и нас данас.

Устручавао се да се изрази у прилог једнога века искључујући други. Њему је уопште искључивост сваке врсте била страна. О томе је говорио у низу предавања о Волтеровој борби против фанатизма. Колебао се да се изричито определи за један век и његову уметност, али је у дубини душе био на страни прошлога века у којем је рођен на заласку столећа:

Ма колико да ми се намеће одговор у прилог 19. века, устручавам се да будем категоричан. Јер ми се одмах јављају у свести имена врло великих књижевних стваралаца нашег доба.²

У тим речима се огледа уравнотежени суд Рашка Димитријевића и трезвени поглед на своју епоху: мислио је под тим великанима пре свега на Рилкеа и Т. Мана, на Диамела и Ален-Фурнијеа, на Хесеа и Тагору, на И. Андрића, М. Селимовића, Д. Ћосића...

НЕПОНОВЉИВОСТ ГОВОРНИКА

У разним поводима и разговорима, Рашко Димитријевић није пропуштао прилику да брани говорнике од једне распрострањене флоскуле чија је жртва бивао неретко и сам: „рођени говорник”. У једној анкети за лист *Борба* дао је одговор (чији је рукопис сачуван у заоставштини) и темељно је разрадио разлику између песника, музичара и говорника:

¹ Р. Саратлић, *Лейоша недореченог*, Политика, 18. VI 1977.

² Исто.

Песник се рађа, говорник се њосијаје¹

Често сам чуо, ређе прочитао озбиљним доказима непотврђену реченицу да су извесни људи 'рођени говорници', обдарени за лепо, лако и усмено изражавање, онако као што је неко од рођења обдарен талентом за књижевно, музичко или ликовно стварање. Стара је истина да је обдареност за уметничка остварења природни дар и да може да се испољи у раним годинама. Песник се 'открива' понекад већ као дечак, па и више од тога: остварује дело које има трајну вредност (Рембо). Велики музичар, у истим годинама, може да компоњује дела која ни доцнија, зрела и савршена, не покривају заборавом (Моцарт, Шуберт). Извесни диригенти су још као деца стајали пред оркестром и са извођачима, зрелим људима, тумачили партитуре. Има таквих примера, иако су изузеци. И ликовни уметници испољавају своје тежње и стремљења, постојање талента, већ као деца.

Све је то добро познато и то је напомињао и сам Рашко Димитријевић. Оно што је мање познато, међутим, јесте да говорнику ништа од тога није дато рођењем. Са говорништвом не бива као са поезијом, музиком, сликарством. Уметност живе речи тражи обуку беседника и његово сазревање, о чему је Рашко Димитријевић упорно говорио истичући своја искуства.

Беседничко дело Рашка Димитријевића је огромно. За њега знамо јер је Рашко Димитријевић уредно водио евиденцију, „дневник” својих предавања. Постоје две гране: стручна предавања на Универзитету (то је претежнији део) и јавна предавања у домовима културе по градовима широм земље (ондашње Југославије). То су два различита вида беседништва: једно је *њедагошко* и у њему је Рашко Димитријевић наступао као Професор. Јавна предавања су била нешто друго. Пре свега у њима је Рашко Димитријевић увек наступао као „предавач-гост”; и друго, његова предавања нису била ограничена само на књижевност него и на музику и друге теме. (Говорио је о свему, и по томе подсећа на оне отворене духове из XVIII столећа које још није био захватио демон специјализације.) Додуше, и његова предавања на универзитету слушали су људи из некњижевне струке (правници, математичари, економисти, студенти глуме итд). Тако су аудиторијуми увек били шири од основне намене. Он је био човек који је окупљао аматере и високе znalце. И једни и други су имали шта да чују у његовим предавањима. Није то била „популарна наука” (као што се једном приликом несмотрено изразио Младен Лесковац): било је у тој речи нешто много више. Неопходног и поузданог, некад врло ретких и драгоцених знања. Рашко је говорио као *зналац*, али никад са претензијама ерудите. Чак је и избегавао таштине ерудиције, схватајући да у њој има нечег тромог,

¹ Видети чланак М. Лалић, *Говорник се не рађа*, Вечерње новости, 3. фебруара 1985.

некомуникативног и оптерећујућег. И сам је имао многа и разноврсна знања, али је публици даривао само онолико колико је она могла да прими и колико је било потребно за општење с њом кроз заједничко опхођење са литературом. Јер њему у бављењу књижевношћу није био циљ ни наука ни научност, него општење и људскост. Више је тежио да у реч о великим делима унесе топлину и једноставност, сугестивност и присност, него позитивну фактографију. Но, његово знање је красила солидност и поузданост. Он није имао ништа од оне „*doctae ignorantiae*” која често зна да буде пратилац и веома учених глава. Циљ му није био велико знање, него „оно мало што зна да зна добро”. Битно својство његових знања је *йровереносй*. Затим, он се држао и Монтењовог захтева да је боље имати здраву *йамей* него велику *йамей*. Зато су та предавања личила пре свега на слушање концерта. Тишина коју је стварала његова реч давала је посебну дубину и ауратично дејство, стварала је она јединствени флуид који је од предавања стварао чаролију. Својом усменом речи умео је да створи ефект свечане катарсе, неку врсту тихог заноса публике. У ствари, његова двострука преданост публици и предмету, приближавала га је мистичном тренутку, еросу живе речи као мистичном заносу. Све се то купало у чудесној заједници „сродстава по избору” (*Wahlverwandschaften*) за коју је важила Флоберова девиза: „Волимо се у уметности као мистици”! И он је доиста својим речима палио тај неухватљиви вид мистике живе речи.

Његова реч је имала снагу да окупи заједницу из које се рађала потреба да се створи једно духовно заједништво у којем се расправља о стварима духа и у коју је свако добродошао.

Када се говори о Рашку Димитријевићу као беседнику (насупротив читачу), ваља рећи да је он био плодан и ненадмашан приповедач. Не само због музикалности својих предавања, не само због страсти за једним посебним опхођењем са публиком. Увек је налазио неки свој непоновљив и јединствен начин. Знао је меру и такт, владао композицијом, обраћао се погледима који питају и увек је његово предавање било разговор са напетом пажњом аудиторијума. Није претерано мишљење оних његових слушалаца који су у његовој речи видели чин гозбе.

Његово доба је било обележено кризом реторске културе. Људи су се више поуздавали у читање него у своју реч. Зато је у доба владавине „читача”, он деловао као изузетак и остатак једног несталог света и једне културе у којој није било места за реторику. Његово беседништво је деловало као реткост, као један облик племства духа јучерашњег света. Он је полазио од Гетеове дефиниције културе да је култура оно што преостане у човеку када оставимо за собом све књиге. Та дефиниција је колико лепа толико и тачна. Беседник није жива енцик-

лопедија или свезнајући ерудита који својим прекомерним знањима оптерећује просечног читаоца. Фини аудиторјум не тражи прекомерност знања, него умерено знање. Рашко Димитријевић је о свему говорио са мером по једном рецепту Т. Мана, његовог узора.

Не знам ни један пример да се велики говорник, или добар говорник уопште, 'открио' својој средини пре оних година кад већ почиње зрелија младост. Али и то су почеци, непоузданост и колебања - *права реч се јојавила њек доцније и јосијала она која се жељно изражи и предано слуша*. Многи примери (морам да додам: и мој лични) показали су ми недвосмислено да је говорништво нешто друго: тешко рађање речи у тренутку и за тренутно постојање, и да се оно усваја проучавањем оног што је неко други (али говорник добар!) рекао, пажљивим слушањем смисла и ослушкивањем стилског израза, читањем накнадно записаних великих говора (беседа), трагањем у себи за могућношћу да се нађе *свој* израз, своја реч, своје од других непоновљиво сједињавање са слушаоцима. Што значи: радити, учити, проналазити.¹

Тиме је уједно описан и његов развојни пут којим се пробијао до угледа говорника и беседника. Врло је значајна дистинкција између ова два појма које он степенује и који се често бркају. Говорник је неко ко говори без написаног текста, али који ни после одржаног говора не записује изговорене речи. Беседник је неко ко после одржаног говора записује оно речено. У Рашковом случају, говорник је претходио беседнику. Кад своје говоре није записивао ни објављивао, остајао је у сфери говорништва. Но, неки од говора и јавних предавања записани и објављени постали су *беседе*. Неке од беседа су остале необјављене: предавање о Бетовену, предавање о А. Рембоу, предавање о Шуберту... Оно на чему је Рашко Димитријевић трајно инсистирао, то је извесно „сједињавање говорника са слушаоцима”, дакле на еротској димензији говора и уживања коју он доноси. То је онај момент којим изговорена реч постаје догађај о којем се говори, пошто је око себе претходно окупио људе, везао њихову пажњу и покренуо њихову енергију. Тада се јавља она толико ретка права реч која је жељно тражена и предано слушана. Према њој се публика односи са поштовањем и љубављу.

РЕТКА РЕТОРИКА

Отуда је, по Рашку Димитријевићу, својство праве беседе трострука самосвојност: израза, речи и флуида који се остварује између беседника и његових слушалаца. Такви тренуци тријумфа реторике веома су ретки, из простог разлога што је више писаца и читалаца него

¹ Одговор на анкету редакције *Борбе*, нав. рукопис

говорника. Ширење читалачке културе допринело је гашењу културе усменог изражавања. О томе је Рашко-беседник говорио у неколико махова:

Будимо искрени: велико, право говорништво, оно које заслужује да буде названо реториком, код нас је врло ретка појава. Најчешће нас дочекује *чишање*, изговарање раније припремљеног, онда кад нису присутни погледи који испитују, уши које хватају, кад нема око нас тишине и слушања који оцењују, прихватају или одбацују, разговарају - да тако кажем - са говорником. Можда је све то, на извесним местима, нечим и условљено; али је несумњиво да то и олакшава један тежак посао и - уништава говорништво.¹

Рашко Димитријевић је живео у време пропадања говорништва. Један од узрока томе је била владајућа догматика којом је царевало идеолошко писмо које је наметало читање, насупрот слободном говору. Рашко Димитријевић је био велики и убедљиви противник читања готових текстова. Да би беседа живела, да би говор пленио пажњу, потребно је да тече „од срца к срцу”, од погледа ка погледу, од слуха ка слуху, од пажње ка пажњи. Таква беседа мора испунити захтеве потпуног дијалога у који су укључени поглед, жеља, преданост и саучесништво. Да би говорник и беседник испунили своју мисију, морају се ослободити од читања као обраћања писаном тексту да би се обратили слушаоцима и њиховом очекивању. Рашко Димитријевић је знао ту тајну. Зато себи никад није допуштао луксуз читања, да управо не би губио оно најдрагоценије у сцени говора: живи контакт који омогућује изговореној речи да произведе ефект чаролије. Нешто од те чаролије осетио је свако онај ко је макар једанпут у животу био у прилици да је чује и открије.

Конфекцијски говор који паразитира на писаном тексту умањује интензитет и прочитане речи и њеног одјека у душама слушалаца. Он не може да створи оно што је битно: ентузијазам, тј. понесеност и одушевљеност у преданој тишини. За то је одговоран управо тај унапред припремљени текст који не настаје пред очима публике:

Текст раније спремљен, онда кад је човек са собом сâм, не може имати у себи ниједан говорнички акценат, не може садржати ни једну једину реченицу способну да произведе непосредно дејство, и потребно. Онима који читају своје говоре, као и онима који их слушају, можда не изгледа да је тако. На жалост, тако је. Да бисмо се у то уверили, посматрајмо пажљиво аудиторјум: видећемо како се слушаоци прену чим пред њих стане неко без хартије на пулту; а како ће готово сви постати пажљивији, оно што треба да јесу, *слушаоци*, кад уместо ранијег читања почне да се одвија *говор* - то је појава толико очевидна да је сувишно јасније указивати на њу.²

¹ Одговор на анкету редакције *Борбе*. Наведено према рукопису.

² Наведени текст.

Искреност, јасноћа, очевидност - ето још неких својстава у излагању Рашка Димитријевића. То су они квалитети на којима је он свесно радио и усавршавао их у дугом веку своје говорничке праксе. Отуда и његова недвосмислена одређеност и убедљивост. Али том строгом захтеву да се говорник ослободи текста и да са *чишања* пређе на *говорење*, допуњен је још једним не лакшим захтевом. Чини се да је тај захтев најтеже остварив. Говорништво мора да задовољи и захтев складности да би изговорена реч стекла милину, а да би говорник заслужио епитет „златоуст”. О томе Рашко Димитријевић говори на основу дугогодишњег искуства:

Али, говорити а не читати, још не значи бити говорник. Имамо прилике, готово свакодневно, да се уверимо са колико се језичке или стилске невештине, или чак нетачности, говори пред слушаоцима. Излагање не може увек бити течно и лако: мисао уме да се одупире, прави израз изневери, реч застане, наступа тренутно или дуже ћутање - али и све то нека буду елементи говорништва, чак и извори ефеката. Као у Вагнеровој музици паузе.

БЕСЕДА ЈЕ КАО МУЗИКА

Ту долазимо до суштине усмене речи Рашка Димитријевића: њене музикалности. Рашко је беседу уобличавао као композицију и његов смисао за компоновање давао је излагању извесну музикалност, интонацију, темпо, ритам, тоналност чак. Све оно што отклања монотонију толико присутну у читању. Он је своје говоре складао у духу музике. То је запазило неколико његових слушалаца, а међу њима и песник Мома Димић: „Као профињени пијанист, концертирајући са свестрано надареном браћом Настасијевић, Рашко Димитријевић је до виртуозности савладао проблем композиције излагања духовне теме, господарећи подједнако суверено патетичним узбуђењима, лепршавим анегдотским каденцама колико и густим наносима смисла, наслућивања...”¹

Дубоку повезаност умећа беседништва са музичком уметношћу варирао је Рашко Димитријевић као *лајтмојтив* своје реторике:

Врло брзо сам схватио какву вредност има реч која, као музика, живи само један тренутак и никад се не понавља. Своја предавања нисам писао, већ сам их изговарао онако како је тражила пажња и радозналост мојих студената. Не бих то назвао говорништвом, већ само својим личним начином изражавања.²

¹ Мома Димић, *Тумач врхова, Познансїва*. Политика експрес, 24. октобра 1977.

² Душан Величковић, *Речи које љућују*, НИН, 21. април 1978.

То је можда био разлог због којег је професор Рашко Димитријевић у једном тренутку поверовао да писану реч може жртвовати усменој, живој речи. Он је добро знао све предности и све недостатке таквог става. Из искуства је знао да је „много лакше писати 'лепо', него се изражавати тачно”. Зато је давао преимућство тачној речи. То је зато што се написано може поправљати и усавршавати. Тек се дотеривањем може доћи до тога да један почетно незадовољавајући текст постане добро написан. Кад се говори, та усавршивост текста отпада. Ту човек мора да пази шта и како каже. Ако се исправља, онда се то лоше прима. Као и у музици - погрешно одсвираним тоновима нема исправке. Зато је усмена реч много мање присутна и зато је у време кад је Рашко Димитријевић блистао својим говорима, на предавањима и беседама било много мање говорника него „читача”. Он је уопште био изузетак у једном времену када се јако лоше говорило и када је владала оскудица у лепој јавној речи. Зато је његова појава морала одскакати у мноштву немушних људи који нису имали снаге за усмено излагање. Али је то био и знак једне дубље кризе: кризе знања и кризе културе говора, а ове су рефлектовале једну суштински много дубљу кризу: непостојање слободе јавног изражавања као основне демократске и грађанске слободе. Рашко Димитријевић је и даље неговао та два вида слободног духа, захваљујући свом достигнућу говорништва које се није у њему угасило.

Осим поменутих разлика између „писане речи” и „живе речи”, којој је он служио као свештеник и поданик, при крају свога живота указао је на још једну суштинску разлику. Он је сматрао, у складу са својом културом, да „за писање долази подстрек из самог човека, а за изражавање дође од оног који слуша. Јер ако не слуша, а ја видим да је тако, ја ћу бити све само не добар предавач”.¹

А управо је он био узоран предавач: за сваку прилику, за сваку публику, за сваку тему. Око тога је међу његовим савременицима владао консензус. Оспораван је понегде због ненаучности, али он научних претензија није ни имао. Други су му спорили да се не бави критиком, али је он имао на уму једну ширу, нелитерарну критику. Сва та оспоравања нису могла да умање општу признатост.

¹ Милица Остојић, *Рашко Димитријевић: Ка висинама и ћушању* (интервју), Репортер, 27. маја 1982.

Цицерон је овако истицао идеалног беседника (*De opt. gen. orat.*): „Најбољи је, наиме, беседник који говори и душама слушалаца, и поучава и забавља и узбуђује. Поучавати је дужност, забављати је похвално, узбуђивати нужно.” Има сва три елемента у беседништву Рашка Димитријевића: његове беседе су биле увек педагошке, понекад и наглашено поучне, чињеница да су га слушаоци свуда радо слушали сведочи о томе да им је то слушање пружало забаву, а да их је тај говор узбуђивао о томе се сви слажу. Тако је он обједињавао у себи те три особине доброг (несвакидашњег) говорника: обраћао се не само духу, него пре свега душама, отуда је у његовом говору било више *душевности* него *научности*. Последица тога је да му је углед у научним круговима био испод популарности у ширим круговима који су увек давали првенство лепој речи над научном истином.

„Rectum est quod dissertum facit” (срце чини говорника).

Своја искуства у говорништву Рашко Димитријевић је у позним годинама формулисао у једну малу скицу за реторику. Он је језгровито и артикулисано понављао три битна услова за праву говорничку реч, а њих је забележио (између осталих) критичар Јован Пејчић:¹

„Предавач мора да буде свесћан да он, док говори, *сћивара*.

Предавач мора да *ишћа* погледе који - *ишћају*.

Предавач мора да *слуша* одјеке својих речи у *ћушању* својих слушалаца.”

То су, дакле, та три морања чије захтеве је потребно задовољити да би се вештина у излагању подигла на степен уметности, да би се дошло до ткања говора у лепоти.

Тек када су задовољени ти строги захтеви, усмена реч постаје жива реч која осваја људску пажњу и додирује дубином говора дубину бића.² У тим тренуцима приношења Речи на олтар елоквенције, *говориши* значи утростручити себе и увећавати чудо уметности: *биши*, *ишћаиши*, *ослушкиваиши*. Све то троје су једно у говорниковом дару коме се људи приклањају весела срца и отворене душе, радо га слушајући испуњени дивљењем и захвалношћу за лепоту реченога. Ако је тачна Гетеова реч да је „последње дејство сваке уметности пријатност”, онда је Рашкова Реч у највећој мери била уметничка. То су запазили, говорили, признавали и истицали бројни његови слушаоци, читаоци, зналци.

¹ Јован Пејчић, *Рашко Димитријевић или суштински свески просјор изговорене речи*, Књижевне новине, 24. III 1983.

² Момир Војводић, *Дубина говора*, Побједа, 31. јула 1982.

„Како је дивно стајати док сви остали седе” (Сервантес) И још једном: РЕЧ. Рашко Димитријевић за говорницом у Сали хероја Филолошког факултета, 14. априла 1978. Слева надесно, погледи који питају: Љубиша Јеремић, Зоран Гавриловић, Божа Продановић, Матија Бећковић и Слободан Милетић

Рашко се у начину излагања увек држао једне лекције Г. Лансона, свог сорбонског професора: „Апстрактна мисао замара човека зато што човек није чист дух. Додирујући његове очи сликама, његове уши мелодијом, угађа му се, а самим тим ће му се омитити и идеје које му нудимо. Боја и звук носе са собом и преношење смисла.”¹

ТУМАЧ КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА

Предавачка каријера Рашка Димитријевића на универзитету почела 1954, када је почео да предаје на факултетима у Београду и, касније, у Новом Саду:

И ту сам се осетио као птица кад рашири крила. Понела ме је реч. А и ја сам носио њу, били смо целина. Преда мном седели су они који су ми омогућили ту реч, седели су млади загладани у мене и увек су очекивали нешто, увек више. Ја сам нескромно почео да верујем да им понешто и доносим. И тако се успостави тесан склад који није био прекидан, ни после дипломе. И овог пута желим да им кажем хвала, не што су ме слушали, него што су ми омогућили да им помогнем како би открили себе...²

У чему је тајна тумачења, њихове уверљивости, узбудљивости и слушаности? Један од могућих одговора покушао је да да и сам Рашко Димитријевић:

Кад сам већ одлучио да се посветим сасвим предавањима, одједном сам схватио да морам тумачити књижевност на свој начин, што мање се ослањати на туђе изворе, схватио сам да морам доћи до своје истине. Да ли ће она бити велика, осредња или чак мала, није важно. Главно је да буде моја, да могу да је говорим убеђен да је само ја исказујем, својим речима, да се чује само тамо где ја говорим.³

Настојање на самосвојном приступању у тумачењу дела било је присутно у сваком предавању Рашка Димитријевића; по његовим речима:

Прилазио сам тумачењу туђег дела са жељом да нешто лепо откријем, па кад нисам могао, ја сам то дело остављао. Нисам хтео да се иживљавам на њему, да будем критичар, јер о критичарима, онаквим какви су данас, не мислим добро. Нарочито кад говоре више о себи него о делу. Себе морамо да избришемо, а само наш глас да говори о делу. Зато је Томас Ман био мој велики узор и то остао.⁴

¹ Г. Лансон, *Умјетносћ и проза*, стр. 74.

² В. Урбан, *На крилима речи*, Дневник, 12. март 1978.

³ Исто.

⁴ Исто.

Више је ценио критику књижевности него науку и у његовом присуству се осећало настојање да буде критичан, не нужно и научан. Сматрао је, попут Г. Лансона, да је импресија (доживљени утисак) оно што чини основу аутентичног општења са уметношћу речи. О критици је једном рекао:

Улога је критике, дакле, да говори о делу, да га приказује са потребном количином знања, научности, уметности, да буде озбиљна, да импонује, да од првих редова видимо правог критичара - који не говори о делу да би себе истакао, већ да себе што више маскира, а дело да истиче (такав је био Милан Богдановић, таква Исидора Секулић). Читалац треба да стекне поверење у критичара. Критика је за мене велики појам, али ме разочара кад се ниске ствари увуку у њу.¹

Он је неговао ту врсту критичности јер је имао изграђену неку врсту посебне критичке пажње. У свему је било важно поштовати дело и вредности текста. Није падао у искушења политикантства, нарочито није подносио идеолошку критику.

У ствари, он је био *кријички читалац*. Сматрао је да критика увек мора да остане секундарна: она долази после, дело је примарно.

Разликовао је три врсте читалаца, с обзиром на однос према критици. Поводљиве читаоце који чекају миг критике да би се дали на читање: „Доста је велики број читалаца који, кад их неко пита да ли су читали ову или ону књигу, одговарају: „Нисам, чекам да неко о њој напише, па ћу видети хоћу ли је читати”. Други најпре читају, па према критици коригују своје мишљење. Трећи се држе једног старог мудрог прописа: прочитати прво дело, па онда, ко то жели, критике о њему. Ја сам тај трећи.”² Одлучно се залагао за аутономију читаоца и за самосталан суд или за „своју истину у књижевности”. Повишеним тоном је истицао: „Кроз књижевност нико не треба да нас води за уво!” Читалачку заједницу је схватао као заједницу слободних грађана књижевне републике. Отуда његова толерантност за различита читања и тумачења.

¹ Р. Саратлић, *Лейоша недореченог*, Политика, 18. VI 1977.

² Исто.

ПРИМЕР ЈЕДНЕ ОРИГИНАЛНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ

Једна кап недостаје океану да се прелије

Сен-Дон Перс

Умео је Рашко Димитријевић у својим предавањима да унесе и таква тумачења која су представљала прави херменеутички блесак. Обично би запазио неку појединост коју нико други није уочио и из тога извлачио свој красноречиви вез, стављајући непоновљиви акценат на откриће неке мале тајне. Предавања су му била често проткана таквим изненадним открићима која је он називао „својом истином” о делу. Таква открића су умела понекад да се претворе у праву анализу у којој он, међутим, никад није губио меру. Можда је најбољи пример таквог тумачења-бисера забележио Љубиша Рајковић-Кожељац у разговору са Рашком Димитријевићем (1983) у Београду, у улици Лоле Рибара 23. Објављен је постхумно.¹

У *Анџолоџији новије српске лирике* Богдана Поповића налази се Ракићева песма која почиње устрепталим стихом „Шуме бокори цветног јоргована”. Ту сам песму заволео одмах, научио је напамет, али ме је нешто у њој збуњивало. Друга и трећа строфа почињу речима: „У таку ноћ је...” (недостатак слова *в* у придеву доводио ме у забуну, недоумицу). Питао сам Поповића (који је мене знао мало више, јер је био школски друг мога оца) зашто је придев узет у том архаичном облику, односно да ли је то придев или нека врста заменице. Он ми је рекао да је Ракић од њега изричито тражио да песма у *Анџолоџији* буде онако штампана као почетком века у *Српском књижевном гласнику*. Овај његов непотпуни одговор није ме могао задовољити. Сметало ми је што један застарели облик стоји међу речима које су све савремене. (То вама првome говорим у перо, за објављивање.)²

Пролазиле су године, сазревао сам, али израз у *ишаку ноћ* стално ме је прогањао. Почео сам да наслућујем, а све због недостатка тог једног слова (*в*), да постоји неки дубљи разлог за Ракићево остајање, тако упорно при првобитној верзији.

Једнога дана, сасвим случајно, узмем немачки превод Шекспировог *Млеџачког трговца* (August von Schlegel - Tieck). Волео сам да прочитавам пети чин, који је као нека допуна комедији, јер се сва радња завршава у четвртом чину. Осетио сам више пута, да Шекспир овај чин додаје да би истакао врло јак лиризам, какав не налазимо на много места у његовим делима. И тада у

¹ Љубиша Рајковић: *Мали смо народ, али смо имали велике људе* (необјављен разговор с Рашком Димитријевићем), Стремљења, 1996, 10-11, 97-121.

² Постоји и друга, ранија верзија тог тумачења, снимљена на магнетофонском снимку 21. фебруара 1972. године на трибини „Сведочанства” Студентског културног центра, коју је објавио Коста Димитријевић, са сагласношћу и у редакцији Рашка Димитријевића први пут у часопису *Синџеза*, 1980, 7, стр. 55-80. Определили смо се овде за запис Љ. Рајковића зато што је анализа развијенија и потпунија.

дијалогу између Џесике и Лоренца, ја видим да пет строфа, пет чак, њиховог разговора почиње речима: *In solch einer Nacht*, што ће рећи: *У њаку ноћ*. Тада, знајући од самог Ракића (који ми је био теча по жени) да је још као врло млад волео и читао Шекспира у разним преводима (*Млеџачког трговца*, на пример у четрнаестој години), потражим и нађем у Народној библиотеци превод *Млеџачког трговца* од неког Јована Поповића (ако се добро сећам имена) из хиљду осам стотина седамдесет и неке године, тако нешто. И видим да је преводилац почетак оних пет строфа о којима говоримо превео речима: *У таку ноћ* (без *v*). Онда сам схватио, поред осталог (и у томе је ваљда то моје откриће, сазнање), да је Ракић још као младић осетио нешто што бих ја могао да назовем његовом потребом да допуни Шекспира. Јер, Џесика и Лоренцо наводе славне љубавне парове из историје и митологије: Херу и Леандра, Дидону и Енеја, Тројила и Кресиду, Пирама и Тизбу, а недостају два најпознатија љубавна пара светска: Тристан и Изолда и Ромео и Ђулијета. Моја теза је била оваква: да први од ова два пара Шекспир не уноси што, може бити, није ни знао за њега, а други пар изоставља стога што су то личности једне од његових трагедија, којима се он, дакле, већ богато одужио, написао о њима посебно дело. И кад се пажљивије погледају друга и трећа строфа Ракићеве песме, намеће се закључак да је Ракић, у ствари, допунио Шекспира, а не подражавао као што тврде извесни „тумачи”. Тако сам ја услед одсуства једног слова открио, вероватно, неку од суштина ове дивне Ракићеве песме.

О томе нисам говорио никоме. Али, једне кишне вечери,¹ пратећи Ракића после вечере у Пен-клубу, осмелио сам се да му, успут, све то испричам. Он је слушао са интересовањем, за мене неочекиваним, а онда ми је казао: „Видиш, Рашко, ти си схватио моју песму онако како није још нико досад. Твоје тумачење је потпуно тачно, али те молим да га, ако само хоћеш, не објављујеш за мога живота.” Нисам разумео ову његову жељу али сам је поштовао све до сада.(...) Досад сам о томе говорио само појединим пријатељима и стручњацима, а то је, понављам, сад први пут забележено.

У сваком његовом предавању блеснуо би тако по неки *lucida intervala* који би био живи пример понирања до суштине кроз преливе текста. Овај пример тумачења је најупечатљивији јер се у њему виде све одлике приступа књижевном делу: перцептивна моћ, потребна ерудиција и вољни момент без којег нема ништа. Из текста овог тумачења може се разабрати колико је то у ствари био сложен и суптилан приступ. У њему су били спојени луцидност запажања, смисао за језички детаљ, истраживачка страст, компаративна перспектива, осећање за књижевни факт, потреба да се хипотеза провери код живих актера књижевности (антологичара и песника). Све је изложено при том без научних претензија и оне хладне објективности од које се поезији леди дах. Цело откриће изложено је у првом лицу, приповедачким тоном. У њему се види и онај који се исповеда тумачећи

¹ У ранијој верзији, са разговора 21. октобра 1972, ауторов исказ се унеколико разликује дужином и садржајем. У тој верзији, Ракић је наводно рекао: „То јесте тако, али немој објављивати за мога живота”. Коста Димитријевић, нав. дело, стр. 61.

књижевност. Да ствар буде потпунија, у Рашковим анализама књижевних дела преплитали су се извесна строгост и случај, исповедање и истраживање, генетички позитивизам и луцидни импресионизам, све то дато у његовој добро познатој реторској сливности која слушаоце никада није остављала равнодушним. Можда је и овај пример, настао у разговору и кроз разговор, одговор на питање шта је то толико пленило у беседама Рашка Димитријевића. Као и увек, у стилу његовог излагања се осећа присност и непосредност које попримају тон поверавања тајне и упућивања у скривена тајанства песме.

За такав приступ најважнија су, по Рашку Димитријевићу, два момента. Прво, „основно је да човек буде страствен читалац.(...) Мора да га заинтригира нешто из дела које чита, да тиме постане просто опседнут, да он о томе стално размишља и истражује, да то што га занима продубљује, а томе никад краја”. Но, „најглавније је, ипак, како ми се одувек чинило, па и сад остајем при томе, уживљавање у књижевно дело, емпатија”.¹

Тако би Рашко Димитријевић успевао, захваљујући само једној јединој речи, коју је уочио као граматичку неправилност и стилску дисонанцу, да открије како је Ракић том песмом допунио извесно место у петом чину Шекспировог *Млењачког трговца*.²

ЈЕСЕЊА СТРАСТ ВАСПИТАЧА

Окорели предаџо̄ и омиљени ѿрофесор

...јер ѿражећи ѿо̄ моћно̄ учииѣља, они не ѿраже ни речи ни уиуѿсѿва: ѿраже само ѿпример, врело срце и руке које сѿварају. (Рашков омиљени цитат из Рилкеовог писма Родену, 1. VIII 1902).

Рашко Димитријевић је стављао реч Учитељ (са великим У) изнад звања професор, јер је она по њему скривала у себи један дубљи, богастији и хуманији смисао. О својим учитељима је говорио са нескривеном љубављу и захвалношћу, а о позиву учитеља са поштовањем и симпати-

¹ Љ. Рајковић, нав. дело, 102, 104.

² Исту тему варирао је Рашко Димитријевић у своја два предавања на Радио Београду: *Женски ликови код Шекспира ѿриказани кроз музику*, 14. I 1958. и 16. XI 1958. Овај податак баца допунску светлост на опседнутост темом.

јом. Радо је истицао да „учитељима дугује колико и родитељима”.¹ И у дубокој старости често је у разговорима евоцирао своја жива и топла сећања на учитеље, наставнике, професоре. Но, учитељима је давао предност: „Једини утицајни и важни фактори који делују и васпитно и етички, па и естетички јесу у ч и т е љ и.” Зато је ваљда од свих увек највише истицао свога учитеља у Палилулској основној школи (касније „Вук Караџић”), Живка Јовановића који га је учио у III и IV разреду: „Био је необичан човек, тако близак нама деци, тако се старао о нама са много љубави у погледу. Многих његових изрека се и данас сећам: 'Истину нећеш наћи нигде, ако је не откријеш у себи'. Ми смо били мали да схватимо то што је он тада говорио, али то је било једно приближавање деци, какво нисам нашао више ни код кога од свих који су ми предавали. То је био човек који се, као учитељ, никад није послужио недозвољеним средствима.”

Себе је сматрао учеником Павла Стевановића, Богдана и Павла Поповића, Јована Скерлића и Пола Азара, Ива Шатењоа и Гистава Лансона... Све су то били узорни од којих је понешто усвојио и који су одредили не само његов педагошки профил него и животни правац. Но, сва та имена он је подводио под појам Учитељ.

Касније, када су године учења замениле године поучавања, својим учитељима сматрао је велике писце. Литературу је сматрао великом учитељицом човека и човечанства. Француског писца Диамела, свог старијег пријатеља, у писмима увек ословљава са „Mon maître” (Мој учитељу).

Касније је и сам стекао углед и чувење Учитеља не само у ускошколском смислу, него у једном много ширем, а уједно и посебном значењу. О педагошким задацима и мисији учитеља говорио је често и свесрдно. За њега је Учитељ био фигура која у себи сједињује знање, моралност и хуманост. Пре свега, да би био достојан тог позива, педагог је морао не само да воли предмет који предаје, него нарочито да гаји љубав према својим васпитаницима, ђацима. Такав педагошки узор је идеал просвећености. Студентима, будућим учитељима и професорима, увек је говорио: „Поштујте три елемента, ма шта студирали. Поштујте прво себе; ако не поштујете себе, неће вас нико други поштовати. Поштујте материју коју изучавате. Поштујте, најзад, и оног који вас води неуге и неупућене кроз материју која је увек и компликована и магловита.”

¹ Д. Морачић, *Учитељима дугујем колико и родитељима*, Политика, 17. јануар 1985.

Тако је говорио Рашко Димитријевић. У једном другом интервјуу,¹ покушао је да одговори на питање какав треба да буде предавач књижевности. Можда је он сам у очима бројних генерација којима је на разним школским ступњевима предавао пуних 49 година (од Бечкерека 1924, као суплент, до Београда 1973, као универзитетски професор) био оваплоћење тог лика. Данас се о том питању не говори много, али оно има и даље важност бар у дидактичко-педагошким круговима. Зато прочитајмо још једном његове речи:

Онај ко жели да се бави проучавањем и предавањем књижевности мора, пре свега да је воли (услов који важи за сваку активност).

Он сâм, као предавач, увек је зрачио љубављу за књигу, за писану реч, за уметничко дело и за изговорену реч. Али то није довољно за позив учитеља, потребно је нешто више:

На крају, допуштам себи да се обратим данашњим учитељима и професорима... Али хоћу да их замолим нешто, да у те напоре уложе љубав, не само љубав према предмету, него љубав према онима са којима опште, да блискост међу њима буде што већа.²

Речи су то човека који је не само заговарао *афективну педагогију* него је и практиковао. Он је знао да се та блискост духовне заједнице постиже само *педагогијом примера*. Она постиже своју сврху кроз идентификацију са омиљеним професором или узорним Учитељем из које се рађа жеља за достизањем и претизањем Учитеља, што је смисао сваког стварног педагошког рада. Но, рађање таквих импулса код васпитаника догађа се само када је педагог истинита личност. То је Рашко Димитријевић наглашавао као поруку будућим педагозима:

Стога не смемо никад заборавити да главном свом позиву омогућимо увек да буде на таквој висини да се увек нађе неко ко ће пожелети и потрудити се да нас стигне и претигне.³

Он је доиста у том позиву увек стремио ка таквој висини. Зато је остао у неизбрисивом сећању својих студената као професор и пријатељ. Није случајно што је за своје заслуге добио таква признања као што је Седмојулска награда (1979) као омиљени професор и знатно раније Орден св. Саве V степена (1930) и Орден св. Саве IV степена (1936) године. (О св. Сави је Рашко Димитријевић одржао јавне светосавске беседе у Земунској реалној гимназији 27. I 1929. и на Ликовној академији у Београду 27. I 1946.) На последњем свом часу на Катедри за општу књижевност, опраштајући се од студената и колегијума про-

¹ М. Марковић, *Насиљавник заиста мора много да зна*, Породица и дијете, октобар 1978.

² Д. Морачић, нав. дело.

³ М. Марковић, нав. дело.

фесора, оставио је овакво интелектуално завештање: „Писао сам мало, говорио сам много. И увек сам говорио само шта сам мислио. Ту слободу духа завештавам и вама.” Београдска штампа и радио ТВ су смогли храбрости да пренесу ове последње речи, али су изоставили оно чиме је беседник допунио ову реченицу. Он је навео речи св. Саве: „Молим оне који ће после овога бити, због маловременог ми живота оно што је од мене недокончано, испунит.”

Управо тога дана, о Рашку Димитријевићу као педагогу изговорио је своје слово шеф катедре, проф. Војислав Ђурић, који га је 1955. и довео на Универзитет, иако Рашко Димитријевић није имао докторат. Проф. В. Ђурић је можда најбоље оценио заслуге Рашка Димитријевића истичући да је „професор Рашко Димитријевић најбољи део историје Групе за општу књижевност и теорију књижевности, част ове групе, али и строги узор...” Слично мишљење су изнели и Добрица Ђосиф и проф. Владета Јеротић који су сматрали да је Рашко имао „првенствено педагошку улогу у културном животу српске средине у другој половини XX века. То је веома распрострањено мишљење и оно одговара истини о његовој педагошкој делатности. Та делатност није престајала ни кад је отишао у пензију. Но тај одлазак није значио да се „пенсионисао и духом”, како је сам рекао. Напротив, тада се отвара његова кућа у Лоле Рибара 23 за све некадашње студенте и радознале љубитеље лепе и мудре речи. Круг посетилаца се проширује: к њему од 1968. долазе не само некадашњи студенти, него и писци, професори, уметници, глумци, новинари, сликари, сељаци, странци... Тако горње собе у Лоле Рибара 23 постају нека врста интелектуалне Меке у коју се иде на ходочашће. Свако од посетилаца имао је нешто да чује, да се окрепи на озону његове речи, да нешто научи. Зато су бројни посетиоци дом професора Димитријевића и назвали „истурено одељење катедре за општу књижевност”.

Вук Трнавски, један од посетилаца и пријатеља Рашка Димитријевића, оставио је о томе интересантно сведочанство у чланку *Беседников дом* (Политика, 24. август 1996):

Радовао се свакој, било чијој посети и од пријатељства је, као Питагора, стварао неку врсту религије... Јер ово је место ходочашћа и овде се, као некад у француским салонима, или у дому Гертруде Стајн, воде разговори о књизи, о уметности уопште, о стварима духа...

Тако се стварала око њега једна врста заједнице чији је знак распознавања био „сродство по избору”. Њу је Рашко Димитријевић окупљао и увећавао неуморно. Умео је да за сваког нађе праву и пријатељску реч. И даље је деловао као Учитељ, али и као мудрац.

Захваљујући медију телевизије и радија његова педагошка реч је сада слушана у најширем аудиторијуму српске нације. Његова реч је

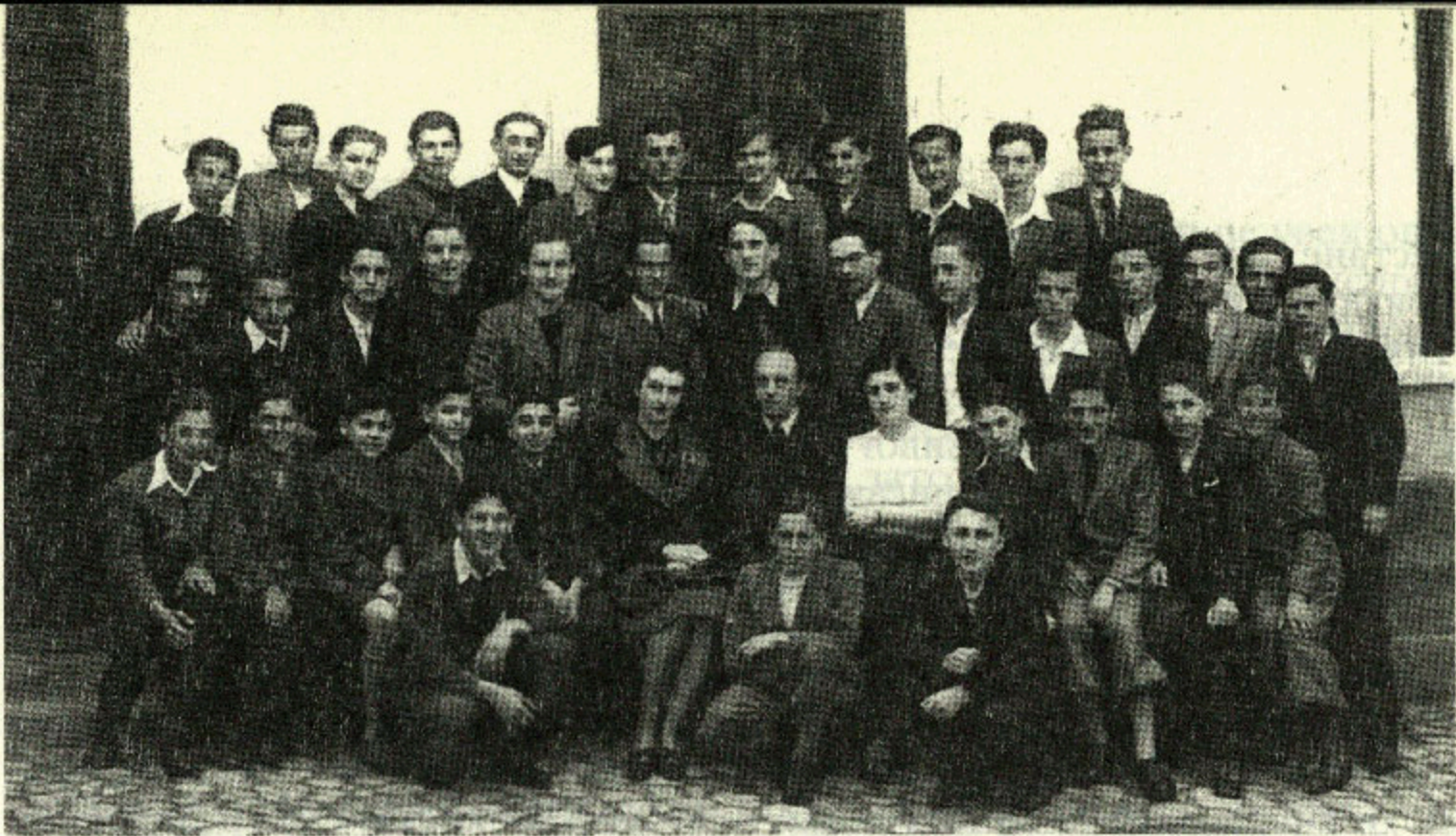
тражена и радо слушана, а он пак врло предусретљиво чак и честољубиво ужива у томе да се појави на екрану, да упути коју реч и далеким и непознатим слушаоцима. Тако је његова педагогија у проширеном издању постајала „нехотична лекција”.¹ О једној таквој емисији *Рашко Димитријевић или чаробна реч* у серији *Приче о узвишеном* (чије су понављање телевизијски гледаоци тражили у два маха), Милан Влајчић је рекао „да је побудила више узбуђења него десетине бучно најављиваних премијера”. И заиста, тако је и било. Реч Рашка Димитријевића је узбуђивала његове слушаоце. М. Влајчић покушао је да одгонетне зашто се људима највише допала баш та прича о узвишеном:

Није тешко одгонетнути шта је ову причу издвојило из низа сличних. Рашко Димитријевић... од оне је племените ковине које и у блажим концентрацијама има све мање... И ова „Прича о узвишеном” је показала колико телевизијском медију лежи казивачка моћ која црпе из страсти, личног убеђења и слојевитог животног искуства...

Но тим елементима казивачке моћи били су прожети и његова писма, приповести, предавања и преписка. Та „јесења страст васпитавања” (према изразу Ернеста Бертрама из његове лепе књиге о Ничеу) дубоко је прожела и његову писану реч. И роман *Ка висинама и ћушању* острашћен је том јесењом страшћу педагога који зрачи „магијском педагогијом” и „мистичном дидактиком”. Мистична дидактика се односи на једну заједничку љубав према уметности као жаришту смисла и жижи окупљања. Та љубав Учитеља за ученике и ученика према Учитељу је мистичког карактера. На њих би се могла применити (раније поменута) Флоберова реч из једног писма: „Волимо се у уметности као мистици”. Тај однос проширује се на заједницу читалаца. И као писац и хуманист Рашко Димитријевић је „окорели педагог”. Зато је његов роман *Ка висинама и ћушању* највише роман васпитавања. Његов основни тон је педагошки. Уопште, цело Рашково дело, усмено и писано, један је велики роман васпитавања. С тим у вези и стоји његово наглашено истицање (у основи несавремено) да предавати књижевност не значи преносити научна знања,² него исповедати се. А исповести и литература конфесија (у коју спадају дневници и писма, као и професионални роман), блиске су романима васпитања и образовања. И код њих је битно да тежиште не лежи на индивидуалности главне личности, но је ту главна сама душевна сила васпитача и васпитање уопште. Она делује једнако на читаоце и на слушаоце као на објект васпитавања. Код таквог духовног правца, објект понекад може и да

¹ М. Влајчић, *Нехотична лекција*, Политика, 13. октобар 1979.

² У тексту *И још једном: реч*, у Зборнику радова професора и студената Филолошког факултета у Београду, 1975. он пише: „Чујемо често и прочитамо погрешан израз 'наука о књижевности'. За мене таква наука не постоји.”

„И оно на шта стављам на-
гласак јесте љубав према деци.
Без те љубави не бива ништа.”
(Учитељима дугујем колико и
родитељима) Рашко Димитри-
јевић са ученицима земунске
Реалне мушке гимназије, 1924.
године

Ружица Димитријевић, рођена
Ристић (1903-1966), професор
француског језика, Уни-
верзитет у Београду, преводи-
лац Верновог *Царевог*
гласника и *Виконџа де*
Бранжелона од Александра
Диме. Писац бројних уџбеника
француског језика

нестане, али остаје дух оне магијске мистагогије који не престаје да призива слушаоце и ученике. Тако је говорио Рашко Димитријевић. Такав човек, било да се показује (или приказује себе) као музичар, планинар, беседник или писац - увек остаје у страсном стању: његова јесења страст непоправљивог васпитача неуморно трага за заједницом ученика. А његова реч, писана или изговорена, своје оваплоћење тек налази у њиховом окупљању. Сва људска бића он види као могуће чланове тог заједништва за које каже:

Слутим да у свету има много оних који траже мене као и ја њих, да постоји нека тајанствена веза између непознатих према друштвеним нормама, али који се одлично познају и мисле једни на друге, осећају се као заједница, а из тога се јавља бол што се никада неће и срести друкчије него само у мислима. Зато ми се дешавало да се понекад тргнем и поздравим непознатог човека, или жену, или да помилујем дете, које ће тек постати човек, као што сам и сам доживљавао да ми се неко јави као најбољем знанцу, али да се одмах као застиђено тргне и - настави пут.¹

А у свом слову упућеном студентима изрекао је и ову поруку: „У овом племенитом послу какав је наш, мисли, као и људи, морају да живе у заједници.”

АФЕКТИВНА ПЕДАГОГИЈА

Науку у смислу сцијентизма Рашко Димитријевић је сматрао неприкладном у опхођењу са књижевношћу. Он је истицао незаменљивост личног доживљаја као основе за свако тумачење. Рашко Димитријевић је био међу онима који су порицали да је знање о књижевности само наука, истичући „личну природу књижевног разумевања и појединачност, чак јединственост сваког књижевног говора”. Неки његови критичари, као професор Драган Недељковић, сматрају да је „Рашко Лансонов ђак”; и још тачније: он прихвата и примењује онај део Лансоновог учења о методу у ком се каже „да потпуно искључивање субјективног елемента није ни пожељно ни могуће, те је импресионизам сам темељ нашег рада” (НИН, 14. октобар 1984).

То је само део истине. Рашко Димитријевић је примао и креативно примењивао Лансонове методе и идеје, али он није био искључиво Лансонов ученик. И његов приступ и његово тумачење били су богатији. На његово формирање и погледе утицали су већ поменути Ф.

¹ Писмо Миодрагу Радовићу, 21. октобра 1976.

Балденсперже, Г. Коен, Д. Морне, П. Азар. Не само они и не увек они. У сваком случају, он је и сам истицао да наука не може да исцрпи сложеност књижевних дела и није прихватао „упрошћено тумачење дела”. Увек је морао да унесе личну ноту, „своју истину”, неку своју нијансу, неку своју финесу. Имао је слух за невидљиве нијансе, и био је дух финесе. Више се ослањао на укус и зато је Лансоново поређење књижевног доживљаја са дегустацијом вина умесно у случају овог познаваоца књижевности. Он је и сам имао обичај да истакне Лансонову реченицу: „Никада нећемо упознати неко вино – ни по хемијским анализама, ни по извештајима стручњака – уколико га сами нисмо окусили. У књижевности, исто тако ништа не може заменити дегустацију”. Зато су у праву они који тврде да је „Рашко пред својим слушаоцима 'дегустира' велика дела уметности речи, позивајући их да му се придруже”. При том су дегустације биле пропраћене јединственим умећем коментарисања. Драган Недељковић, који га је и сам радо слушао, написао је да су „часови проведени с њим били као причешћивање”. Доиста, слушаоци су не ретко имали утисак као да се причешћују неком тајном. Али ако је то било тако, то је зато што причест долази после поста. То је била причест за оне гладне културе, за оне који су долазили у Београд пуни наде и спремни да често „гладују физички, а да се хране духовно”. На Катедри за општу (светску) књижевност дешавало би се да је пријем бивао хладан, дочек неорганизован и официјелан, а понекад разочарања услед превеликих очекивања немала. Но, кад би се „убрзо студенти нашли у учионици с Рашком Димитријевићем: на његовим предавањима било је топло и присно, сви су се познавали и он је свакога познавао. Нико није био безимен. Сваком студенту је говорио Ти (студенткињама увек Ви), знао му је и породичне прилике и неприлике, а врата његовог кабинета су увек била отворена. Рашко је са студентима успостављао и изграђивао однос који је неговао врло брижљиво, нарочито зато што се није обраћао својим писаним предавањима, него је погледом увек будно мотрио на аудиторијум. Говорити за њега никад није значило само *іреносіііі знање* (науку), него једно дубље општење и упознавање. Имао је једно дубље интересовање, људско, не само професорско. Уместо да чита из својих писаних предавања он је читао погледе оних који га упитно слушају, тражећи увек реч која одговара слушаоцима и тренутку. Зато је његова реч била двоструко жива: као усмена и као разговорна поникла на подстицај тренутка. Дакле, све што је говорио имало је резонанцу актуелности. Говорећи о археологији знања, увек је оживео ту археологију доводећи је у везу са нечим садашњим што тишти савремене људе. Његово предавање је увек ишло за тим да дела животно актуализује и зато је увек његова реч вибрирала једном тананом критичком или полемичком алузијом на садашње прилике. Но

та алузија је сваки пут била једно аугурско наговештавање и разумевање људи од слуха и пола речи...

Није нетачно ни то да је Рашко Димитријевић неговао једну афективну педагогију. Зато су у њему многи студенти, нарочито они из тзв. „унутрашњости” видели другог оца, оца духовног, а он, будући без своје деце, прихватао их је као своје духовно потомство створено као „сродство по избору”, формули коју је он истицао као основно начело сваке духовне заједнице.

ПАРАДОКСАЛНА ПЕДАГОГИЈА

Афективна педагогија Рашка Димитријевића, чији је циљ окупљање у једну духовну заједницу сродстава по избору, није тежила стварању школе, нити захтеву да се учитељ репродукује у духу ученика. Није налазио потврду за истинитост својих предавања ако су речи студената биле ехо његовог властитог говора. Сматрао је да предано слушање више вреди од записивања белешки. На испитима није волео да чује неког како понавља његове речи или га цитира. Држао је да нико никога не треба да кроз литературу „води за уво”. Сматрао је да је књижевност оно бескрајно поље у којем свако тражи сопствену истину и, на крају, пут ка себи. Такво мишљење се заснивало на дубоком уважавању личности. Студентима је често говорио:

Мислим да се до себе стиже само кад се иде таквим смеровима. Не идите мојим путем, он је само мој. Нећу вас одвести до вас самих. Избегавајте, уопште, добро изграђене путеве – они су туђи. Идите странпутицама, њих ћете једино моћи претворити у сопствене путеве, у оне који доводе до циља...¹

Као професор и пријатељ, често је студентима изговарао једну Ничеову мисао из *Тако је говорио Заратустра*, књиге коју је открио и заволео још 1911, јер је у том делу препознао у филозофу песника. Ту Ничеову мисао је понављао ученицима до смрти: „а сада вам наређујем да ме напустите и да нађете себе.” При том је додавао: „И мени је Ниче помогао у сопственом развоју: да изгубим учитеља и да нађем свој пут. Себе самога.”²

Такође је за највредније писце сматрао оне који за собом не остављају школу, који су непоновљиви и недостижни опонашању и

¹ М. Ђалић, *Хајде да слушамо Рашка*, Багдала, 30. VI 1978.

² Р. Саратлић, *И професор и пријатељ*, Политика, 4. јул 1979.

моди. За такву литературу је сматрао да врши најдубље васпитно дејство. И то је било у складу са његовим схватањем парадоксалне педагогије: човек може, тек када изгуби учитеља и нађе пут до себе, да се врати у заједницу као њен прави члан.

„НЕИЗЛЕЧИВИ ХУМАНИСТ”

Завршавајући своје предавање *Молијерова кријшка друштва* (9. априла 1965. у Крагујевцу), Рашко Димитријевић је изрекао и ову мисао: „Али, у једном сплету збивања, ја верујем, а хоћу да верујете и ви, да написана реч само онда нешто значи, када и делом добије потврду. Потврду мању или већу, али увек ону у коју верујемо.”¹

Ове речи сведоче да беседник није био хуманист само у речима и на речима, он је то био много више у поступку и на делима. Та његова максима односила се не само на *написану реч*, него исто тако и на *изговорену реч*. Том потврдом која улива поверење у јавну реч ова добија оно што је пресудно за њен живот: истинитост. Цело Рашково служење речи било је не само ширење хуманистичких идеала и културе него и у складу са човечним делањем у једном свету у којем су се вредности хуманости нашле на тешким искушењима. Кад је та максима изречена пред крагујевачким аудиторијумом, она је била истинита. Потврда њене истиности огледала се у чињеници да је Рашко Димитријевић своју делатност јавног предавача и просветитеља уздизао изнад материјалне накнаде. Уопште гледано, и његов педагошки рад и његов однос према уметности и књижевности заснивао се на једном идеалном полазишту. Тај његов безинтересни идеализам давао је његовом просветитељском труду ретку племенитост. Њу је красила спремност да се одриче материјалних вредности у име идеалних. Тако је у једном разговору са М. Влајчићем,² Рашко Димитријевић открио и овај податак о себи, непознат дотле:

И наједном сам пре седам година схватио да ја не смем да узимам хонораре за та предавања. И од 1961. ја нигде ни један хонорар нисам примио за оно што говорим. Коларцу сам написмено саопштио да нећу да примам хонорар не само за оно што сам говорио него и за оно што ћу тек говорити. Лепша ми је и топлија реч кад знам да је сама себи награда.

¹ Објављено у књизи *Са другима и собом*, Београд, 1984, стр. 184.

² М. Влајчић, *Нишња није изнад рада*, Младост, 29. XI 1968, 15.

Те речи нам откривају етички лик Рашка Димитријевића. Кад су га једном приликом на Коларцу питали зашто не узима хонорар као и сви остали предавачи, он је одбору, чији је члан, одговорио једним стихом из Ростановог *Сирана де Бержерака*: „C'est plus beau quand c'est inutile” (Лепше је то кад корисно није). Његово достојанство и етичност уздизали су га изнад сваког баналног користољубља. Њему се једноставно веровало као човеку часне речи.

У једном другом јавном разговору, на питање саговорника „зашто се одричете хонорара?”¹ Рашко Димитријевић је дао нешто потпунији одговор:

Да кажем мало шаљиво: то је мој начин да испољим неку врсту 'ината'. Да радим друкчије неће остати. Али постоји још нешто: оно што сам изговорио остаје чистије и лепше у моме сећању ако га не прати потписивање признанице или давање броја жиро-рачуна. Има и других разлога, али ћу да их прећутим.

О тим другим разлозима нема писаних трагова. Али остао је писани траг о још једном племенитом гесту овог хуманог професора. О томе је наговестио нешто врло кратко у једном од разговора своје пријатељу Владети Јеротићу који га је у последњим годинама живота (Рашковог) често посећивао и о вођеним разговорима писао дневник.² У запису В. Јеротића од априла 1983. читамо и ове редове:

...Рашко ми је, такође први пут, рекао да је он годинама од својих хонорара, делимично и плате, помагао сиромашне студенте у Београду, али то нико није знао.

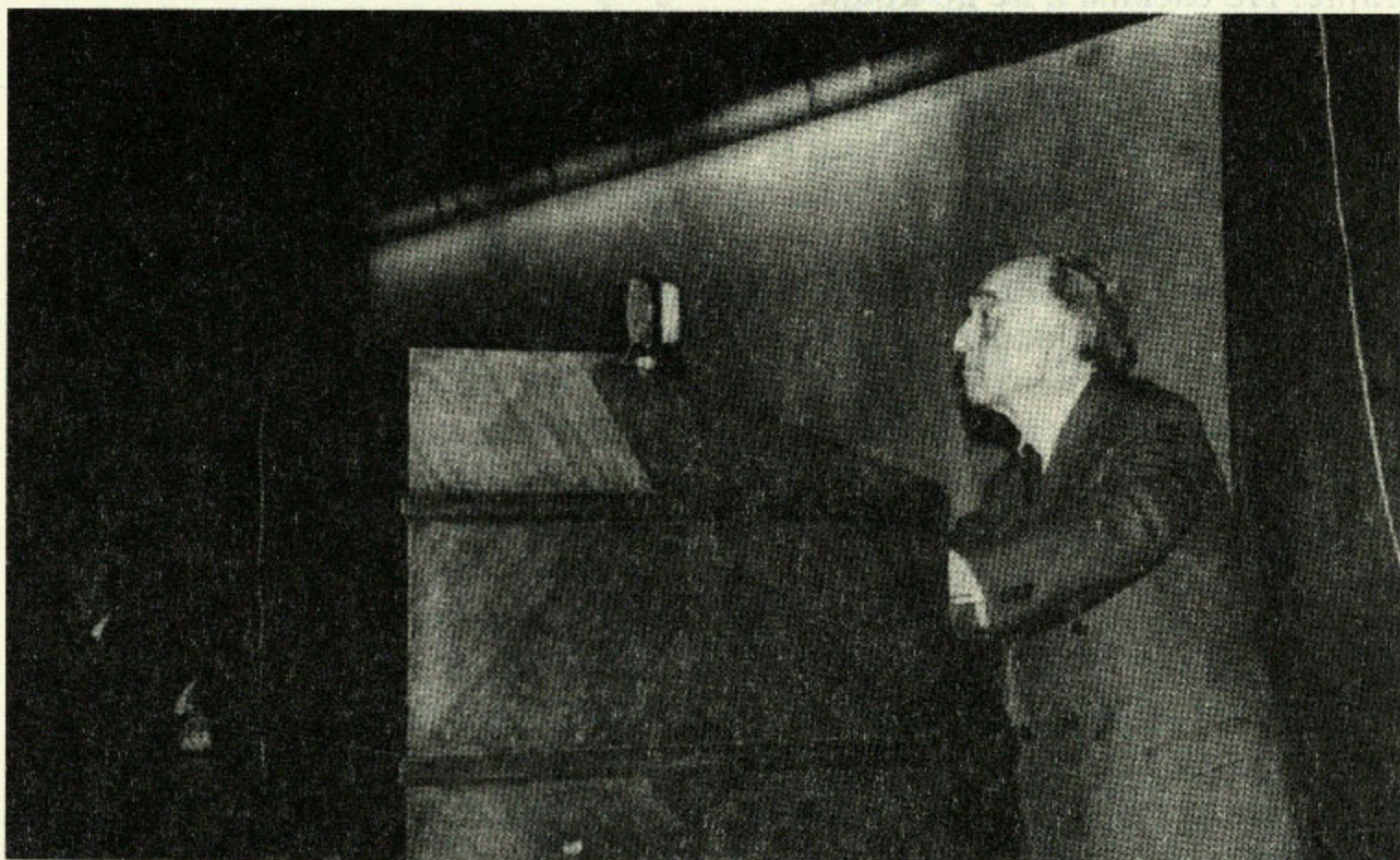
Иако је то била дискретна помоћ, ипак су знали за њу студенти који су је добијали, а њихов број није био баш мали. Рашко је имао непогрешиво око да препозна изгладнелог студента који после непроспаване ноћи, прозебао долази да огреје душу на његовим топлим речима. Таквог би позвао код себе у кабинет и дао му новац за ручак, обавезујући га на одласку на стриктно ћутање о томе. Били су то обично даровити студенти из унутрашњости земље, али без средстава, без стипендија, без кредита, без дома... Често су то били и песници, „уметници у гладовању”. То помагање се настављало и после завршетка студија, уколико такви студенти не би могли да нађу запослење те би и даље живели у прилично бедним условима. Своју љубав према студентима, Професор је потврђивао делима.

¹ Коста Димитријевић: „Јучерашњи свей” професора Рашка Димитријевића, Синтеза, 1978, 7, 80. (Подвукао М.Р.)

² Владета Јеротић: *Посеје, одломци*, Вршац 1996, стр. 65.

„Кад волиш, треба умети
отићи” – истицао је Рашко
Димитријевић. Опроштајно
предавање на КНУ: *Животи
иуи Рајнера Марије Рилкеа*
(1978)

„Свѣи који слуша ђовори ишада
беседнику из свих својих лица
и саишијава му своје
иоверење у њѣга заио ишио му
је ђоворник уираво улио
иоверење у себе”

ЈЕДНО МАЊЕ ПОЗНАТО ПОГЛАВЉЕ У ЖИВОТУ...

У животу сваке јавне личности постоји једна слабије осветљена тачка. Рашко Димитријевић је у једном разговору то изразио на себи својствен начин: „Али свако од нас оставља за собом понешто што остаје необјашњено.”¹ Тако је било и са тим човеком велике отворености, начитаности, културе и ретких беседничких и педагошких способности. Он који се за катедром неуморно исповедао дуже од три деценије, оставио је једно поглавље свога живота под приличном велом ћутања и дискреције. Ипак и то поглавље није обавијено велом тајне. Не сасвим и не до краја.

У његовим дневничким забелешкама на списку предавања накнадно убачених у брижљиво вођену евиденцију налази се и један циклус означен под ред. бројем од 296 до 305: „1928-1938 – Београд : Разне теме (...)” Мимо обичаја предавача, у то библиографској јединици није означено место установе где су предавања одржавана. Значи ли то да та предавања нису била јавна? Одговор на питање какве су то теме и где су држана предавања баца онај знак од три тачке који упућује на листу његових предавања о Томасу Ману, романописцу којег је највише ценио и о њему највише (они који су га слушали кажу и најбоље) говорио у књижевној јавности. Једно од најбриљантнијих предавања професора Димитријевића било је оно о *Чаробном брећу* (21. новембра 1976) када се на КНУ окупио сав интелектуални крем Београда. Но, прво предавање о Томасу Ману било је само за изабранике посебне врсте. Уз предавање *Томас Ман – човек и дело* (1934)² стоји у загради (Слободнозидарска Велика ложа). Дакле једно од оних девет предавања под три тачке било је одржано у просторијама београдских слободних зидара. Откуд Рашко Димитријевић међу слободним зидарима?

Подаци о томе су врло шкрти и непотпуни. Реч је ипак о чланству у Великој ложи, чији је Рашко Димитријевић био „велики мајстор”.

¹ Љ. Рајковић: *Мали смо народ, али смо имали велике људе*, Стремљења, 1996, 10-11, 110.

² Тема другог предавања је била о *Толстоју и масонству*, трећег о Волтеровим масонским идејама, четврто о масонским знацима у Моцартовој *Чаробној фрули*, остало „велики мајстор” није открио.

Факсимил Интимног
дневника, 1928, 25. фебруар.
Прва потврда пријема у брат-
ство Слободних зидара.

25, samedi - 16^h

Doug, c'est Anna qui a accéléré ma proposition. Grâce à lui, Dr V.K. a consenti à me proposer à la séance par mail. Et personne n'a rien dit contre moi. Je suis allé chez mon mentor, le docteur V., qui me reçoit fort aimablement, qui me fit un tour de suite et me dit "fière". Car il croit que le plus grave est arrangé et que le reste n'est que l'affaire de temps. Ma demande doit subir les épreuves de la formalité, mais je crois que le jour n'est pas très loin où je serai installé dans ce centre magnifique duquel j'attends beaucoup de choses. — La lettre est écrite. C'est mon brave Anna qui l'a relue deux fois et m'a conseillé un petit changement dans les phrases. Elle est bien écrite: elle ne contient pas de ces platitudes et de ces formalités que l'on rencontre si souvent. Elle est sincère, de contenu prévalant sur le style, et c'est un grand sacrifice, j'en suis sûr. J'ai conservé la copie. Cette lettre, que j'apporterai demain au docteur sera lue mardi soir et Anna me dira... Mais voilà que je

MASONSKI ZAKON

Poštuj Velikog Tvorca Vasiona.
Voli svog bližnjeg. Ne čini nikada zlo.
Čini dobro. Pusti druge da govore.
Pravi kult V. N. leži u moralu.
Čini dobro za ljubav samog dobra.
Održavaj svoju dušu u čistoti, da se dostojan
pojaviš pred V. N. Vasiona.
Voli dobre, sažaljevaj slabe, izbegavaj rdjave,
ali ne mrzi nikoga.
Govori skromno sa velikima, mudro sa sebi ravnima,
iskreno sa prijateljima, blago sa malima;
nežno sa siromasima.

Ako ti V. N. podari sina, zahvali mu, ali drhti
nad darom koji ti poverava.
Budi za to dete oličenje božanstva.
Učini da to se do 10 godina boji, do 20 voli
i da te do smrti poštuje.
Misli više na to da mu daš dobre principe,
nego lepe manire, neka tebi duguje
razumnu pravičnost a ne ništavnu otmenost.
Učini da više bude čestit nego vešt čovek.
Čitaj i koristise, vidi i podražavaj, razmišljaj i radi.
Radi sve za dobro svoje braće, tako ćeš raditi za sebe.

Slušaj uvek glas svoje savesti.
Budi otas sirotima. Svaki uzdah koji im se otima
zbog tvoje grubosti povećava prokletstva,
koja će ti pasti na glavu.
Poštuj stranog putnika, pomози ga, njegova
ličnost je sveta za tebe.
Izbegavaj prepirke, sproči nvrede,
Stavi uvek razum na svoju stranu.
Ne laskaj nikad svom bratu, to je izdajstvo.
Ako ti brat laska, čuvaj se da te ne zavede.
Poštuj žene, ne zloupotrebi njihovu slabost i radije
umri nego da ih obečastiš.

Ako crveniш zbog svog položaja, to je oholost,
pomisli da te položaj na mođe uzvisiti ili poniziti,
već samo način na koji vršiш dužnost.
Budi zadovoljan svuda, svim i svačim.
Raduj se pravdi, buni se protiv nepravde,
trpi bez žaljenja.
Ne sudi površno ljudske akcije, ne grdi nikada,
a još manje hvall.
Samo Veliki Tvorac Vasiona ispituje grešne
za ocenu njegovog dela.

Припадништво Рашка Димитријевића Великој ложи слободних зидара у Београду није била нека велика мистерија. Но, упркос свом великом аутобиографском раду од 1968. до краја живота, у дневницима, интервјуима, биографијама, разговорима и бројним интервјуима нема ни трага о тој теми. Слободозидарска правила су строго забрањивала свима који су припадали тој тајној организацији да своје чланство обелодањују. Рашко Димитријевић се држао тог правила – до пред крај живота. Једини сачувани писани трагови о томе постоје у једном писму од 30. маја 1980, када је на индискретно питање свог бившег студента и писца ових редова („Да нисте и Ви, можда, поред тога што сте витез Легије части, и сетембринијевски 'витез од угломера'?)” одговорио, након дужег избегавања, потврдно. О том поглављу свога живота написао је следеће редове:

Данас ћу ти рећи оно што је чињеничко излагање. Тамо сам ступио 1928. године и остао до 1940, када је Корошец то растурио. Тачније: забранио. Подвукао сам те две цифре зато што то није био ни мали период, нити некаква „екскурзија” из радозналости. Чућеш какве сам све улоге имао, шта сам и колико урадио. С каквим и којим сам људима дошао у везу, ближу или даљу, и шта је од свега тог остало после растурања. Не знам да ли ти је познат историјат те установе у прошлости. Можда не знаш да су „то” били многи људи звучних имена, личности не само значајне него и заиста велике. Били су „то” Вашингтон, Волтер, Бетовен, Гете, Толстој (у *Рајуу и миру* је приказао пријем Пјера Безухова, тј. њега лично), Моцарт, Тесла (ако се не варам) и многи чија ми имена сад измичу. Сетићу их се. Од наших ћу ти именовати многе, али усмено. Могу ти сад рећи и то да није увек истинита изрека да се

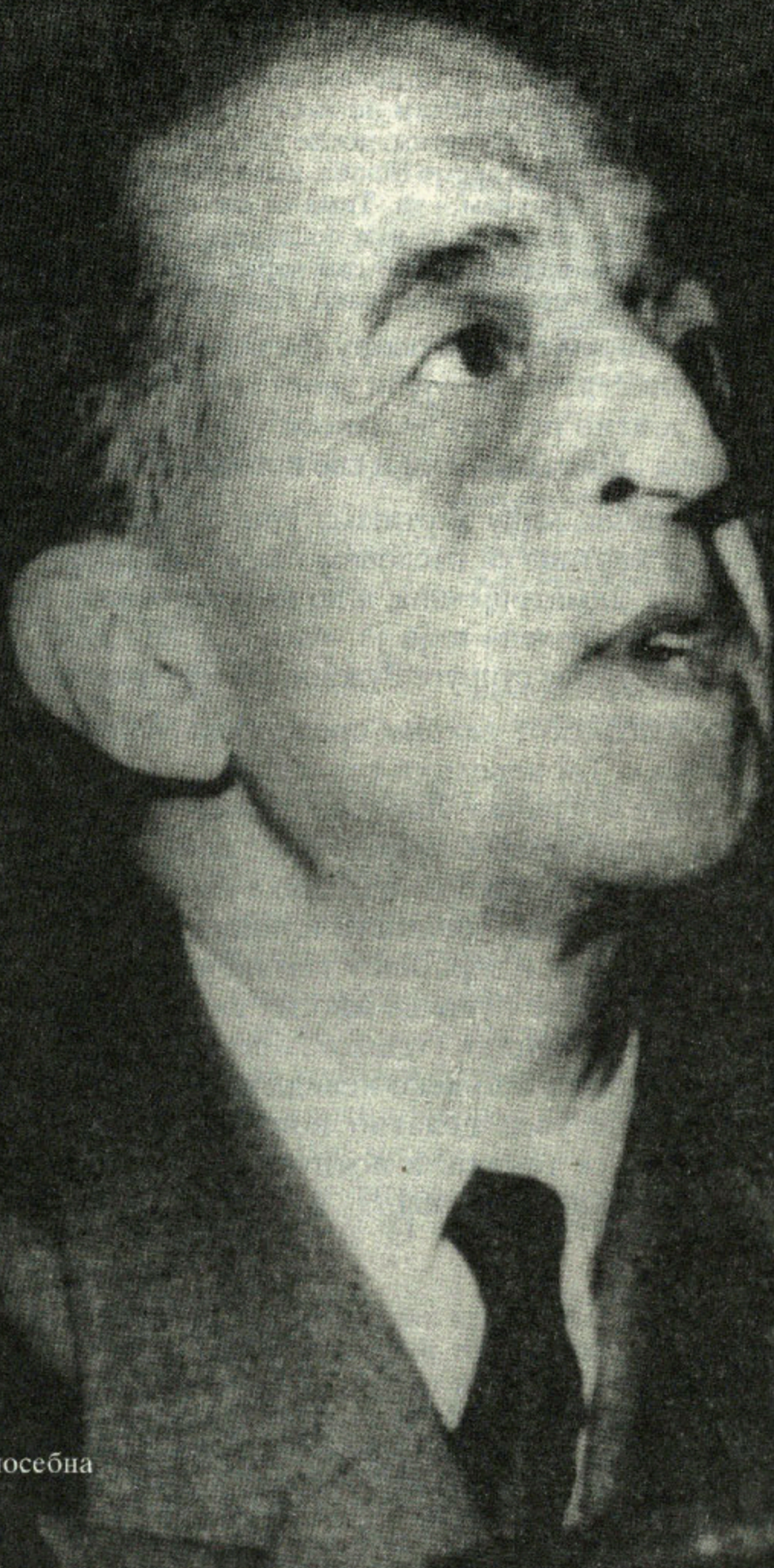
времена мењају и људи са њима. За време рата (1941-1945, М.Р.) сам имао ту не малу нити безопасну непријатност да ми слика, увећана буде на анти-тој изложби. Видели су је многи, па долазили неки од њих да ми кажу како ме још више цене и воле зато што сам на такав начин прогањан. Али до опасних последица није дошло. Међутим, после рата, кад смо испуњавали неке формуларе, опет сам као и у време Шваба, имао да одговорим на исто питање: да ли сам био „то”. Рекао сам – да. Тиме се све свршило. Али питање је ипак постојало и можда је могло да има последице. Не знам. Нисам се трудио да пливам по мирним водама, остао сам веран себи. Можда је и то неком импоновало. Сви нису прошли тако лако. Причаћу ти.¹

И у једном каснијем разговору (без сведока) испричао је низ података и појединости, обавезујући свога слушаоца и будућег биографа да оно што је усмено речено не износи у јавност, уз своју карактеристичну напомену: „Нису све речи и све истине за сваке уши.”

У заоставштини, међу хартијама Рашка Димитријевића, нађена је међутим и једна картица са насловом *Масонски закон*, коју ми је после смрти професора Димитријевића, а по његовој жељи, предавала Марија Кујунџић, племенита жена која је чувала и неговала остарелог Професора од смрти његове супруге Ружице 1966. до његове смрти 1988.

Правила *Масонског закона* представљају кодекс понашања његових припадника. Тај невелики текст показује да је „велики мајстор” Београдске ложе (огранка Лионске ложе) у свом држању остао у складу са тим правилима и после 1940. године. То су оне дуготрајне последице које су дуго зрачиле из Рашка Димитријевића као морални принципи који су његовој личности и појави давали обележја извесне изузетности. Можда се и верношћу тим начелима он издвајао у једном времену које је значило рушење многих начела или бар њихово јавно непризнавање. Ти принципи (тешки за поштовање) зрачили су из његових речи и поступака као неко невидљиво језгро о којем он никад не говори, али које је увек делатно попут неког унутрашњег печата. Печата под којим се тачније и потпуније оцртава његов лик. И онај јавни, и још више онај унутарњи.

¹ Писмо од 30. маја 1980.

„Знате, ја писам никаква посебна личност, али чини ми се да кад говорим, нешто се препороди у мени.” Рашко Димитријевић „последњи” пут за катедром у Таковској 4/II, опроштајна беседа о Томасу Ману пред препуном салом студената, професора и грађана из целе Србије. 20. мај 1968.

„Чувам то писмо као прву
јавну диплому дату мом го-
ворничком дару”

2. XII. 1939, Београд

Драг Милошевић,

Обавља сам Вам много

и узасам га њу јошви београд на Дане
предавање. Не могу, и он следен
не могу. Обавља сам се испуња

за не могу преузимајући на њу

државна изданају економике М.

Бадети. Јеро и јошви београд

београд. Дане је и сам сам јаме,

а он недовољно издржава и урас-
леће предавање. А за економике сам
се много много издржава... Све се
нара арасте, и јошви издржава сам-
сам опом сам равоараба и београд.

Свако Вам садрж, с поштом.

Београд и издржава,

Милошевић

НАРОЧИТИ ЧИТАЛАЦ

Читање је велика тема предавања Рашка Димитријевића, огледа, писања, разговора, размишљања. Читалац је у њему најдуже живео и био активан. Велики страсни читалац који је у свакој прилици истицао значај читања и лектире. Велики број предавања посвећен је тој теми у којој се открива његов суштински однос према књижевности. Нема готово ниједног рада да у њему није дотакао ту тему. За њега је читање било велико откриће. Једно од првих његових јавних предавања, одржано у Земуну 1928, у оквиру трибине „Заједница дома и школе” гласило је *Ученик и његова лектира*. Касније је одржао велики број јавних предавања о теми „књиге” као повлашћеног предмета, као окултног предмета, у разним градовима Србије. Тако се може наћи у његовој евиденцији предавања *О књизи и читању*, у Руми 10. II 1962. Но, тој теми је посвећено и једно предавање од посебног значаја за познавање живота и дела Рашка Димитријевића. Он је говорио о читању, као и о свему осталом, надахнуто и заразно. Читање је за њега усамљени чин у тишини срца. У јавности је говорио. Само пред аудиторijумом читалац је уступао реч говорнику који је с поносом истицао: „Предавања никада нисам читао”. Разликовао је *читаоца* као суштинску инстанцу књижевног живота, од *читача* (под тим називом је подразумевао оне који читају своја предавања зато што не умеју да га говоре). Док помно и страсно читање помаже изграђивању ваљаног говорника, те је читање делатност консупстанцијална са беседништвом, дотле је „читач” био израз са нешто погрдним значањем. О својим лектирама је дуго водио дневник. Читао је за себе и, нарочито, за друге. Увек је знао да нађе задовољство у тексту и то задовољство је зрачило из његовог говора. Захваљујући љубави за књигу и страсти читања, као преводилац даровао је нашој књижевности један изванредан оглед Валерија Ларбоа, *Тај некажњени њорок читање* (1955). Све то говори да је читање у свести Рашка Димитријевића било високо рефлектовани појам и самосвесна делатност. Из таквог односа према читању изградио је једну разуђену поетику читања као делатности у књижевности.

Сваки одлазак у планине, ка висинама и ћутању, подразумевао је поред алпинистичке опреме, и нераздвојног пратиоца о којем Р. Димитријевић пише у кратком огледу: *‘Ex ponto’ и моја генерација*, поводом 80 година Ива Андрића: „Дуго времена је била мој нераздвојни сапутник, поред Бодлера, Рилкеа, Ујевића, Манових новела, Гетеових писама, чудесних огледа оног необичног и код нас мало познатог Француза Андре Сиареса – нисам се раздвајао од тих књига ни кад сам дане и ноћи проводио у планинама...” Реч је о Андрићевој књизи *Ex ponto*

коју је писац изоставио из својих *Сабраних дела*, а Рашко Димитријевић га је као познаник и сарадник пријатељски и благо прекорео и поздравио на свој начин: „Ја вам се захваљујем и сад, драги Андрићу, што сте некад давно објавили то што је било писано „најмање за штампу”, и зато дозволите и мени да са Вама поделим тежину Ваших 'грехова младости'.”

Тако је говорио човек који је у свом дугом животу умео да буде савременик и сапутник таквим писцима као што су били Т. Ујевић, И. Андрић, Меша Селимовић, Д. Ђосић, између осталих. Није то било само зато што се његов живот временски подударао са једним делом њиховог живота, него што је био и њихов тумач и, нарочито, пажљив и непоновљив читалац. Умео је да нађе реч за сваког од њих. Он сам каже за себе: „Реаговао сам увек одлучно, и као тумач књижевних дела, и као читалац. Нарочито као читалац...”

Тај човек који је књижевности и њеним посленицима прилазио „нарочито као читалац” био је страстан и велики читалац литературе у настајању. Код њега је читалачка страст била развијена до порока. Зато је ваљда и превео поменути Ларбоов оглед. Кад год је нешто преводио то је било тако дубоко уживљавање у превођени текст да се Р. Димитријевић идентификовао. Преводио је обично оне текстове у којима се препознавао и откривао један део себе. То превођење као идентификовање и усвајање било је дубоко својствено човеку који је превођење схватао као освајање нових знања и као изградњу сопствене личности.

У разним приликама је истицао своја читалачка искуства и значај „тог некажњеног порока” за његов развој. О првом сусрету са књигом говорио је као и о првом сусрету са планином. И једна и друга су га очарале у детињству. Ипак, верност књизи била је трајнија и, рекао бих, дубља. Пустоловина планине имала је своје интензивно дејство. Али те две делатности упоређивао је: књиге је упоређивао са врховима. Зато, када би неко казао или написао „Рашко освајач врхова”, имао је на уму двозначност: једну дословну у којој је Рашко Димитријевић био освајач планинских врхова и другу, фигуративну у којој је тај алпиниста био схваћен као „освајач књижевних врхова”.

Будући да је живео у грађанској и интелектуалној породици где је књига била свакодневно присутан предмет пажње, а читање уобичајени приказ породичног живота, научио је да чита у шестој години. Читао је до пред крај свога дугог живота, све док су га служиле очи. Кад је у дубокој старости вид почео да попушта, читао је помоћу лупе. Но, он је разликовао „право читање” од „неправог читања”; у једном разговору са студентима на Новом Београду истакао је ту снажно потцртану разлику:

Оно прво читање, у шестој години, кад сам тек научио слова, али као сва деца „гутао“ мени приступне књиге, не долази овде у обзир. Исто тако ни она лектира обавезна, у основној школи и гимназији. Ни то није право читање.¹

Право читање почиње, по Рашку Димитријевићу, тек када се читалац опособи за сопствени избор, када направи откриће „праве књиге“ која постаје камен темељац његове касније читалачке пустиловине. То је сусрет са романом *Пан* Кнута Хамсуна, којег је Рашко Димитријевић прочитао на немачком језику у добу од шеснаест година. То искуство шеснаестогодишњака трајно ће се урезати у његово памћење као велики догађај: Кнут Хамсун ће остати његов најчитанији писац током целог живота. Много пута је поновио да је највише пута прочитао Хамсуновог *Пана* (трагови тог упорног ишчитавања могу се запазити и у стилу којим пише Рашко Димитријевић):

Ја памтим и врло радо се враћам том сећању, када сам први пут, памтим једно кишно априлско послеподне, озбиљно, прочитао једну књигу. А имао сам шеснаест година. То је био *Пан* Кнута Хамсуна.²

У већ поменутом разговору са београдским студентима (21. фебруара 1972. године на трибини „Сведочанства“, Студентског културног центра у Београду), Рашко Димитријевић је још једном посведочио своју читалачку љубав за то чудесно дело и писца којег је највише волео, који му је открио чаробни свет писане речи, али о којем (парадоксално) није одржао ниједно јавно предавање посвећено искључиво њему:

Не знам колико сам пута прочитао то изванредно дело. Везивало ме је за њега, везује и данас, Хамсуново казивање дубоког осећања природе, северњачке али која је свуда готово таква, друкчије доживљавање људи и сусрета са њима у великим слободним просторима, што је сасвим нешто друго него што нам у том погледу могу пружити градови, нарочито кад су без хоризоната. Не могу вечерас да развијам ту тему, обимна је, можда није сасвим тачна, али је моја. Такав је Хамсун у свим својим делима, имам га целог на немачком. Не могу да прежалим што су га високе године превариле па се приказао политички нечасно. Али, ако му то није опроштено, заборављено је. Остао је врло велики писац.³

Тако је говорио Рашко Димитријевић студентима у једном времену које више није било читалачки наклоњено Кнуту Хамсуну. Он је био читан све мање и његово дело је полако тонуло у заборав и немар публике. Кнут Хамсун је доиста био писац „јучерашњег света“ чији је савременик и ватрени читалац био Рашко Димитријевић.

¹ К. Димитријевић, „Јучерашњи свеј“ професора Рашка Димитријевића, 64-65.

² Р. Димитријевић, *Месечина је имала на шћа да се сћушћа*, Репортер, 1980, 5, 5.

³ К. Димитријевић, нав. дело, 65.

СВА ЧИТАЊА ПАНА КНУТА ХАМСУНА (1859-1952)

Колико је пута Рашко Димитријевић прочитао ову књигу? Чешће него многе друге. Пуни назив романа Кнута Хамсуна (Кнуд Педерсен) гласи *Pan. Aus Leutnant Thomas Glahns Papieren*, S. Fischer Verlag, Berlin, без године, штампано готицом. На полеђини насловне странице записана су сва читања графитном оловком. Има их укупно шеснаест. Та страница је дневник читања. Рашко Димитријевић је водио уредну евиденцију свих својих читања. Његовом руком и оловком исписани су ови датуми: 1914, 1915, 1917, 1918, 1919, 9. август 1920, мај 1922, 22. јул 1923. Рибарска Бања, април 1924, 5-9. јун 1944, 29. август 1924, 14-20. јун 1926: Београд, април 1930, јул 1965, март 1966, IX 1970, 20-26. април 1974. Дакле, прво и последње читање падају у месец април. То је једна од ретких књига са којом је путовао, којој се враћао и упорно ишчитавао. Поред Ален-Фурнијеовог *Великог Мона* и Рилкеових *Зайиса Малџеа Лауридса Бригеа*, то је био најчитанији Рашков роман. Можда делује чудно што ниједно предавање није одржао о њему ни на универзитету ни у јавности. Неколико пута је истицао ту књигу као прву од оних које су уобличиле његов духовни свет. И поред толиких читања, књига је подвучена само на једном месту: у 20. поглављу: *Trifter Tag im Walde* (Срећан дан у шуми), на стр. 86. Између 86. и 87. странице налази се пресован планински цвет, што говори да је Рашко Димитријевић одлазио с књигом у планину. Подвучена је реченица: „Гледам на брегове и мислим: Да, сада долазим ја, као да одговарам на неки зов.” Али важно је оно што претходи: похвала шуми. „Ти добра шумо, мој доме, миру богова, треба да ти говорим из дубине срца... Застајем у тишини, окрећем се на све стране и дозивам по имену и редом, са сузама, птице, дрвеће, стене, траву и мраве, гледам уокколо и две их дозивам по реду.”

Има нешто у духу и стилу књиге *Ка висинама и ћушању* не само од доживљеног, него и од тог упорног друговања са *Паном* Кнута Хамсуна. Тако дуго и редовно читање Хамсуновог лирског романа надахнуло је Рашка Димитријевића за одређену лирску прозу. Хамсун му је открио тајанство шуме и зов брегова, њихову литерарну чар поред оне примарно природне. Отворио му је очи и изоштрио слух за нарочити поглед (задивљен поглед нагоре) и за једно посебно ослушкивање музике тишине. Жеља за висинама се кристалисала у младалачким лектирама, двоструким висинама: духовним и природним. То је поглед на „тајанствену шуму” у *Друговању са њланинама* испуњену необичним звуцима и шумовима. Доживљај тренутка у којем писац хвата прелаз:

Застајем, а прилаз из шума у тишину скоро је неосетан: као да ничега није ни било сем овог неуморног и моћног ћутања.

Подневни сан врелога сунца подсећа неодољиво на штимунг Хамсуновог *Пана*:

Из шуме која спава под врелим зрацима поподневног летњег сунца чују се дечји гласови. Испрва далеки и пригушени, они постају све јачи, све ближи. Четири мала дечака појављују се на ивици пропланка где, под пуном светлошћу сунца, не престаје песма зрикаваца, сакривених у високој трави у којој се и поред тог јасног и испрекиданог певања, одигравају драме за које ови малишани још не знају.¹

Ту скривену драму је тражио писац хитајући у сусрет зову планине и изазове висине. Кад је постао као протагонист и сам носилац драме, драму је и описао. У средишту *лирског романа* (ипак!) стоји једна драма: драма човека на литици, са висином изнад себе и дубином испод себе. У том драматичном тренутку, он је оно место у којем се сусрећу висина и дубина: он је највиша тачка дубине и најнижа тачка висине: тачка у којој се оне напетост додирују.

О Кнуту Хамсуну Рашко Димитријевић никад није одржао цело предавање. Били су етички разлози који су га вероватно спречавали у томе. Но, његов став показује једно нијансирано мерило: писца је одвајао од политичара.

У дневнику његове лектире из 1923 (чији су фрагменти објављени у последњој књизи Рашка Димитријевића *Са другима и собом*), остао је један запис, пун одушевљеног заноса, у којем се дневничка забелешка претвара у имагинарни разговор и непослато писмо занесеног читаоца, који види писца у читалачком трансу и чује чудесно струјање његових мисли:

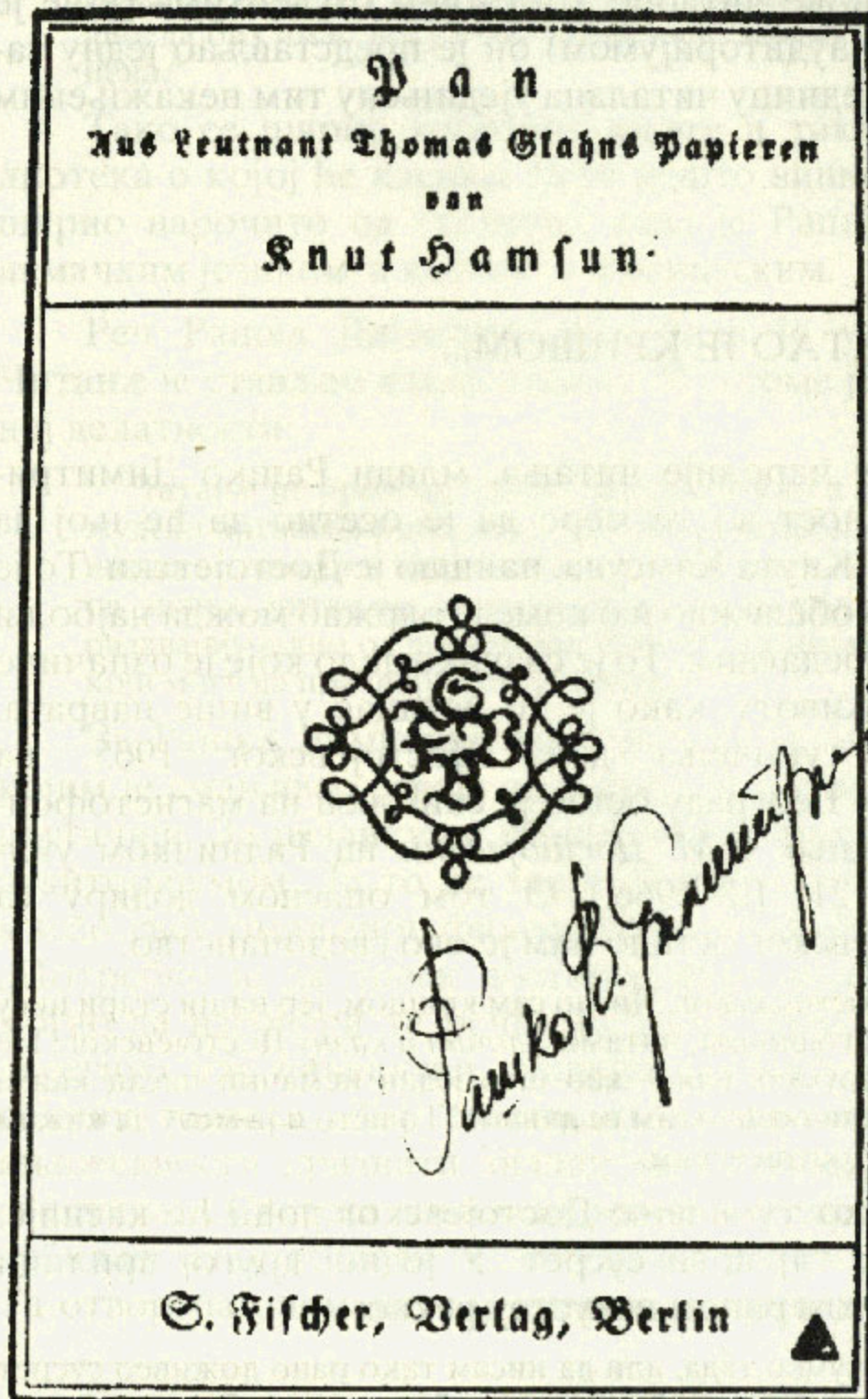
Колико те волим, велики пријатељу, *прво моје радосно познанство са самим собом*, прво и потпуно откривење онога што је у мени (...) Велики и толико драги пријатељу из скандинавских шума, ти не знаш за мене. Никад ниси ни помислио да живиш још негде још у неком, или си то дознавао толико често и убедљиво да ти је такво сазнање сувишно и чак обично. Ти не знаш да још има планина које су твоје, иако под другим поднебљима, и да су такве исте, и да би се тамо и ти, као и ја, уживљавао целим бићем у њихово тихо причање оних легенди које се никад не могу препричати. Тако ти много дугујем. Теби који будан слушаш ход прве, друге и треће гвоздене ноћи, теби кога дозивају брда, док твој пас, и ја имам свог, нестрпљиво вуче ланац.

У брда у брда, у самоћу вечних лепота. (...) Вама дугујем много, вама и себи. Заједничка нам је заслуга што одмах нађосмо она врата кроз која се улази у свет испуњен речима, али и ћутањем...²

¹ *Друговање са планинама*, 1.

² *Са другима и собом*, 265-266; подвукао М.Р.

„Мислио сам – може понеки пут и да се не вечера, да бих себи набавио, да бих себи обезбедио, да бих имао неку књигу која ми је, заиста, у доцнијем животу била драгоценна.”
(Насловна страна омиљене Рашкове књиге, са свим датумима читања на полеђини:
Пан Кнута Хамсуна)

Ето једног типичног примера за стил Рашка Димитријевића у одломку из дневника насловљеног *Сусрећи са другима и собом*. Овај сусрет личи на књижевни сан опчињеног читаоца који се толико дубоко и предано уживео у читалачки доживљај да води имагинарни разговор са писцем. Фрагмент из дневника говори и какав је читалац био Рашко Димитријевић. Активни читалац чија је реакција била *писане као облик разговора са писцем и књигом*. Истовремено је сусрет са далеким писцем био и сусрет са самим собом: скривеним и непознатим. Зато је за њега право читање било увек равно откровењу. Из тог откровења је извлачио магију открића за своје слушаоце које је његова реч врбовала за нове читаоце. Са својим студентима (које је сматрао својим најбољим аудиторијумом) он је представљао једну заједницу посебног кова: заједницу читалаца уједињену тим некажњеним пороком читања.

ЧИТАО ЈЕ КРИШОМ...

Захваљујући открићу чаролије читања, млади Рашко Димитријевић је заволео књижевност до те мере да је осетио да ће њој да посвети цео живот. После Кнута Хамсуна, наишао је Достојевски. То је био писац који га је трајно обележио и о коме је одржао можда најбољи циклус универзитетских предавања. То је свакако дело које је означило прекретницу у његовом животу, како је то истицао у више наврата. (Циклус предавања и тумачења дела Достојевског 1965. на Филолошком факултету у Београду остао је снимљен на магнетофонској траци, као и предавање *Ф.М. Достојевски* на Радничком универзитету у Крагујевцу 21. III 1966.) О том опасном додиру са необичним светом Достојевског остало нам је ово сведочанство:

Онда сам наишао на Достојевског. Читао сам кришом, јер наши стари нису дозвољавали да ми, у тим годинама, читамо *Злочин и казну* Достојевског! Не верујем да сам много разумео, али – као што један немачки писац каже: „Ништа нисам разумео, али осећао сам се дивно!“ То исто и ја могу да кажем о свом првом сусрету са Достојевским.¹

Разумевање и зналачко тумачење Достојевског доћи ће касније, али пресудан је био само тај први сусрет. У једној другој прилици Рашко Димитријевић је о том раном искуству рекао:

Достојевског нисам разумео тада, али да нисам тако рано доживео сусрет са њим, верујем да га ни касније не бих схватио боље, да не бих приступио

¹ Р. Димитријевић, *Улица „Код два бела голуба“*, Репортер, бр. 5, 5.

савеснијем изучавању његовог дела и да се не бих усудио да током свог рада на Факултету говорим само о њему три пута по цео семестар...¹

Али круг књига се ширио. У тим годинама, још два писца задовољавали су више од осталих писаца жеђ шеснаестогодишњака за књигама, један Рус и један Енглез: Л.Н. Толстој и Дикенс, незаобилазни писци XIX века. Но, они нису имали на младог читаоца онај дубоки преображавајући утицај који су извршили Хамсун и Достојевски: утицај буђења личности. Ипак, и са њима се продубљивала читалачка страст која га доводи до одрицања:

Често сам себе лишавао и оних малих вечерњих оброка. Мислио сам – може по неки пут и да се не вечера, да бих себи набавио, да бих себи обезбедио, да бих имао неку књигу која ми је заиста у доцнијем животу била драгоценост.²

Тако се ширио хоризонт књиге и тако је нарастала једна библиотека о којој ће касније бити нешто више речи. Читалачки круг се ширио нарочито од тренутка када је Рашко Димитријевић овладао немачким језиком, а касније и француским.

Реч Рашка Димитријевића била је увек проповед о читању: Читање је стављао изнад писања. И о томе је говорио као о непрекидној делатности:

Читање не престаје никад, читање је као и живот: траје док траје, све док људски организам допушта. Читање је непрекидно богаћење: туђе дело, туђе искуство, мисли и идеје постају тако и део нас самих. Незнање је много веће од знања, читањем се смањује разлика, ублажава, нестају провалије које раздвајају једно од другог. На жалост, ми нисмо нација читалаца. Нисмо они који могу да признају и своје незнање.³

За Рашка Димитријевића читање је било многозначно средство којим је смањивао „своје незнање”. И у том погледу, он је можда био другачији. За разлику од својих сународника, он је умео да каже пред аудиторијумом „Ја то не знам”. Таквим својим ставом потврђивао је мисао свог омиљеног философа-песника Фр. Ничеа који је написао: „Потребно је да човек достигне врло високи степен културе да би могао да изговори те речи: 'Ја то не знам'.” Рашко Димитријевић је досегнуо тај ничеански стадијум културе. Захваљујући нарочитом начину читања. Тај свестрано образовани човек и у питањима књижевности признати зналац свога доба, увек је истицао опомену скептика: „Светска књижевност је леп предмет, само он има једну озбиљну ману: наше незнање у њој је увек много веће од нашег знања”. Та отворена опомена, тај етички скептицизам служили су на част ин-

¹ Р. Димитријевић, нав. дело, 66.

² Р. Димитријевић: *Улица „Код два бела голуба”*, Репортер, 5.

³ Ђорђе Поповић, *Бањски лек за век*, Вечерње новости, 31. јула 1984, стр. 21.

телектуалном поштењу и дозивали у свест скромност као суштинску вредност истинитог односа према књижевности. Он је истовремено отварао и једну крупну противречност кроз дискретан наговештај (човека коме је свака теорија била помало сива), крупну противречност у самом срцу Светске књижевности као предмета: Светској књижевности је ускраћено свезнање. То је њен изазов, њена чар али и њена драма.

Рашко Димитријевић је читао свуда и у свакој прилици: није читао само класике него и рукописе дела у настајању које су му њихови аутори поверавали. Нарочито писце који су тражили свој пут за улазак у књижевну републику. Читао је критички и са оловком у руци. У сваком тексту би умео да пронађе неку омашку, пропуст или превид. То говори само о томе са каквом је критичком пажњом читао своје и туђе текстове. Упркос благи и пријатељског опхођења са људима, у читању текстова био је захтеван и строг судија.

„Књига, шта бисмо без тебе“:
Рашко Димитријевић говори
за РТВ Београд 1968. у својој
радној соби, Лоле Рибара 23

5

**РАШКО
ДИМИТРИ-
ЈЕВИЋ —
ПИСАЦ**

.....иако нисам писац, него само умем да пишем.”
(Писмо, 18. октобар 1973)

Рашко Димитријевић је безмало целог живота практиковао два облика скриптивне културе који представљају два битна вида грађанског писма: од младих дана водио је уредно *дневник* и без погрешке обављао веома обимну *кореспонденцију*. Та два вида свакодневног записивања биле су дневничке забелешке (у сваком тренутку и на сваком месту) и епистоларна делатност (сваком ко би му се обратио; ничије писмо није оставио без одговора). Његови дневници су врло различити: у младости они садрже доживљаје и догађаје, касније ће то постати у планини *иланинарски дневник*, кад је постао професор и ушао у јавни живот, водио је уредно *дневник предавања*, у школи је нормално записивао податке у школски дневник, а у пензији је водио дневник примљених посета. Све је то стварало у њему свакодневну навику да пише (најважнији предуслов за писца) а од навике се касније развила потреба да се води уредно књиговодство живота. Уредно је водио и дневник прочитаних књига.

На трећем месту налази се писање *предавања* која су му служила као подсетник, никада их није читао (то су углавном биле забелешке и изводи, цитати и сличне напомене). На четвртом месту у његовој списатељској пракси се налазе преводи и превођење. Тек на петом месту је било писање тзв. лепе књижевности: песама, прича, огледа, романа. Ту би требало додати још један вид писања о којем сведочи његова заоставштина: *преписивање* лепих дела у којима је налазио посебно задовољство. О том преписивању најдражих дела (рецимо песама Пола Елијара, на француском, или неких места из Рилкеовог дела *Записи Малјееа Лауридса Бригеа*) било је нечег ритуалног и био је то манир посвећеног човека: од њега сам чуо израз „преписати неки текст на коленима”, да би се са њим успоставио посебан однос. Сви наведени

облици писања говоре убедљиво да Рашко Димитријевић, и поред имица усмењака, у ствари живи у свету који време артикулише писањем.

ЈЕДАН ПЕСНИК КОЈИ ЈЕ УМРО У МЛАДОСТИ

У младости, тачније речено, између 1919-1929, Рашко Димитријевић је „скривио” неколико песама. Прву песму *Ти се сећаш мала* објавио је у часопису *Дан* 1919. Стихове је објављивао у часописима *Епоха*, *Мисао*, *Воља*, *Раскрсница* (Београд) у суботичким *Мирољубу* и *Књижевном северу*, у загребачком *Дому и свијету* у скопском *Јужном прегледу*. За десет година песникована објавио је двадесет три песме. „Имам, дакле, право да себе означим као UN ROËTE MORT JEUNE.¹ И добро је што је црко!” – написао је једанпут више у шали, да самоиронијом отклони разговор о песничким гресима своје младости. Већину тих песама је спалио у једном каснијем строгом обрачуну са својом прошлошћу. У заоставштини је ипак остао рукопис циклуса песама *Северно лејо. Самоћа* (15 песама), од којих је једна, *Мариј*, објављена у часопису *Воља* 1927. године, написана 1922. године. Њени почетни стихови гласе:

Да ми је да умрем у теби, ноћи,
последња мартовска ноћи...

То је махом интимистичко-сентиментална поезија искрених тонова, тананог доживљаја, али не и дубоког израза. Тако је бар закључио сам песник који је о поезији имао веома строго и захтевно мишљење. Он је сањао „да му речи буду од најчистијег кристала и да се распадне при додиру са оштрим и празним пролећним ваздухом.” Онда је закључио: „Жеља која ми никад неће бити испуњена. И зато више волим да ћутим и да знам – други су певали уместо мене.” (Дневник, 1926.) Ипак, четири од тих песама је унео у своју последњу књигу *Са другима и собом: Сонет умирој* (1921), две песме из циклуса *Самоћа* и једна песма у прози *Три кейеца* коју је нарочито истицао зато што му је објавио песник Сима Пандуровић. На ту песму је био више поносан што му је омогућила сусрет са чувеним песником него због ње саме. О томе је сам донео прилично строг, али у основи тачан суд:

¹ Тако је назвао себе Рашко Димитријевић (Писмо, 17. X 1974), парафразирајући наслов књиге UN CRITIQUE MORT JEUNE чувеног француског историчара Жака Бенвила (Jacques Bainville), коју му је пре рата (II) поклатио њен илустратор. Та парафраза је узета за наслов овог текста.

Неке су ми објављивали људи озбиљни и већ од ауторитета: Сима Пандуровић и Веља Живојиновић. То нас је доцније и спријатељило. И то је једина позитивна страна тог објављивања.

Из оваквог става се може видети још једна црта Рашка Димитријевића: он је увек више ценио пријатељство значајних стваралаца него своју реч, било да је написана или изговорена. Или тачније, потврду за њену вредност налазио је у суду других, нарочито ако су ти други били песнички и уметнички ауторитети. Захваљујући том пријатељству са песником, Рашко Димитријевић је оставио један од бројних портрета значајних савременика чији је сапутник био.¹ Пред писцем *Књиге о њланини* ишао је у младости песник (или „зачетак песника“ како се касније изразио сâм), чији је трајни траг остао у песми у прози *Три кеџеца* којој је апробатур дао песник *Посмрџних њочасџи* који ју је као уредник *Мисли* и објавио (15. IX 1921). Зато и преносимо њен текст у овој књизи у целини:

ТРИ КЕПЕЦА

У једно вече кад је њролеђни суџон зађрлио њек њробуђену шуму, среџоше се њри кеџеца.

И први рече:

Родио сам се на оном од месечине посребреном облаку - не знам кад. Ја сам мали, али ми жеље бескрајне. И кад сам хтео руком да дохватим звезде, стојећи на ивици где се све боје претварале у азур: оклизнуо сам се и кроз вечерње магле пао овамо.

Други рече:

Мој завичај био је онај плави кристал који упија сунце и ломи месечеве пређе. Једном слете на њега лептир, мислећи то је цвет. Тада се раствори плави кристал, из њега изиђох ја и први ми покрет би да ухватим малог лептира. Али трчећи за њим, изгубих свој плави стан.

Трећи рече:

Мене је створио једног детета сан о мени. Али кад његов сетан поглед баци у моје срце нејасну тугу и ја, играјући се са њим, додирнух нежну косу малог детета: нешто се суморно разли кроз моју душу. И да бих упознао људски бол, ја одох у свет.

¹ Нарочито у тексту *Ђуџљиви Сима Пандуровић* у чланку М. Павковића *Реч њоџуларнођ њрофесора* (Политика, 20. јун 1986, стр.17) из којег сазнајемо, између осталог, да је Рашко Димитријевић, као уредник Просвете дао Пандуровићу да преведе неколико књига са француског и немачког у послератним годинама његовог „не увек лаког живота”.

И погледаше се три кепеца и сваки је мислио о себи. И одоше разним путевима, кроз пролећни сутон који је будио тајанствена светлуцања по старом и трулом дрвећу.

(1921)

ДА ЛИ ЈЕ РАШКО ДИМИТРИЈЕВИЋ ПИСАЦ?

Рашко Димитријевић је целог живота упорно водио *дневник* и без погрешке обављао *кореспонденцију*. Зато су два вида његовог свакодневног писања били *дневничке забелешке* (свуда и на сваком месту) и *еписолярна делатност* (сваком и свуда). Тек на трећем месту долази *писање предавања* (опет забелешке и изводи). На четвртном месту долазе текстови превођења. На петом месту је писање за књижевност и објављивање. Основа његове списатељске праксе су *дневничке белешке* и *писма*. То упорно бележење свога живота у времену, из дана у дан, било да је на врху планине или у метежу градског живота, или у миру свога дома говори о потреби да се живот *санкционише писмом*. Иако су оба та вида нешто што је за приватну употребу, касније ће та писана приватност постати литература: *Pro memoria* постаје поглавље књиге. То свакодневно регистровање догађаја из свога живота показује на нарочити однос према времену: то је потреба култивисаног човека који негује своју личност у свету писма. То још није, додуше, књижевност за јавну употребу, али ће бити њена подлога. Као плод те праксе бележења настаће *Књига о планини*, затим роман *Ка висинама и ћушању* и на крају књига огледа и предавања *Са другима и собом*. Превођење је сасвим други вид писања у служби књижевности. Све је то и сам писац истицао говорећи да је писац у сенци беседника. Тиме је и сам створио понешто једнострану слику о себи. Јавна личност Рашка Димитријевића је служила беседништву и речитости, али у сенци дискретно и скривено радио је човек од пера и касније (од „машине”) када је клавијатуру свог црног концертног клавира заменио клавијатуром машине. Писац је искорачио на јавну сцену тек на крају: напред је ишао планинар, па музичар, па беседник, да би се на крају појавио Рашко-писац. У ствари, у сваком од ових претходника живео је прерушени писац. А читалац је живео несметано у свакој од ових страсти: Рашко Димитријевић је био пре свега неуморан и велик читалац. Читање је код њега она основна и нарочита делатност из које све клија, и љубав за планине, и страст за музиком, а нарочито интересовање за књижевност. Једно многоструко и продуктивно читање је морало уродити списатељским плодовима.

Нема сумње, широка популарност и масовна рецепција увек доводе човека помало у лажан положај према јавности, стварајући од њега једнодимензионалну представу. Рашко Димитријевић, који је и сам уживао у слави неупоредивог беседника свога доба (препуног читача и лоших говорника), није показивао нарочиту вољу да јавност разуверава у неистинитом приказу своје личности. Но, ништа од тог хуманисте није било даље него једнодимензионални човек. Он је у јавном мњењу страшно служио култу живе речи, путујући и беседећи где год би пожелели да га чују, али у сенци гласовитог и гласног говорника, поклоник писане речи није престајао да исписује странице и странице у тишини свога дома у улици Лоле Рибара 23. Човек од пера и, касније „од машине”, писао је без претензија да написано објављује. Писао је за себе и за своју навику која је временом постала његова друга природа. Писац ће искорачити на јавну сцену тако рећи *post festum*, тек у смирају живота: на његовом дугом животном путу који се пружао кроз два века, напред је ишао планинар, па музичар, па професор и беседник, да би се на крају осмелио и појавио Рашко Димитријевић као писац. И то се десило више захваљујући његовим пријатељима (углавном некадашњим студентима) који су имали стрпљења да открију и вредности његове писане речи. Дошло се до сазнања да вредности те писане речи нису испод усмене речи. Рашко Димитријевић се у разним добима свога живота огледао с пером на песми, на новинском чланку, путопису, новели, кратком огледу, запису, дневнику, писму, новели, преводу, роману... Све то чини један корпус од стотину библиографских јединица. Као такав довољан да исправи једнострану слику о Рашку Димитријевићу као искључиво беседнику.

РАШКОВО ВОЂЕЊЕ „ДНЕВНИКА”

Уредно вођење дневника, више је културна чињеница и резултат васпитања грађанског да се сваки тренутак времена мора испунити и осмислити делатним присуством него израз нарцисоидне скрибоманије: „Нешто што се урезало у мене од најранијег детињства било је да човек не сме време да испусти, да мора да ради и буде користан и другима и себи.”¹ А има ли бољег начина да се овлада временом и да се протицање одбрани од бесмисла и празнине заборавља, него вођење дневника, тог приватног летописа, који је конкретизовано време. То свакодневно вођење дневника представља полагање рачуна другима и

¹ Р. Димитријевић, *Немо дозивање књиџа*, НИН, 15. децембар 1968.

себи о утрошеном времену, али представља и вежбање писања које постаје навика, а навика дугим упражњавањем постаје „човекова друга природа” (Б. Паскал). Тако се тим свакодневним записивањем ствара хабитус да се све доживљено, сазнато и наслеђено уобличи у писаној форми и остави као траг. То упорно записивање представља покушај да се књиговодство живота учврсти као конкретно трајање које из „пене дана” издваја и од заборава истрже потрошени живот чија поворка дана замиче међу привиђења.

У овом редоследу је одређена каснија еволуција хуманисте и филантропа Рашка Димитријевића. Већ је ту наговештен наслов његове касније књиге *Са другима и собом*. Тај наслов је одређен ставом према човеку и према себи у односу на време: користити време да би било корисно другима, у првом реду, а онда користећи другима човек бива користан и себи. Тај Рашков алтруизам је, чини ми се, његов основни животни став. У извесном смислу то је израз грађанске културе у којој је човек прегорео себе да би у својој дубокој социјализованости био на услузи другима. Прегорети своје литерарно Ја, превазићи свој литерарни его, да би се био отворен за књижевне амбиције других, некад својим талентом изнад њега, а често и својим амбицијама изнад свога талента. За све је био отворен и увек спреман да првенство да туђим текстовима: као аниматор литерарне грознице. Било је у томе неке врсте морални надмоћи човека који се уздигао изнад властите литерарне сујете и таштине и тако ослобођен подстиче друге у њиховом стварању.

Било је у његовом ставу, у држању и понашању, у његовој речи нечег од француских моралиста XVIII века на чијој се речи васпитавао. Увек му је некако други био претежнији од њега самог. Ђока Стојичић, један од његових студената, тачно је запазио да је Професор Рашко Димитријевић увек истицао своју *ус̄равнос̄и*, пре других врлина. На питање шта то Рашка Димитријевића означава као посебност и као феномен, он одговара:

Варамо се ако мислимо да је то изузетна говорничка вештина или надахнута љубав према књижевности, коју је ненаметљиво преносио на своје студенте, или доследно служење високим принципима васпитача и учитеља. Има нешто још комплексније и суштаственије од тога. Рекао бих да је то Рашкова свест о другом човеку и његовом делу, разумевање другог човека и налажење оног што је највредније у њему. (Ђ. Стојичић, *Професор са доживојним мандајом*).

Несумњиво је то тачно (то знају сви они који су познавали изблиза Рашка Димитријевића). Педагог, васпитач, говорник, писац, увек је био у служби хуманисти. Он је доиста у односу према људима био и остао „непоправљиви алтруиста”. Сасвим супротно Ж.-П. Сартру који је истицао „пакао – то су други” и коме то није праштао. Његово истицање

хуманистичког идеала у време кад је хуманистичко наслеђе одумирало тумачило је овако најдубљу суштину човека: „Човек није човек ако не уме искрено да се диви делима другог човека”. То дивљење за које је био обдарен, и за које је сматрао да је једно од најплеменитијих осећања (непосредно усвојено из традиције Гетеа и Т. Мана) чинило је саставни део и његове племените моралне ковине. То условљава и поступак аутора у писању дневника: „посматрајући одраз свог лика у тексту, писац Рашко Димитријевић га модификује и подешава, стварајући оно *ја-за-друђе* о коме пише Михаил Бахтин.¹ Такав човек и кад је писац дневника јесте „део и увек на граници; гледајући унутар себе, он гледа у очи другоме или очима другог”. Такав дневник није тек пука интроспекција.

Други пут, дневнички запис је сведочанство о неком значајном културном догађају из јавног живота у којем је Рашко Димитријевић учествовао или као протагониста или као пажљиви слушалац и посматрач. Такви записи говоре о његовим наклоностима, изборима и вредностима. Понекад ти записи постају прави кратки огледи као што је онај о Лисјену Капеу (1923), музичару који је сјајно свирао Бетовена и оставио на Рашка-слушаоца незабораван и дубок утисак. Такав је и запис о боравку песника Р. Тагоре у Београду 1923, у којем се види Рашко Димитријевић као задивљени слушалац песника *Градинара* у дворани Коларчевог народног универзитета. Тај сусрет са индијским песником забележио је Рашко Димитријевић као један мали торзо за портрет величине:

Тагоре има дивну главу. Већ одавно сам знао његов лик са слика, али никад нисам слутио да има у њему толико много интелигенције. Чим га човек угледа, осећа да се налази пред тајном, пред бићем које има мало везе са људима, које је ближе непознатом, васиони, богу, него нама. Он се налази толико високо да се не усуђујемо да га сматрамо као неког ко стално живи међу нама. Он има очи које нас гледају, а можда не виде. То је поглед који нас односи у пределе о којима не слутимо да постоје. Заустави ли се на нама, непријатно нам је, јер знамо да смо откривени, да нас тај поглед види и да је саопштио мозгу шта смо.

Понекад је забелешка одјек неког значајног догађаја у књижевности других народа, као *Весџ о Рилкеовој смрти* (1927) која нам показује Рашка Димитријевића као човека деликатне осећајности и богате душевности: када је прочитао вест о смрти песника (који је непоновљиво опевао управо смрт песникову), расплакао се. Можемо ту поставити старо (и врло актуелно) питање хамлетовско: „Шта је Рилке њему, да он плаче за њим?” И то открива сензибилитет човека у чијем душевном свету се неразлучиво преплићу збиља и поезија. Детаљ је драгоцен и због идентификације Рашка Димитријевића, са Рилкеом, песником који му је био најближи и најдражи и чије књиге је носио и на

¹ М. М. Бахтин, *Естетика словесног творчења*, Москва 1979, 319.

планине као нераздвојни део свога бића. У једном времену које је у име научног објективизма одрицало науци о књижевности да изриче вредносне судове, Рашко Димитријевић је имао јасну и отворену вредносну слику у поезији. Није се устручавао да каже: „Рилке је песник кога стављам изнад свих песника, не зато што друге не познајем, већ зато што њега познајем”.

Многи од трептаја ухваћених у дневничким забелешкама постаће и остаће оно трајно емотивно језгро његових предавања, тумачења и огледа касније остварених. Уопште, дневничке забелешке Рашка Димитријевића нису само вид верности свету стварних догађаја нити начин фиксирања стварности која измиче у пролазности времена, него су то клице његових будућих творачких напора. И у свом последњем, опроштајном предавању, *Живојни ѿуѿ Рајнера Марије Рилкеа*, он управо показује на чему се заснива тај дубоки афинитет за рилкеовски песнички доживљај света: своја излагања о Рилкеовом животном путу и песничком стваралаштву темељи на *Фиренѿинском дневнику*, објављеном 1927, непосредно после Рилкеове смрти. Други извор интимног познавања Рилкеа јесте песникова „врло велика преписка са познатим људима свога времена, са мање значајним, чак и са непознатим.” И сад долази суд човека епистоларне културе који има јасну вредносну представу о књижевној вредности писама: „Његова писма су таква да се морају сматрати као књижевне творевине.” У таквом ставу проговара човек и сам дубоко привржен епистоларној култури и који је можда најбољи део себе исказао у огромној преписци.

Уопште узев, дневници Рашка Димитријевића нам показују можда онај скривени и тајни угао његовог односа према књижевности; тај однос се састојао из низа интелектуалних познанстава, од „сродстава по избору” које је он упорно неговао и за друге и за себе и у којима је тражио пут ка себи. Тако он не скрива ни разлог своје неизмерне љубави за песника којег је читао увек на немачком: „Волим га нарочито... због тога што је ѿон његових ѿесама увек био и ѿон ћутања моје душе.”

Његове речи о Рилкеу, увек слушане у некој врсти побожне тишине, биле су увек испуњене и тим тоном ћутања његове душе, насталом из дубоког доживљаја Рилкеове орфејске музике... Ту откривамо и разлог због којег је Рашко Димитријевић као младић, у пролеће 1926, заћутао као песник: „И зато више волим да ћутим и да знам – други су певали уместо мене.” Но он је из тог ћутања, насталог из једног идеалног поимања поезије, говорио за њих и о њима.

Затим, у дневнику се могу прочитати призори са париских улица, снови, имагинарни разговори, чак и један *Сонет ѿ умрлој* (1921), као и записи о музичком животу у београдским камерним круговима двадесетих година као што је онај подужи *Soirée musicale код Винаверке* кад

је Рашко као пијанист свирао омиљену Григову *Баладу*. Можда ова мала исповест баца потпуну светлост на заносе „уметника у младости“:

Код куће, иако је већ било доцкан, нико још није спавао. Сео сам за свој клавир, бољи од Винаверкиног, и још једном одсвирао *Баладу*. Хтео сам опет да чујем г-мол који код сваког композитора звучи врло лепо, али код сваког и друкчије...

Можда је г-мол тоналитет из Григове *Баладе* остао она трајна интонација његовог душевног света (како је сам слутио) и онда кад је престао да свира на свом мрком клавиру, произведеном у Бечу и са којим се родио у имућној грађанској породици. Том интонацијом је била обележена и његова беседничка реч: то је можда њена тајна и њена чаролија.

Дневник, уредно вођен од седамнаесте до тридесете године, Рашко Димитријевић је у једном тренутку пожелео да уништи. Дневник је добио наслов *Сусрећи са другима и са собом*, а његови сачувани одломци објављени су у последњој Рашковој књизи *Са другима и са собом* који је, у ствари, синегдоха назива дневника. Трећи део те књиге под насловом *Pro memoria* јесте само скуп остатака по избору самог аутора. Много тога је уништено, где спадају углавном белешке из интимне приватности. О разлозима за уништење аутор није желео да говори. Пошто је истинољубиво бележио све што је доживео, можда је при каснијем погледу на успомене из младости био незадовољан и сведочанствима и начином на који су она записана. Можда је дискретни моралиста донео одлуку на рачун и штету писца, сматрајући да записи из приватног живота нису за јавну употребу. Сачувани део дневника у заоставштини (коју ми је предао г. Бранислав Кујунџић) састоји се од неколико свезака, исписаних ситним рукописом (углавном мастилом, ређе оловком), претежно на српском, понекад на немачком, а врло често на француском језику. Сачуван је француски дневник за 1928, св. бр. 57.

Већ и сама та чињеница да је интимни дневник једног српског интелектуалца почетком XX века вођен и на два страна језика говори о активном владању тим језицима у том степену да је своје интимне доживљаје могао да изрази и на језицима изван матерњег. То је прворазредна биографска чињеница. Један други део дневника је снимљен на магнетофонској траци, али то су углавном исти они делови који се налазе у књизи *Са другима и собом*.

Читаоцу дневника пада у очи изванредна разноврсност записа: некад су то белешке из обичне свакодневице, понекад су то путописне белешке као оне *Кроз Провансу*, објављене касније у *Књижевном северу*. У њих је каткад уграђен кратак оглед, као онај о песнику Мистралу и његовој драгани Миреј. Каткад исписује химну цврчку у Прованси коју доживљава слухом као „срећну земљу у којој имена градова певају“; а понекад даје портрет песника Пола Арена, прикључујући његову песму о цврчку.

РАШКО ДИМИТРИЈЕВИЋ – ЕПИСТОЛИЧАР

Ostentibus nos in libris, in epystolis colloquamur¹

F. Petrarca

Рашко Димитријевић се још као тринаестогодишњак „разболео од писама”. Та „болест” је трајала до краја живота. Написао их је и добио на хиљаде.² У једном од писама написао је о тој својој омиљеној теми и форми изражавања: „Дописивање сам схватио већ у младим годинама као врсту дневника вођеног удвоје.” Заиста је дневник био оно писано језгро Рашкове културе из које све полази. Дневник се настављао у писмима. Преписка му је била форма разговора, а дневник облик исповедања. Он је уредно водио дневник прочитаних књига; записивао је врло савесно и пажљиво јавне догађаје и доживљаје из приватног живота. Књизи предавања је претходио уредно вођени дневник предавања. О свему што је чинио Рашко Димитријевић је водио дневник. Свима који су му писали одговарао је писмима. Између осталог, етика тога човека јесте и етика писца писама (епистоличара): никада никога није оставио без одговора. О томе каже у једном писму свом некадашњем студенту: „Можда се ниси увредио што сам ти написао да ми се не јављаш често ни дугим писмима. Не могу да ти узвраћам на свако, а мучно се осећам кад сам на такав начин дужник, јер сам од малих ногу био *épistolier*”.³

Уопште, Рашко Димитријевић је био представник епистоларне културе и епистоларног писања. Можда је то облик у којем се најбоље и најсвесрдније изразио. Преписка је била за њега *облик њири-јаишељсѣва*.

За Рашка Димитријевића писма су потврда нашег најчистијег 'вођења дневника удвоје', како је преписку назвао Пол Азар (професор којег је млади Рашко слушао у Паризу) говорећи о Русоовој *Новој Елоизи*. Отуда је преписка била нека врста дневника кроз разговор. Његови дневници и писма су били два вида грађанске писмовне комуникације. Писму је Рашко Димитријевић придавао посебни значај и

¹ У књигама се исповедамо, у писмима разговарамо (Петрарка).

² Највећи број писама из преписке Рашка Димитријевића чува се у Рукописном одељењу МС. Један мањи део писама преузели су његови некадашњи кореспонденти. О томе је сам рекао (1983): „Преписку сам спалио за време Другог светског рата, оних дана кад је због понечега у њој могла глава да оде. Била је то огромна преписка (око 15.000 писама) Накупило се доста и од ослобођења на овамо, сад имам већ близу 10.000 писама”. (Љ. Рајковић, *Мали смо народ, али смо имали велике људе*, 118)

³ Љ. Рајковић, *Реч њириује*, Иванград 1989, 105.

написао је огроман број писама из којих би се могао развити један скривени портрет Рашка Димитријевића који се потпуније оцртава из полутаме приватне кореспонденције. У сваком случају, обим његове преписке увелико надмаша све друго написано и речено. Зато би и свака слика Рашка Димитријевића као човека била непотпуна и нетачна ако се не би имао у виду извор који га приказује као писца писама.

Та богата и страсна преписка је драгоцене не само због потпунијег упознавања личности и дела Рашка Димитријевића. Она говори на свој начин много о човеку који је у писмима видео повлашћени вид писмовне комуникације, али и рефлектује неке неухватљиве титраје доба у којем је живео Рашко Димитријевић. Зато њен значај далеко надмашује вредност приватне преписке. Он има пре свега посебно схватање писма и дописивања. Код њега је писмо жеља да се продужи дневник, разговор, предавање... И више од тога, облик исповести и књижевни жанр. У једном писму Његошу Петровићу, професору књижевности у Монреалу, он пише:

А свако писмо је исповест и увод у ново откриће и мене и онога коме пишем. Таква писма пишем као што писац ствара трајна дела. Ова неће остати потомству, одлазе са мном и оним коме пишем, али у њих уносим све што је заиста моје... Понекад зажалим што не могу опет да прочитам неко писмо послато теби или теби сличнима. Није то никакав нарцизам човека свесног какав је бели лист хартије исписан његовим речима; то је нека душевна потреба. (21. I 1970, РОМС)

Рашко Димитријевић је имао обичај да кореспондентима цитира једну мисао Гистава Лансона, поводом *Писама Госпође де Севинје*, чијим је писмима у српском преводу написао поговор:

Жене су увек биле изврсне у писању писама, и међу људима који су имали нешто од женске природе, како по манама тако и по врлинама.¹

Као добар зналац XVIII века, Рашко Димитријевић је знао да је у књижевности тога доба писмо као и портрет веома цењен и негован књижевни род. Његове речи о писму и преписци показују да се тако и сам односио према писму као према жанру: туђа писма њему упућена ценио је веома и на њих редовно и савесно одговарао. Сву његову богату преписку краси ванредна епистоларна култура и страст. Отуда је и остао толики број писама у његовој заоставштини. Његова писма краси исти онај стил који смо упознали у његовим предавањима, путописима или дневницима: јасноћа, елегантна речитост, топлина, хуманост, присност и пријатељски однос према кореспондентима. Томе треба додати и штедрост израза. За њега је преписка била као неки органон пријатељства у животу, а у књижевности као контролна инстанца у провери осталог књижевног материјала.

¹ G. Lanson, *L'Histoire de la littérature française*, Paris 1970.

Та преписка је делом била комплементарна дневницима, а делом се хранила дневничким материјалом. Ако је дневник писан за себе, за своје потребе и за душу, писма су дневник за друге. Она представљају допуну за боље упознавање човека и разумевање његовог дела. Уколико су нека од њих и објављена, представљају и саставни део тога дела. У том смислу, преписка представља неку врсту паралелне аутобиографије у сенци. Некад та паралелна епистоларна и дифузна аутобиографија може да нам пружи ексклузивне податке (о којима се не говори у јавности и не пише за јавност), а некад чак и исправку нетачности које су промакле у дневнику. Тако у једном писму читамо:

Да исправим и једну грешку: у Рибарској бањи сам провео четрнаест лета. Био сам заборавио послератне боравке.

Можда та исправка не би имала значаја, да се у тих четрнаест летовања није формирала у њему љубав према планини и њеном свету у коме је нашао срећно време очараности:

Како сам тамо био срећан, по шумама и дању и ноћу, пратећи ток Бањске речице до самог њеног извора узводно, одлазећи увек сам на врхове Јастрепца, а иживљавајући младост по парку у Бањи, који је онда био сасвим друкчији и осунчан и ноћу младим и лепим женским лицима.

Рашко Димитријевић је писао писма онако како је говорио. Зато је главна црта његових писама шарм елоквенције. То је открио још раније, проучавајући тајну доброг писања: *īреба īисаīи као шīио се ġовори*. А он је знао да говори. Таква је формула XVIII века и писама Госпође де Севиње. Тако написана писма имају функцију да као жанр „непобитну стварност одсуства умањују имагинарном стварношћу присуства” (Госпођа де Севиње). За таквим ефектима је и он сам тежио.

Колико је био привржен препискама класичних писаца, види се по томе што је неуморно ишчитавао преписке Балзака, Флобера, Достоевског, Томаса Мана, Маријане Алкофорадо, Рилкеа, Диамела, Гетеа... У њиховим писмима је налазио повлашћени извор и поуздану грађу за своја предавања. Тај полуприватни-полујавни жанр био је насушна храна његовим предавањима. Присност тих предавања потиче отуд што се она хране тајанством преписке и дневником. Пример за то је дат у огледу о Камијевој *Кући* која евоцира сусрет и разговор са великим писцем на темељу дневничке забелешке:

Најзад, није важно како сам стигао до њега. Ми смо разговарали. Априла педесет и пете године сат и четврт смо провели заједно и тада сам покушао не постављајући питања да добијем одговоре од њега. Ками је одржао читав један мали говор који сам ја покушао да забележим што је могуће верније.

Тај забележени говор у редакцији Рашка Димитријевића је оно аутентично и фактичко језгро личног доживљаја из сусрета са Камием. Рашко писац га у целости уноси у свој оглед о Камију.

Он ће у писмима писаца о којима је говорио налазити оне повлашћене и поверљиве исказе аутора које је користио као крунске аргументе за интерпретацију. Такав је случај био посебно са *Писмима* Томаса Мана чија је три тома Рашко Димитријевић ишчитавао до краја живота као омиљено штиво. За човека који је истицао да „никад ништа непроверено није рекао”, писма значајних писаца су била критеријум истине. Тако у „*Јучерашњем свейу*” *Рашка Димитријевића*¹ пише:

У својим двадесетим годинама кад сам читао француске писце у оригиналу, приметио сам да сви преводи (на немачки) нису увек били сасвим верни. Налазио сам и грешке и пропусте. И кад сам за то нашао потврду у једном писму Томаса Мана, био сам врло задовољан.

Највећи део преписке Рашка Димитријевића чува се данас у Рукописном одељењу Матице српске. Међу њима се налазе и писма писана на француском језику као и писма значајних писаца и научника: Пјера Гаскара, Ива Шатењоа, Жана Гомијеа, Изабел Ривијер, Андре Розамбера, удовице Ромена Ролана, Жана Бургоена и посебно значајна збирка од стотину писама чувеног писца *Породице Паскије* (чији је Рашко Димитријевић преводилац), Жоржа Диамела. У прилогу доносимо копију писма Рашка Димитријевића Жоржу Диамелу од 4. марта 1940, непосредно после посете пишчеве Београду.

Beograd, le 4 mars 1940

Monsieur et mon cher maître,

C'est aujourd'hui que la Légation de France m'a envoyé votre beau livre. Vraiment, je ne sais pas comment vous dire la grande joie que vous m'avez faite et comment trouver les mots qui puissent exprimer tout ce que j'ai senti lorsque mon premier regard est tombé sur ce livre splendide et quand j'ai vu la dédicace trop belle pour que je l'aie méritée. Je sais que vous n'aimez pas à donner des dédicaces; mais les miennes, vous les avez écrites de si bon cœur, comme si vous avez su que je les ai vraiment méritées. Ce qui m'a touché le plus, c'était la date : 24 février! Vous avez pensé à moi dès votre retour à Paris! Que n'êtes-vous encore ici : vous comprendriez mieux tout ce que je ne peux exprimer...

Votre séjour a été vraiment trop court et très officiel. Le soir où vous avez quitté Belgrade, je me suis aperçu que je vous avais dit si peu de tout ce que je voulais vous dire. Il me semble que c'est toujours ainsi : trop de choses se présentent à la fois, on dispose de peu de temps, on a peur de dire ce qui est moins important en on oublie juste ce à quoi on tenait le plus; puis, on n'est pas seul, il y a d'autres gens tout autour qui veulent parler, dire peut-être de plus belles choses, et on est obligé de leur laisser la parole. Puis, sans que l'on s'en aperçoive, le

¹ Синтеза, 1980, 7, 60.

maître vénéré tend sa bonne main caressante pour une dernière fois. Quelques secondes après on se retourne et le train s'ébranle déjà. Comme quand on assiste au départ des êtres les plus chers, on sent cette fois encore ce que c'est que partir, se quitter, être séparés pour un temps long...

Mais vous nous avez promis de revenir, et vous reviendrez. Vous verrez ce brave paysan serbe qui ouvre les yeux larges à ce nom de Français, nom qui sonne chez nous d'une façon si inattendue que vous vous sentiriez comme si vous étiez chez vous, dans cette petite patrie de l'Ile-de-France qui est vraiment sans imperfections. Vous m'aideriez à réaliser mon rêve le plus cher, de vous voir dans mon cabinet de travail où j'ai passé tant de jours et de nuits avec vous, occupé à lire et à relire vos pages jamais épuisées, à réfléchir sur ce que vous savez dire mieux que personne, à écrire, à vous traduire. Vous y verrez une grande bibliothèque où peu de grandes oeuvres françaises manquent, mais pas une des vôtres; et je suis le seul à Belgrade qui puisse le dire. Vous trouverez en Serbie de quoi faire un nouveau chapitre de la „Géographie cordiale” et je vous assure, mon maître, que vous y mettrez tout votre cœur.

Nous aussi, nous irons de nouveau vers ce sanctuaire de la civilisation qu'est Paris. Et cette fois nous savons que nous y trouverons la bonne parole de Georges Duhamel, non pas seulement imprimée, mais vivante, annonçant l'espoir et la victoire de l'Homme. Nous viendrons voler à ce grand homme quelques-uns de ses moments précieux, pour lui dire – ou essayer de lui dire – tout ce qu'il fut toujours, tout ce qu'il est pour nous, aujourd'hui plus que jamais.

Mais pour que cela soit, il faut que finisse cette guerre qui, j'en ai bien peur, n'a pas encore comencé. Comme c'est triste et décourageant de se dire, aujourd'hui comme en 1914 : nous sommes en guerre. Au moment où vous écriviez „Les sept dernières plaies” un frisson avant-coureur de l'orage passait sur le monde; je l'ai senti dans vos lignes et cela me disait la vérité d'une façon plus claire que les événements auxquels on ne peut toujours croire. Et voilà qu'avec mes quarante-deux ans je me sens si faible et si petit devant l'imminent, devant cette guerre qui ne tardera pas à venir frapper à notre porte, à laquelle je serai obligé d'aller et où je tomberai sûrement. Vous m'avez dit, après le déjeuner de la Légation, de cette voix qui a dû être profonde et qui est restée toujours grave : „Si un jour vous êtes attaqués, pensez à la France. C'est une pensée salutaire”. Penser à la France! Comme nous en avons l'expérience! C'est à elle que je pensais pendant les trois ans d'occupation autrichienne, c'est ce que je faisais dans tous les moments difficiles de ma vie, plus souvent que je ne m'en doutais. Je dis „je”, mais il faudrait écrire „nous” : car nous sommes tant de générations, nous qui ne pouvons et ne voulons pas croire à l'absurdité des prophéties de certains: à un monde où la France n'aurait pas le premier mot.

Merci, mon cher maître, merci pour tout ce que vous avez pensé, écrit, dit. Merci d'avoir toujours su toucher juste toutes les cordes qui vibrent au fond de chaque être humain. Merci d'avoir donné en lettres ce qu'un autre homme,

Beethoven, que nous admirons tous les deux, a su donner en musique. Merci d'être venu à Belgrade où votre visite a laissé des souvenirs inoubliables. Et surtout, surtout, merci d'avoir été tel que je vous imaginais toujours: grand homme et pourtant Homme.

Avec les meilleurs sentiments de ma femme, je vous prie de présenter mes hommages à Mme Duhamel. Et moi, cher grand maître, je vous prie de ne jamais oublier mon amitié respectueuse et mon dévouement.

Et je répète ce que je vous dis chaque fois quand je termine la lecture d'un de vos livres : Au revoir!

Raško V. Dimitrijević

P.S. – Si tout va bien, au mois de juillet paraîtra ma traduction de „Deux hommes”. Je travaille actuellement au „Journal de Salavin”, livre que j'aime le plus.

/Copie de la lettre envoyée le 5 mars 1940/

Inscription au dos de la photographie envoyée par le même courier:

A Monsieur Duhamel

en souvenir du jour qui fut un des plus heureux de ma vie avec respect et amitié

Raško V. Dimitrijević

Au cercle des Amis de la France à Belgrade le 20 février 1940

Београд, 4. марта 1940.

Господине и драги мој учитељу,

Данас ми је посланство Француске послало Вашу лепу књигу. Стварно, не знам како да Вам искажем своју велику радост коју сте ми причинили и како да пронађем речи које би могле да изразе све оно што сам осетио када је мој први поглед пао на ову сјајну књигу и када сам видео посвету сувише лепу да бих је ја заслужио. Знам да Ви не волите да дајете посвете; али мени сте их написали тако од срца, као да сте знали да сам их заиста и заслужио. А оно што ме је највише дирнуло јесте датум: 24. фебруар! Ви сте мислили на мене одмах по повратку у Париз! Да сте још увек овде, Ви бисте боље разумели оно што не могу да изразим...

Ваш боравак је био стварно прекратак и врло званичан. Из Београда сте отпутовали увече и ја сам приметио да сам Вам рекао тако мало од онога што сам хтео да Вам кажем. Изгледа ми да је то увек тако: искрсава сувише ствари истовремено, има се мало времена, и човек се боји да каже оно што је мање значајно и тако заборави управо оно до чега му је највише било стало; а онда, нисмо ми једини, свуда око нас су и други који хоће да говоре и можда да кажу најлепше ствари па смо обавезни да им уступимо реч. А онда, и не приметивши, поштовани учитељ пружи своју благу руку последњи пут. Неколико часака касније, обазремо се а воз је већ у покрету. Као када ис-

праћамо најдража бића, осетимо и овога пута шта значи отићи, растати се и одвојити се за дуго време...

Али Ви сте обећали да ћете опет доћи и Ви ћете се вратити. Видећете тог честитог српског сељака који широм отвара очи при изговарању речи Француз, речи која код нас зазвучи на тако неочекиван начин, да бисте се осетили као да сте код куће, у оној ужој отаџбини званој l'Île-de-France у којој стварно нема несавршенства. Ви бисте ми помогли да остварим свој најдражи сан, да Вас видим у својој радној соби, где сам провео толике дане и ноћи читајући и прочитавајући Ваше неисцрпне странице и размишљајући о ономе што Ви умете боље него ико да напишете, а ја покушавао да преведем. Видећете велику библиотеку у којој недостаје мало великих француских дела, али ниједно од Ваших; и ја сам једини у Београду који то може рећи. У Србији ћете наћи чиме да испуните ново поглавље „Срдачне географије” и ја Вас уверавам, драги учитељу, да ћете у њега унети цело своје срце.

И ми такође поћи ћемо опет у то светилиште цивилизације какав је Париз. А овога пута знаћемо да ћемо тамо наћи добру реч Жоржа Диамела, не само наштампану, него живу, како објављује наду и Човекову победу. Ми ћемо доћи да том великом човеку украдемо неколико његових драгоцених тренутака, да му кажемо – или покушамо да му кажемо – све оно што је он за нас био увек и што јесте данас више него икада.

Али да до тога дође, потребно је да се заврши овај рат који, бојим се, једва да је почео. Како је то тужно и обесхрабрујуће кад човек себи говори данас као 1914: ми смо у рату. У часу кад сте Ви писали „Седам последњих рана” светом се ширила језа као весница непогоде; осетио сам то у Вашим редовима и то ми је казало истину јасније него догађаји у које се не можемо увек поуздати. И ево ме где се са својих четрдесет и две године осећам тако немоћан и мали пред неминовношћу, пред овим ратом који ће ускоро закупати на наша врата, у који ћу морати да пођем и у којем ћу сигурно пасти. После ручка у Посланству, Ви сте ми рекли оним гласом који је морао бити дубок и који је остао озбиљан: „Ако једнога дана будете нападнути, мислите на Француску. То је спасоносна мисао”. Мислити на Француску! Како ми имамо искуства у томе! На њу сам мислио за време трогодишње аустријске окупације, а то сам радио и у свим тешким часовима свога живота, чешће него што сам и могао помислити. Кажем „ја”, али требало би написати „ми”: јер има нас толико генерација, нас који не можемо и нећемо да верујемо у бесмисленост пророчанстава неких: у свет у коме Француска не би имала прву реч.

Хвала, драги мој учитељу, хвала за све оно што сте мислили, написали, рекли. Хвала што сте увек умели тачно да погодите струне које подрхтавају у дну сваког људског бића. Хвала што сте дали у књижевности оно што је Бетовен, коме се обојица дивимо, умео да пружи у музици. Хвала Вам што сте дошли у Београд где је Ваша посета оставила неизбрисиве успомене. И нарочито, хвала нарочито што сте били онакви каквим сам Вас увек замишљао: велики човек, а ипак човек.

Са искреним осећањима моје жене, молим Вас да пренесете моје поштовање госпођи Диамел. А ја, драги мој учитељу, молим Вас да никада не заборавите моје одано и пуно поштовања пријатељство.

И да поновим оно што Вам кажем сваки пут када завршим читање једне од Ваших књига: Довиђења!

Рашко В. Димитријевић

P.S. – Ако све иде како треба, у јулу ће изићи из штампе мој превод „Два човека”. Сада радим на „Салавеновом дневнику”, књизи коју волим највише.

(Копија писма посланог 5. марта 1940)

Запис на полеђини фотографије послане писмом.

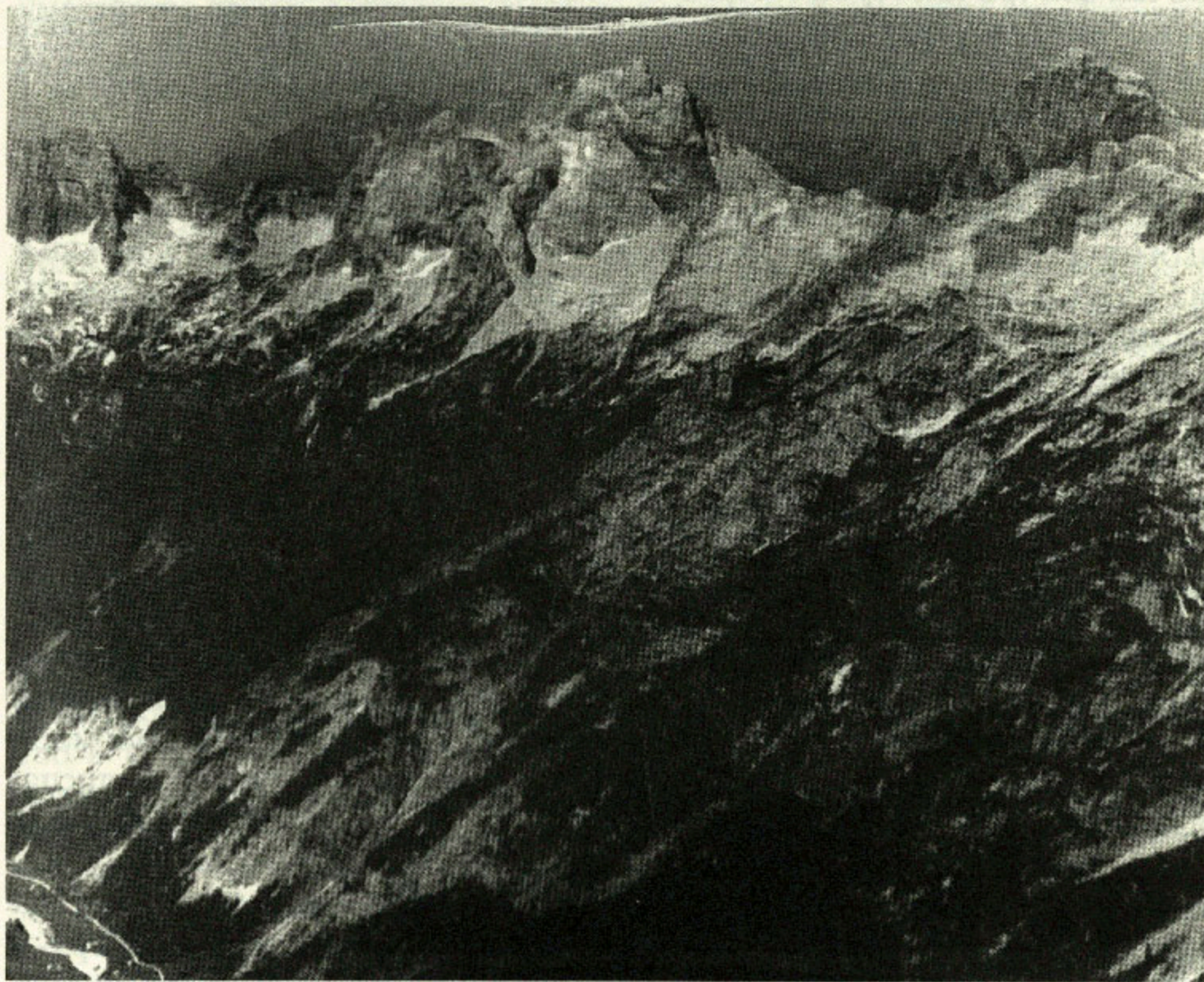
Господину Диамелу

у знак сећања на дан који је био један од најсрећнијих у моме животу, са поштовањем и пријатељски

Рашко Димитријевић

У клубу Пријатеља Француске, Београд, 20. фебруара 1940.

(Писмо превео М. Р.)

„Његов прави лик сад је у нама, и ту га ништа не може избрисати или изменити.” *Ка висинама и ћушању*, стр. 120

ОД БЕЛЕ СМРТИ ДО КА ВИСИНАМА И ЋУТАЊУ

Први значајнији приповедачки текст објавио је Рашко Димитријевић у *Књижевном северу* 1. фебруара 1930. године. То је ратна прича једног српског војника који приповеда о „несвесном појму свесног умирања”. То није смрт од снежне хладноће, него тренутак који означава „ведрину духа у часу оног првог изумирања живота”. Јунак којег су од „беле смрти” спасли непријатељи. Тај младалачки покушај није имао неки запаженији успех, али су у њему наговештени сви каснији приповедачки импулси младог писца. Нарочито су две стилске црте ту присутне: склоност ка продирању у ирационална стања духа и реторичка фигура апострофе којом се завршава ова приповетка. То је хватање оних неухватљивих титраја Танатоса у људском бићу. Карактеристично је за ту причу да је њен први и прави читалац, заправо слушаалац. Она је цела испричана у реторичком коду.

Књига о њланини, објављена у библиотеци српског Пен клуба 1938. представља приповедачки израз за откриће планине, сусрет са њом, искуство. Она означава преокрет у Рашковом животу: од пењања на Суву планину, он одлази у Алпе да тамо открије нову камениту симфонију. Тек из сусрета са Алпима доживљај ће се обогатити да би алпинистичко искуство нарасло до романескног. Отуда ће настати роман *Тројица на Јаловцу* чији су делови објављени у неколико бројева бањалучких *Пушјева*, 1973 (1-12, 259-274 и 399-632), под називом *Фрагменти о њланинама*. У ствари, био је то само пробни балон за нешто много значајније: повратак писца на сцену који је требало да обелодани у јавности давно написани роман *Тројица на Јаловцу* који под тим насловом никад неће стићи до читалаца. И не као роман. Коначно, после дугог држања у фиоци, безмало 35 година, на подстицај својих бивших студената, Рашко Димитријевић пристаје да се пред читаоцима појави као писац. Сад то може. Није више активни професор који мора са извесним скрупулама и зазором да ускраћује слободе писца. Коначно, у издању Delta-Press, појављује се у Београду 1982. приповест *Ка висинама и ћушању*. Писац је дефинитивно изишао из сенке планинара и збацио са себе маску јавног предавача. Усмењак је одлучио да обелодани своје грехе младости. То ће бити његов највиши врх у књижевности којој је посветио цео живот и подредио јој све остале активности. Најзад је из њега проговорио дуго скривани и потискивани писац. Књига је необично одјекнула и доживела је неочекивани пријем у београдским књижевним и интелектуалним круговима. Донеће њеном аутору афирмације и признања. О новој књизи ће се огласити критика која *Ка висинама и ћушању* неће више третирати као планинарску прозу, већ као уметничко дело. Чим је књига објављена,

огласили су се критичари и приказивачи, изненађени њеном необичном појавом.¹ Сада, кад је одлежала три и по деценије, књига је могла да буде оцењена са дистанце: она се добро одмакла од времена у којем је настала. Заправо, књига је поздрављена од читалаца широм земље, који нису били само планинари. Нису били ни само његови бивши студенти. Тираж од 5.000 примерака, данас тешко замислив, распродан је за непуну годину дана. Успех књиге изненадио је и самог аутора. Већ је писац предговора, Слободан Милетић, најавио ову књигу као „поетску прозу”: „Компонована као роман, она је закључала у себи обећаног писца фикције и тананог пленеристу, чији лавирани цртеж дочарава виђење и доживљене пределе горског краја с прозрачношћу азура и отиском сопствене душе.” Тај отисак сопствене душе је давао роману ону оригиналност која га је уздизала од алпинистичког дневника у свет уметничке прозе. Али писац предговора морао је запазити и реторички код у приповедању: „Приповедач Рашко Димитријевић замењује улогу с беседником запитаним над подигнутим погледима читаоца-слушаоца.”

Ка висинама и ћушању је била књига двоструког изненађења. Изненађење је било што је књига долазила од човека чија је вокација била беседничка, а не од писца. Друго не мање изненађење било је у податку да је та приповест написана одмах после Другог светског рата, а да је чекала толико време да се појави. Замислимо само шта би једна таква књига (лишена сваке идеолошке натруне) значила за нашу књижевност у првим послератним годинама. Но, велико је питање да ли је њена појава била уопште замислива у тим годинама идеолошког једноумља. Петар Пајић је покушао у свом приказу да да одговор на питање зашто је рукопис чекао у фиоци три и по деценије: „Зашто је то тако – праве разлоге зна једино аутор, а ми једино можемо да претпостављамо, да се они крију у његовој жељи личне провере вредности свога дела остављајући га најбољем критичару, времену.” Оцењујући књигу као „тестамент давно написан, па сад тек отворен”, П. Пајић је дао и вредносни суд о тој прози: „*Ка висинама и ћушању* јесте приповест или роман који на хесеовски начин говори о човековом путу према себи.”

¹ *Ка висинама и ћушању* је поздрављена читавим низом критичких осврта, од којих ћемо навести само неколико најрелевантнијих: П. Пајић: *Пути ка себи* (НИН, бр. 1642, 20. VI 1982), М. Јоковић: *О сновима и њиховим подсвесној* (Књижевне новине, 8. VII 1982), М. Војводић: *Дубина говора* (Побједа, 31. VII 1982), М. Попић: Рашко Димитријевић: *Ка висинама и ћушању* (Домети, бр. 31, 1982), Д. Симовић: *Писма ка висинама* (Реч младих, 15. V 1982), М. Влајчић: *Ка висинама и ћушању* (Политика, 10. IV 1982), П.Р. Драгић-Кијук: *О музици њиховој* (Књижевна реч, 1982).

И Пајић и Јоковић, као и већина других критичара, слажу се у једном: писац у њој није изневерио предавача: „Када се за време својих чувених предавања обраћао присутним слушаоцима, кроз књигу се непрестано обраћа имагинарним читаоцима. Тако читалац и сам постаје јунак, присутан у свим догађајима. Кроз приповедачко-разговорни тон писац се са читаоцем договара, препире, слаже, убеђује, па књига добија у присности.” И не само у присности, него и у читаности.

Јоковић је у књизи сишао у дубљи слој, у пределе снова и подсвесног: „Књига Рашка Димитријевића говори о сновима, пределима подсвесног, о изазовности и тајнама природе, величини смрти, о опасностима и астралним дубинама које носе у себи, 'алпинисти, најусамљенија бића у шареном човековом друштву'. Ова књига се значи бави оним што је тајна и недокучиво за људско биће, а што је великом делу послератне књижевности било страшно и што она никад није могла да изрази кроз задани језик” транспарентних и проверљивих знакова. И у том погледу ова књига је била другачија и самосвојна у поређењу са свеколиком књижевношћу у другој половини 20. века у Србији.

Сам писац је истакао у једном писму (14. II 1979), кад су неки његови бивши ученици преговарали са Матицом српском као могућим издавачем: „Рекао сам да прихватам скраћивање, али не и понуду Матици. Јер није то дело које значи нешто данашњим читаоцима: то је писано за самога мене, и за оне којима планински тренуци значе много више него осталим људима. Ја сам у том 'делу' толико ја, да верујем да нигде и никад нисам био више то. Зато што сам планини, стени, беспућу дао толико да сам од свега тога морао и добити највише. Онда долази музика. А тек онда, hélas! књижевност.”

Тако књижевност добија реч на крају: она увек долази после окончане авантуре и минуле лепоте. Долази да валоризује и једно и друго да не падну у потпуни заборав и ништавило. Зато то и јесте књига за коју је писац рекао: „То је књига коју сам једноставно морао да напишем.” У једном разговору¹ после изласка књиге, он је можда дао најобјективнију реч о тој дубоко субјективној књизи. Са дистанце од тридесет пет година могао је да говори о њој као о туђем делу:

Ово је, наравно, нешто друго. Ја сам први пут испод наслова написао ознаку: роман. Онда сам схватио да се тако раније писало, да то није данашњи начин писменог изражавања и променио сам то у – приповест. Тако, мало архаичан назив, пошто је и дело такво... Иначе, та књига ствара утисак да су је писала два човека. Један, хумористичне, сатиричне дијалоге, коментаре, разговоре са читаоцима – пошто сам дозволио себи да и читаоца увучем у књигу: да прави примедбе, да се не слаже са мном да ме натера да му се

¹ П. Живанчевић, *Професору с љубављу*, ТВ новости, 17. март 1982.

директно обраћам. Други део књиге – то су рефлексивни, наративни ставови. Дескрипције има врло много – што је природно, пошто су планине, пошто су Алпи. Женског лика нема. Само три човека и један магарац. То је тако... Све што сам испричао, истинито је. Све се догодило...¹

Те завршне речи показују да је Рашко писац стварао у сагласности са својим најдубљим уверењем да је смисао књижевности да зрачи истином. То своје уверење изразио је у разговору са Љубишом Рајковићем (Стремљења, 10-11, 1983) једноставним речима:

„Писац пише ради истине. Ради чега би другог?”

ЈЕДАН ПРИМЕР АНАФОРИЧНОГ СТИЛА У ПРОЗИ РАШКА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Пример реторичке прозе налазимо у књизи *Ка висинама и ћушању* у једном одељку који је саграђен сав у знаку говорне фигуре која доминира над њим: анафором.

Над нама се разливају ничим још непомућене светлости раног алпског јутра. *Над нама се* простира сад још неодређено обојена огромност неба у којем ни најбезначајнији облачак не учртва свој ћудљиво променљиви облик, а на чијој се североисточној ивици, над полутамним Караванкама, појављује крупно црвено сунце, без топлоте и засењујућег сјаја. *Над нама се* шири добро нам познати шум водопада, који постепено слаби, и остаје у долини као да га упија и не пушта из себе овај свет који остављамо и коме више не припадамо, од којег се растајемо без иједног окретања главе, без икаквог успоравања хода. *Над нама се* уздижу гребени и врхови, међу којима ћемо се наћи после два сата спорог и напорног пењања и где ће нас дочекати, у пуној светлости дана, суморна и хладна озбиљност високих стена, њихово ледено ћутање и самоћа, наша највернија сапутница.

Глагол је увек додатак анафори, а реченица се завршава именицом. То би био живописан и упечатљив опис свитања у Алпима. Али дат у четири фразе повезане анафором (обртом у говору), или *repetition* израз задобија вредност фигуре, опис постаје стил. Четири пута понавља се прилошка синтагма „Над нама се” с глаголом, да би се свака фраза завршила именицом: јутра-сјаја-хода-сапутница. Са асонантним завршетком. Неосетно, та секвенца постаје развијена и музикална фигура која има не само своју пластичност него и фигуративно јединство и израз као уређену структуру. Наравно, *repetitio docet et placet* (повнављање поучава и годи), то изазива допадање.

¹ Исто.

Свеколики предео отвара се као цвет погледа подигнутог у висину захваљујући тој анафори. То је *свеӣ над нама*, свет горе, у висинама где су ћутање и самоћа. Додамо ли томе још и неке фигуре које уплиће писац, а које је теже препознати (просопопеја, хипотипоза, обрти за машту), онда је живост стила очигледна.

РАШКО ДИМИТРИЈЕВИЋ ПРЕВОДИЛАЦ ИЛИ ТУМАЧ СУШТИНЕ СТВАРНОСТИ¹

Sagt mir was du von Übersetzen hältst, und ich sage dir wer
du bist

Мартин Хајдегер

„Говорио сам много, писао сам мало”, имао је обичај да понекад каже Рашко Димитријевић својим сабеседницима, скрећући тако разговор са својих амбиција писца. Ту његову реченицу (речену из скромности) преузели су из комодитета они међу његовим слушаоцима којима је било пријатније (и лакше) да га слушају, него да читањем упознају оно што је он написао. Али он није пропуштао да у таквим разговорима дода више као успут и некако као да жели да скрене разговор на другу тему (неутралнију) у којој се он осећа више код куће: „Доста сам преводио...”

Заиста, Рашко Димитријевић је превео са француског и немачког језика преко педесет дела (већим делом објављених, мањим делом необјављених). О том замашном преводачком опусу оставио је у својој заоставштини (као и о свему што је радио) уредно пописана имена писаца и дела, као и рукописе превода. Из увида у њих види се да је преводио романе, драме, новеле, писма, огледе, критике, филозофске приповетке, радио-драме и поезију... Некад су то бивали писци класици као Молијер, Дидро, Госпођа де Севиње, Балзак, Алфонс Доде, Х. фон Клајст, Г. Хауптман, Ј. Васерман, а каткад зналачки и откривалачки преводи нових и непознатих књижевних вредности као што су својевремено била дела Ж. Диамела, Ален-Фурнијеа, Ф. Моријака, Ж. Жиродуа, П. Клодела, Р. М. Рилкеа, Франсиса Жама, Валерија Ларбоа, Ж. Ануја, Валтера Бауера, К. Авлина, Ж. Касуа... Библиографија његових превода указује на разноврсност и ширину инте-

¹ Други део овог наслова узет је према тексту Југане Стојановић, *Тумач суштинне стварности*, Књижевне новине, 4-18. VIII 1979.

ресовања преводиоца. Преводио је класике и модерне, старе и нове, одомаћивао у нашој култури познате писце, али откривао читаоцима и мање познате па чак и непознате.

Осим тога, Р. Димитријевић је о превођењу писао, држао јавна предавања и полемисао. Сви ти видови бављења преводачком уметношћу говоре о његовој дубокој привржености позиву преводиоца и служби туђем делу. Сем тога, он је увек истицао и свој несебични рад редактора на туђим преводима. Редакције (стручне) превода сматрао је тежим и одговорнијим послом и од самог превођења. Такав став је проистигао из самог схватања појма стручне редакције („редактор – то ће рећи онај који туђем и често несавршеном делу има да да савршенији облик”).¹ Рашко Димитријевић је, по сопственом исказу, „превео преко две хиљаде страна и уз то редиговао досад бар трипут толико”. Било је то нарочито у време док је радио као стручни уредник (заједно са И. Андрићем и Вељком Петровићем, између осталих) у уредништву београдске Просвете од 1949. до 1955. Мање је познато да је у уредништву радио у својству стручног редактора за преводе са француског. Да поменемо само његову стручну редакцију (у дословном смислу те речи) чувеног Винаверовог превода Раблеовог романа *Гарганџуа и Панија-џруел*, који важи за ремек-дело преводачке уметности. При том читалац који ужива у савршенству превода и не сања да је „фину руку” преводу дао Рашко Димитријевић као редактор. Шта је то значило у овом случају? Колико је оригинал био закон и мера у преводачком послу говори и чињеница да је радећи на редиговању рукописа Винаверовог превода Рашко Димитријевић, према сопственој изјави, одстригао око тридесетак страница: уклонио је све оно чега није било у изворнику, а што је понесени преводац у распеваном и бујном надахнућу додавао. С. Винавер се наводно бунио, али редактор није попустио нимало. Овај податак из преписке (и разговора) проф. Димитријевића говори речито о *сиројости преводиоца* у њему: строго поштовање текста оригинала било је прво и основно правило овог човека као читаоца, тумача и преводиоца.

Његово превођење туђих текстова показује пре свега висок степен верности оригиналу и уважавање текстуалних чињеница изнад свега. То се нарочито у пракси огледа у његовом опхођењу са текстовима, а посебно је дошло до израза у полемици са Аницом Савић-Ребац. Тај благи и добронамерни човек, када је била реч о преводима никоме није давао концесије у име незамерања. Очас се његова благост претварала у непоткупљиву и непопустљиву строгост. Једном свом млађем пријатељу и студенту који се окушао на превођењу Вијоновог *Малоџ завештања* (и објавио га!) умео је да каже: „Превео си и, видим, објавио

¹ Р. Димитријевић: *Око превода Гейшеовог Фаусџа*, Књижевност, 1951, 9-10, 350.

Вијоново *Мало завештање*. Поштено да ти кажем, било би боље и за тебе и за Вијона да то ниси урадио.”

Такви „часови истине” нису били ретки када је у питању његов однос према превођењу. Тај однос је увек био критички, али и добро-намеран. Он је високо држао захтеве према преводачкој уметности, између осталог, и зато што је сматрао да се квалитетно бављење светском књижевношћу може заснивати и на квалитетним и верним преводима. Своје схватање преводачке уметности изложио је најпотпуније у предавању *О уметности превођења* у Малој сали КНУ (10. маја 1963) и у критичкој рецензији превода Милана Савића Гетеовог *Фауст*, I-II у редакцији Анице Савић-Ребац, као и у полемици која је уследила касније под насловом *Око превода Гетеовог 'Фауст'* (1951). Но, и у другим приликама је истицао значај преводне књижевности за проучавање светске књижевности. Из његове преводачке делатности слуги се огромна ширина увида у светску књижевност, разноврсност његовог интересовања, његово схватање књижевности и комплементарност Рашка Димитријевића преводиоца са предавачем. Преводац је у његовом делу један вид писца који служи туђем делу. Тако у чланку *Пред погледима који ишљају* (Политика, 30. октобра 1976), Рашко Димитријевић истиче ту своју црту:

Волео сам туђе дело. Веома. Туђем делу посветио сам своје дело. Узимајући нешто да преводим, прво бих ту књигу прочитао као *чужаца* за своју душу, па тек онда као преводац, радећи, бележећи. Затим бих прекуцавао, па онда упоређивао са оригиналом, и тако бих свако дело, преводећи га, прочитао 5-6 пута. С љубављу. Нема доброг превођења без љубави...

Ови редови не говоре само о начину рада једног преводиоца чије су основне особине савесност и солидност него и о једном времену у којем је преводачки посао узиман колико озбиљно толико и афективно. Све инстанце књижевне републике односиле су се према превођењу са много више пажње, одговорности, и систематичне озбиљности.

Најважније је то да је преводној књижевности придаван много већи значај него, рецимо, данас. Знало се ко може да преводи, тачније, знало се да не може свако да преводи, да посао подлеже критичкој верификацији и да је критичка провера превода била не само у надлежности редакције и рецензије превода него је уграђена и у професионалну свест преводиоца. Преводац је морао бити зналац и то двоструки: зналац књижевности и зналац језика (подједнаки зналац језика оригинала и језика на који преводи). Рашка Димитријевића су красиле управо те особине као преводиоца.

Али свему је претходила љубав која све превасходи. Рашко Димитријевић је преводио из љубави, из одушевљења за неку књигу, из жеље да, кад открије неку нову и значајну књигу у страним књижевностима, то дело освоји и за свој матерњи језик, пренесе га у

културу тога језика и подели га са њеним читаоцима. Али, кад погледамо било који његов превод, а има их огроман број, видимо да је то ступњевит посао. На почетку обично стоји *усхићени читалац*, који понесен читањем, жели то да подели и са читалачком заједницом. Рашко Димитријевић је увек, у основи, био надахнут и ношен том жељом да са својим сазнањем *нове књиџе* упозна шире читалачке кругове или слушаоце. Превођењу, дакле претходи једно „читање за своју душу”, а онда жеља да то лично искуство пренесе и другима. Тек после тога долази критичко срањивање оригинала са преводом. То *ујоредно читање* јесте истовремено и рад рецензента и припрема за *тумачење* које ће бити касније изражено у предавању. Код Рашка Димитријевића је често у основи његових тумачења стајао претходни преводилачки рад који подразумева интимно познавање дела изнутра стечено помним читањем и проучавањем сваког атома и сваког прелива у том послу. Његова предавања о Дидроу, Молијеру, Балзаку, Моријаку, Ален-Фурнијеу, Диамелу, Рилкеу, Франсису Жаму... само су наставак једне преводилачке херменеје која укида оно спољашње познавање предмета о којем се говори. Читалац (страстан) и преводилац (савестан) претходе предавачу и писцу у Рашку Димитријевићу. Удео сваког од њих је веома значајан. Али читав тај комплекс не укључује и надахнуће. Рашко Димитријевић је истакао у једном интервјуу поводом изласка књиџе *Ка висинама и ћушању* посебну захтевну пажњу којом је окружено превођење у његовом добу и његовом свету: „Данас се врло много пази на превођење и превод може заиста да се назове: поновним остварењем једног дела, али на нашем језику.”

Али да би заслужио то високо звање „поновног остварења”, савремени превод мора да задовољи критеријум верности оригиналу. У истом разговору Рашко Димитријевић прецизно истиче који су саставни делови критеријума верности изворнику:

У савременом преводу не сме да се изневери ништа: ни *сјил*, ни грамика, ни синтакса, смисао најмање. Ја сам превео са француског и немачког четрдесет и неколико књиџа. Превод романа *Велики Мон* Ален-Фурнијеа сматрам својим најбољим преводом. Превео сам га као у сну. Превођење је трајало три или четири месеца, а књиџа има близу 300 страница. То је било још педесете године. Тим примером бих хтео да кажем да је тај превод и *веран* и *леј*. Казао ми је један књижевник: 'Успео си да његов начин говора пренесеш у наш језик...'

Не знамо и вероватно никад нећемо сазнати који је то књижевник дао такву оцену превода. Разлог томе је и она деликатна увиђавност Рашка Димитријевића са којом је своје савременике штедео од излагања јавности. Но, по свему судећи, тај цитирани књижевник је морао бити неко ко је роман Ален-Фурнијеа *Le Grand Maulne* читао и на оригиналу.

У рукопису превода *Великог Мона* записани су датуми између којих је Фурнијеов роман превођен: од 16. марта до 10. јуна 1952.

Превод је направљен у једном даху, лако и неосетно, као у сну. На њему нема трагова тешкоћа и запињања који остану и на најбољем преводу. Но, треба погледати преводиочев примерак књиге *Le Grand Maulne*. На првој чистој страници оригинала стоје записана преводиочевом руком два датума: 22. септембар 1914. и 22. септембар 1951. Први датум означава дан када је у једној битки код Вердена, у шуми Сен-Реми неповратно нестао двадесетосмогодишњи Ален-Фурније, аутор *Великог Мона*. Други датум означава дан када је преводилац купио у Паризу други примерак романа. Онај први, из 1926, купљен у Паризу 1927, приликом боравка, који га је освојио једне париске ноћи, када је остао са књигом до пола четири пред зору, не одолевајући неодољивим чарима те необичне авантуре, изгубљен је у ратним годинама.

На последњој белој страници преводиочевог примерка оригинала записане су брижљиво две године: 1927. и 1980. То су прво и последње читање у Паризу и у Београду. Има их укупно 21. Све њих је преводилац брижљиво записивао. То говори да *Велики Мон* постаје нешто више од обичне лектире: нераздвојени део преводиочевог доживљаја. Он се не раздваја од те књиге ни у високим Алпама, када осваја планинске врхове, и када се сваки грам терета одбацује као сувишан и по живот опасан терет. Књига је била уз њега као талисман лепоте који га чува од опасности висина, али која истовремено допуњује и осмишљава подухват освајања врхова. У превођењу је освојен један од врхова европског романа. И сам превод представља врхунац преводилачке уметности.

Да би преводилац остварио ту уметност превођења приповести о пустоловини Огистена Мона и Франсоа Серела, није довољно само умети прочитати дело. Није довољно ни разумети га правилно. Потребно је нешто више и битније од тога. А то је онај доживљај који преводиоца чини сувереним читаоцем у суверено лакој стилу доведеном до савршенства израза тако да се у њему читаоци крећу са лакокрилом и несметаном једноставношћу. Рашко Димитријевић је остварио ту пуноћу уживљености ушавши у онај тајни дослух са његовим језиком и светом који стоји изнад нашег разумевања и тумачења. То је значило у овом случају толико постати једно са делом *Велики Мон*, сродити се у толикој мери са њим да у њему поново потекне она неухватљива мелодија текста која је у ствари чаролија приповедања.

О преводиоцу Рашку Димитријевићу писла је стручно и аналитички веома разложно Југана Стојановић у чланку *Тумач суштинске стварности* поводом превода романа *Тереза Дескејру* од Франсоа Моријака (1979); у том раду је истакнута „скромност и предано служење оригиналу”, као израз поштовања према делу које преноси нашем језику у посед:

Стваралачка имагинација Рашка Димитријевића, поред његове прецизности у стваралачком није никад била усмерена на постизање једне натуралистичке, а према томе приземне, неуметничке веродостојности, боље речено буквалности која би одсликала само скелет дела, већ на рекреирање смисла и магичне снаге великог Моријаковог романа, на постизање једног особеног поетског и идеолошког израза који је верно подражавао само зато што га потпуно задовољава, што му поклања пуно поверење.¹

То би се могло рећи готово и за све друге преводе Рашка Димитријевића. Но, највиши домет преводачке уметности није постигао Рашко Димитријевић у Моријаковој *Терези Дескејру*, иако се и на том примеру могу уочити све константе и врлине његовог преводачког поступка, него у преводу романа Ален-Фурнијеа: остварењу невероватно транспарентне једноставности. О томе сам преводац је једном приликом рекао готово са благим призвучком жаљења у гласу: „На махове ми је жао што сам то дело превео, *што сам најравио што још на једном језику*” (подвукао М.Р.). Љубитељи уметничке речи Ален-Фурнијеа, у којој су сливени чудесно и поетско, немају за чим да жале, већ напротив могу да уживају у једном преводу који је високо веран оригиналу и привржен у лепотама стила до самопорицања преводиоачеве личности. Строгост Рашка Димитријевића у превођењу постаје нека врста аскезе у којој се личност преводиоца сасвим губи у делу. То се с правом могло назвати служењем туђем делу из љубави, дивљења и поштовања према великом и непоновљивом изразу. Ако је М. Пруст задатак и дужност писца означио као „дужности и задатке преводиоца”, у случају Рашка Димитријевића та мисао би се могла окренути: он је задатке и дужности преводиоца остварио са озбиљношћу и умећем једног писца. Највећи број својих исписаних страница Рашко Димитријевић је остварио као преводац, „тај најнеобичнији и најређи од свих писаца”, по речима М. Бланшоа.

ПОЛЕМИКА СА АНИЦОМ САВИЋ-РЕБАЦ ОКО ПРЕВОДА/ПРЕПЕВА ФАУСТА

Своје погледе на захтеве преводачке уметности изразио је можда најпотпуније Рашко Димитријевић у критици превода М. Савића Гетеовог *Фауста* под насловом *О преводу Гетеовог „Фауста”*.² Чланак почиње једном констатацијом о неодговорности преводаца у прошлости све донедавно: „Превођење књижевних дела

¹ Ј. Стојановић, нав. дело, 5.

² Књижевност, 1951, 5-6, 607-619.

на српски језик био је посао којим су се људи углавном бавили доста неодговорно." Но, времена су се изменила и пред преводиоцима се изменило схватање о захтевима за добар превод:

Сазрела је мисао да је превођење поновно стварање, тешко, некад чак врло тешко, скоро да кажем: понекад и теже од самог писања дела. Увидело се шта је битно: дати што тачније и што верније на свом језику оно што је писац написао.¹

Рашко Димитријевић запажа да је преводачка књижевност као „грана књижевног стварања стекла равноправност са осталима, осим у једној области: о њој се мало или нимало не говори у књижевној критици". Рашко Димитријевић је изабрао да проговори критички управо приликом поновног објављивања Савићевог превода Гетеовог *Фауст*, у издању београдске Просвете 1950. године. Тај критички осврт није само критичка рецензија превода Гетеовог чувеног спева, него је упоредо и читав један оглед о Гетеу.

На критичку рецензију Савићевог превода Гетеовог *Фауст* одговорила је одмах Аница Савић-Ребац, редакторка текста у Просветином издању (референт превода је била Исидора Секулић) у тексту *Око њрејева Гетјеова „Фауст”* у августовском броју *Књижевности* 1951.² Одговор је био жестоко и беспштедно полемички интониран. А. Савић-Ребац је покренула сву своју раскошну ерудицију, сјајно познавање класичне културе, велику филолошку спрему да аргументацијом „ред по ред" обеснажи замерке и приговоре рецензента. Спор се водио на терену „Фауст-комплекса" чији је она такође била изврстан зналац. Расправа се кретала на терену начелном и стручном. Као преводац на гласу, А. Савић-Ребац, која је дотеривала превод (препев) Милана Савића, изграђивала је своју аргументацију на либералним начелима поетике превођења и на тананом познавању немачког језика и суптилној језичкој компетенцији у питањима духа матерњег језика. Њен текст се блистао од силног жара *полемноса*. Но, у том силном жару полемике, покашто је прелазила са предмета на аргументацију *ad hominem*. Полемика би у тим моментима добијала акценте настојања да се докаже како је критичар у питањима преводачке уметности, књижевне културе и научне спреме инфериорне вредности. У таквом полемичком настојању, ношеном ватреним поносом, очитовала се силна жеља да се критичару Рашку Димитријевићу зада „завршни ударац". Такву интонацију је полемика добила још од почетних редова: „Ништа није неугодније него се бранити од

¹ Исто, 607.

² Исти текст прештампан је у књизи А. Савић-Ребац: *Студије и огледи*, I-II. Приредила Даринка Зличић, Књижевна заједница Новог Сада 1988, 331-348.

неоснованих оптужби, постављених без познавања ствари, без научничког продубљивања и књижевничке суптилности и, што је најгоре, без интелектуалне савесности, па чак и просечне објективности.” И сав остали текст проткан је сличним тоновима којим је „велика кћи великог оца” настојала да по сваку цену одбрани преводилачки рад М. Савића. Уза сву блиставост, аргументација је од страсти и љубави неминовно морала да поприми обележје *pro domo sua*. А резултат таквог полемисања у којем су се суочила два врсна представника две различите школе био је тежња да се рецензент дисквалификује тако што ће му се оспорити управо оне интелектуалне врлине којима је служио свим својим снагама. Завршетак одговора је сасвим у складу са почетком, само је још оштрији: „Међутим, у очима наше јавности тај напад ће га још више удаљити од литературе него што је био удаљен досада.”

Исте, 1951. године, у 9-10. броју *Књижевности*, стр. 353-354, одговорио је Рашко Димитријевић у чланку *Око превода Гетеовог „Фауста”*. У насловима његовог текста и текста Анице Савић-Ребац разликовала се само једна реч: у првом је било „препев”, док је у текстовима рецензента стајало оба пута „превод”. Тај један појам је био и спорна тачка и откривао је суштину саме полемике. Рашко Димитријевић је Савићевој преводилачкој верзији оспорио управо песничке вредности, па према томе, и право на квалификатив „препев”. У једном каснијем писму Рашко Димитријевић открива и суштину своје главне замерке: Савићев превод је био изневеравање Гетеове поезије у спеву зато што га је радио добар зналац немачког језика, али без већег песничког сензибилитета. То је била суштина приговора. (Сличан приговор на превод ставио је М. Савићу још за живота Лаза Костић у једној позоришној критици приликом првог извођења *Фауста* на сцени СНП.)

Рашко Димитријевић је свој одговор излагао разложно, трудећи се да не прихвати аргументацију *ad hominem*. Настојао је да покаже своју принципијелност и добру вољу:

Нисам ја написао свој приказ о преводу *Фауста* ни зато да кроз њега убацам некакво оправдање за грешке које не поричем, ни да се „приближим литератури”. Ту је дијагноза Анице Савић-Ребац потпуно промашила. О том злонамерном и ни на чему заснованом закључку не желим да говорим. Нагласио сам довољно да сам приказ написао из оних побуда које сам изнео у његовим последњим редовима, као човек кога вређа сакаћење дела која воли и који не одобрава рђаво довршени рад ни код себе кад му се то догоди, ни код других.

'Wir müssen alle schlechte Arbeit hassen lernen wie die Sünde' (Гете).

Тако је ова полемика средином века у Београду окончана овим Гетеовим стихом. Ако би се поставило питање: ко је изишао као побед-

ник из овог интелектуалног надметања двоје професора београдског Универзитета, могао би се дати само један одговор који би задовољио истину: култура и критички дух учесника у овом интелектуалном двобоју.

СУСРЕТИ И ПОРТРЕТИ

Појам сусрета за Рашка Димитријевића био је вишезначан. За њега сусрет није био само догађај откривања неког новог искуства него и облик среће упознавања другог. Зато је његов дневник (он је пре спаљивања имао 58 свезака великог формата) и носио онај наслов *Сусрећи са другима и собом*. Али за њега је свако упознавање новог и непознатог значило сусрет и самосусрет. Тако један од његових записа гласи: *Први сусрећ са њланином*. Но, постајао је подједнако и сусрет са природом, са биљкама, са књигом, чак и сусрет са реченицом... Сусрет означава увек изненадност и непосредност. Сусрет је наговештај пријатељства, радост умножавања заједнице. Свака од бројних посета значила је сусрет.

Од бројних посетилаца који су у позним годинама долазили у Лоле Рибара 23 били су писци, научници, уметници, песници... Међу њима су се издвајали психијатар Владета Јеротић, сликар Александар Јеремић-Цибе, глумац Зоран Радмиловић и вајар Сава Сандић... Сви су они долазили да чују необичну реч старога и мудрога Професора. Но, песници и писци су долазили да почаствују професора и неким књижевним поклоном. Сликари и вајари су долазили јер је Рашко Димитријевић био интересантан за сликање и портретисање. Бројни су уметници који су покушали да сачувају његов лик. Александар Јеремић-Цибе долазио је на разговоре са блоком у руци: Рашково лице је било за њега изазов за ликовни израз. Није пропуштао ни једну посету да направи бар један кроки свог некадашњег професора у Ликовној академији. Тако је направио 175 цртежа Рашка Димитријевића у разним тренуцима, расположењима и положајима. Такође је насликао и неколико изванредних портрета Рашка Димитријевића у зрелим годинама. Њему је професорово лице било неисцрпан извор за варијације. Већина од тих крокија су психолошке студије тренутка. Приказују домаћина у разговору, као предавача, затим како слуша, замишљеног и у другим позама и улогама. Неколико ироничних цртежа приказују га „као Дон Кихота“, „као Дон Жуана“, „као Дантеа“, „као Тому Аквинског“. Једном чак је приказан како се одмара или како кува своју чувену кафу за

госта. Све су то драгоцене сведочанства у којима је уметнички сачуван лик тог човека чије је цело биће било инструмент речи.

Владета Јеротић је водио дневник својих посета. И његови записи често доносе портрете Рашка Димитријевића:

Сада је (јануар 1975.) у 76, мршав, скоро кост и кожа, слабије чује, али отпоран и гибак, ментално свеж, крепак и живахан, повремено жустар и одлучан.¹

То је портрет Рашка Димитријевића откако га знамо. Тако га виде и описују други. Рецимо Мома Димић у чланку *Тумач врхова*:

Памтим га из препуне слушаонице Филолошког факултета у Таковској улици (као што га се толике генерације сећају са предавања у Малој сали Коларчевог универзитета) – сићушног, спеченог, живописно устрепталог над мрком, голом коцком катедре: као узвераног на некој само њему освојивој алпској стени, с погледом што се пружа у даљину. Лице сами крш и заустављени плач, попут корица књиге што се често и на путу, узима у руке. Гласовни инструмент нејак, скоро пригушен широко распростире своју шуптаву, узнесену реч, свуда, до сваког подједнако, укошеним уснама што су налик на ожиљак.

То је један од најлепших и најтачнијих портрета Рашка Димитријевића: приказан док говори. Он је онакав каквог су га запамтиле многе генерације између 50-их и 70-их година не само у београдском кругу него широм Србије по којој је он неуморно кружио проносећи своју изузетну беседничку реч. За многе своје ученике, ликовно надарене, за сликаре и вајаре, његова појава је представљала стваралачки изазов и надахнуће. У ствари, они су били надахнути његовим речима да га ухвате у златоустом часу када завлада чаролија његове усмене речи. Физичка појава неугледна, али кад од ње потекне тај флуид живе речи, он се преобрази и завлада публиком претворивши је у ухо и тајац. Даровао је људима задовољство слушања као посебног тренутка. То је онај образац беседника каквог је дао у свом опису Одисеј приликом свог боравка на двору феачког краља Алкиноја:

Један је незнатан човек у лицу, али што каже,
бог му даје милину у свему, и с радошћу сви
га гледају људи, а његова реч је чврста и глатка,
постидна, пријатна, она у људској скупштини сија,
А када кроз град корача, к'о богу свет му се диви.²

Такав беседник био је међу својим савременицима и Рашко Димитријевић. Нису му се дивили као богу, додуше, али су га слушали задивљено свакако. Његова реч је блистала свуда где би проговорио. И

¹ В. Јеротић, нав. дело, 53.

² *Одисеја*, VIII, 5, 169-173. Превод М. Н. Ђурића.

он сам је осећао то по погледу слушалаца у којима је налазио извор надахнућа. Био је пре пример беседника умне речи према античком узору него суморни и сувопарни научник модерног кова. Он који је волео Гетеову *Маријенбадску елегију*, могао је да цитира (да га у томе није спречавала његова превелика скромност из уљудности) песникове речи: „Даде ми неки бог да кажем” оно што знам, што осећам, што сам прочитао, слушао, доживео... Нарочито је умео да своје дивљење за туђе дело пренесе на своје слушаоце... Његов однос према књижевности и музици, према планини и људском делу био је и остао трајно *адмирајиван*. Интонација његовог говора била је прожета тим ставом који је узносио његову реч. Његово беседништво је било афирмативно у вредносном смислу, а епидеиктичко по хуманистичком опредељењу. Беседа је зрачила дискретном похвалом (понекад је знао и да претера са похвалом, о томе сведочи Вл. Јеротић у својим записима, али никад није падао у неукус), увек је тражио од оних који изричу похвалу да имају на уму Ничеову опомену: „Научите изрицати похвалу”. Томе би додавао Рилкеове стихове о позвању песника: „он (Орфеј), позван да слави...”

За Рашка Димитријевића, који је доиста умео да се диви туђем делу, као и за француског мислиоца и моралисту Алена (Alain), са којим су волели неки његови бивши студенти да га упоређују, називајући га „наш Алан” у јавности и на књижевним вечерима (Остоја Кисић је био први међу њима, ако се не варам), дивљење није било толико неко задовољство, него можда пре нека врста посебне пажње. Та пажња је истовремено критична и аналитична, рефлексивна и афективна, оштроумна и рационална. Он је ту пажњу подједнако поклањао и њоме мотрио и људе и дела. Никад она није била сведена на чисто литерарну рецепцију ни заокупљена само својим утиском. Она је укључивала у себе неку будну интелигенцију, способност да се запази и открије оно што обичан слушалац, гледалац или читалац не чује, не види и не прочита. Пажња планинара сензибилног за и најмању промену на небу, који из трена у трен прати све промене светлости. Али то је и пажња за аудиторијум или сабеседника којом се прати не само оно што се говори, него и сваки гест, свака психолошка промена. Извесна музикална пажња која твори посебан сензибилитет. Пажња која уочава нијансу, открива финесу, хвата прелив. Пажња за сваку изговорену реч. Као врло пажљивом читаоцу, никад није могла да му промакне грешка у тексту.

У његовом менталном ставу пажња је била етичко-естетски састојак сензибилитета. За свој став је говорио: „Мој став је био такав – да ја будем више по страни, да више видим другог, него други мене”.¹

¹ В. Урбан, нав. дело.

Из тог адмиративног односа према људима и књижевности (у којем је дивљење било сублимисано чуђење, па је отуда рађало и једну нову зачудност као удивљеност) настала је и његова животна максима која је стала у једну реченицу Томаса Мана, исказану поводом Р. Вагнера: „Најлепше осећање које сам имао у животу, то је дивљење према туђем делу.” Његова цела реторика је била у знаку афекта дивљења. Зато је можда и одјекивала тако ефектно у ушима слушалаца. Свакако је његова реч могла да произведе нешто више од обичне уљудне пажње: задивљеност која се спонтано крунисала аплаузом као спонтаним дивљењем публике.

СУСРЕТ СА Т. УЈЕВИЋЕМ: „КОЛАЈНА”

Шетња по библиотеци Рашка Димитријевића би могла бити једна збирка по себи, једна књига за себе. Неке од поклоњених књига указују на значајне моменте у историји књижевности и издаваштва. У њима се Рашко Димитријевић појављује као сведок, а књиге као сведочанство не само биографско него и библиографско. Да није евокација, о томе бисмо слабо шта знали. Тај поклон говори и о односу Рашка Димитријевића према песницима и поезији. За њега књиге нису били само писани објекти, него мостови према људима. Навешћемо о томе један исказ самог професора (понављан често у усменим разговорима у Лоле Рибара 23, али и писмено фиксиран 1980):

Изговарам име Тина Ујевића, који је био четири или пет година старији од мене. Док је био у Београду, имао је своје стално друштво, с којим се налазио у „Москви”. С њим су ту били најчешће Винавер, Миодраг Пешић, Божа Ковачевић, Драинац, понекад и ја. Имао је Тин и друге и друкчије другаре с којима се састајао по кафанама Скадарлије, али ту боемску братију он је ценио мање од својих пријатеља из „Москве”. Тин Ујевић је велико песничко име. У Београду је живео од двадесете до двадесет шесте и између тридесете и тридесет пете. Већ за време његовог првог боравка овде, Цвијановић му је објавио *Лелек сребра* и *Колајну*. Обе збирке су спеване на екавском. Питао сам га зашто пише екавски, кад говори ијекавски, одговор је био: „Тако се, брат, то у мени ствара”. Чувам примерак „Колајне” који је Тин једном држао у рукама и тражио нешто по тој малој књизи, а онда ми показао прстом и прочитао прву строфу двадесет прве песме која гласи

Ноћас се моје чело жари,
ноћас се моје веће поте,
и моје мисли сан озари,
умрећу ноћас од лейоше.

Није умро од лепоте, од лепоте је живео. Али је доживео и то да га београдска полиција протера у новембру 1926, као боема, неугледно обученог, човека чија спољашњост није прикладна за београдске улице. Тада

сам ја, потресен тим догађајем, написао један надахнут текст и послао га „Политици”, да га објави. Редакција листа то није хтела да уради. Уместо мог текста, објављен је један новинарски, сасвим обичан, чак и непотписан, колико се сећам. Тин се вратио у Београд доцније, већ сам рекао, али заборав и опроштај није донео. А вратио се зато, како је сам рекао, што Београд „много воли” ...

Необјављени у *Политици*, а „надахнути текст” Рашка Димитријевића није сачуван у његовој заоставштини, међу хартијама. Али и овај писани траг који у себи носи одјеке младалачког надахнућа говори колико је Рашко Димитријевић био усправан човек и какав је његов однос био према песницима, „тим изгнаницима света”. Запис је довољно речито сведочанство и многозначни документ. Он говори о Рашку Димитријевићу као сведоку времена и о Тину Ујевићу. Његово историјско памћење је богато и засновано на поузданом вредносном суду. Кад је износио те податке обично је за то имао етичке разлоге: као да је желео да исправи памћењем и мementoм неправду коју су други починили. Такав је мотив и када оставља запис о мање познатом песнику из своје младости, Илији Петровићу:

...који је за собом оставио објављене огледе и збирку песама и нештампану и неодбраћену дисертацију о Бајрону. Током двадесет и неколико година били смо нераздвојни и заиста велики пријатељи. Илија је стрељан 5. марта 1942.

Овај потресни запис је такође један кенотаф у спомен пријатељу. Колико кратак, а колико богат информацијама. Ту су све особине Рашка Димитријевића: поузданост у податку, верност мртвом пријатељу, обавештеност о нечем битном за компаративну књижевност у Срба: теза младог песника, иако необјављена представља незаобилазан документ за проучавање бајронизма и његове рецепције у нас. Књига је ипак објављена у Пожаревцу 1931: *Лорд Бајрон код Југословена*. Београд-Пожаревац 1989, друго издање.

ПОСЕТЕ И ПОСВЕТЕ

Одворена врата, одворени дух, одворена реч...

Часови Рашка Димитријевића били су отворени за много шири аудиторијум од званично уписаних студената са индексом у руци. Врата његовог кабинета била су увек отворена сваком студенту и млађим колегама (никада није желео да води разговоре на ходнику). Врата његове куће увек су била широм отворена, знанцу и незнанцу, при-

¹ К. Димитријевић, „Јучерашњи свей” професора Рашка Димитријевића, 62-63.

јатељу и путнику намернику, странцу и суграђанину, студентима и нестудентима, најављеним и ненајављенима... Његов дух је био отворен за све што је људско, лепо и човечно. Слух му је отворен за свачију реч и проблем... Најзад, реч му је била отворена, искрена за споразумевање са људима. За себе је истицао да је човек без задњих мисли. Рашко Димитријевић је неговао дух отворености као грађанску и интелектуалну врлину... Отуда његова отвореност за нове генерације, нове идеје, нове књиге... Предавањем књижевности којој се у потпуности посветио, отварао је нове светове, нове пределе лепоте, отварао је нове видике слушаоцима...

Отуда је онај студентски поклич „Хајдемо да слушамо Рашка!”¹ био многозначан. Позив се није односио само на факултетске дворане, него и на јавне трибине и на његов дом у улици Лоле Рибара 23, на спрату. То је било место веома живог окупљања врло различитих посетилаца. Нису ту долазили само студенти и поштоваоци, понеки досадни сноб или наметљиви новинари. Један од некадашњих студената и поштовалаца, критичар Јова Пејчић је записао, уз 85. рођендан Професоров:

Али зар само студентима?

Кога све од писаца, познавалаца и поштовалаца књижевности нисам ту упознао.

Али зар само књижевности?

Једино онај који не познаје Рашка Димитријевића и врсношћу његових излагања о музици и сликарству, о историји и алпинизму, може остати при уверењу да је тај 'универзитет' у Лоле Рибара 23 знао само за књижевност.²

Захваљујући тим бројним посетама у улици Лоле Рибара 23, владала је увек жива атмосфера. После одласка у пензију, за Рашка Димитријевића није било пензије. Један од његових редовнијих посетилаца, Влада Булатовић-Виб, познат и по чувеном каламбуру у београдским круговима („Принцезо на зрну грашка, хоћемо ли да слушамо Рашка?") питао се: Како сада слушати Рашка? И одговорио:

У Београду, у Лоле Рибара 23, попните се уз дрвене степенице. Звоните мало дуже. Отвориће вам Рашко. Сиви џемпер, лаки корак. (Ове године 15. марта имаће осамдесету). Ето, опет га слушате. Када одлазите, он вам захваљује као да сте ви били његов учитељ, а не он ваш.

Тако су се у Рашковом дому настављала предавања. Професор би их прекидао повремено да би пустио неког новог знатижељника и намерника или да би скувао своју чувену кафу. (Треба рећи да никада

¹ В. Влада Булатовић Виб: *Хајдемо да слушамо Рашка*, Политика, 11. II 1978. и Милосав Ђалић: *Хајде да слушамо Рашка*, Багдала, јул-август 1978.

² Ј. Пејчић: *Рашко Димитријевић или суштински свейски просјор изговорене речи*, Књижевне новине, 24. III 1983.

никога није испратио без кафе и да их је све кувао лично. По његовој изјави, скувао је преко 50.000 кафа. То је истицао у шали називајући себе „Kaffee Meister”). Људи су једноставно долазили да чују његову реч. И одлазили окрепљени њоме.

На тај начин дом Рашка Димитријевића постао је стецште његових ученика, познаника, пријатеља, новинара, уметника, писаца, обичних људи. Али то су најчешће били они који су, по речима Вука Трнавског, „имали срећу да им овај златоусти човек предаје и да их, уз то, бодри да истрају на путу који су изабрали. Писци, а и сви они којима лепа реч лежи на срцу, навраћали су у ову стару, рекло би се неугледну, сиву кућу у улици Лоле Рибара, која се наслањала на Атеље 212, и она је самим тим постала својеврсни универзитет.”¹

Често су навраћали глумци и глумице (Раша Плаовић, Зоран Радмиловић, Велимир Живојиновић-Бата, Драган Николић). То је разумљиво. Уметници речи су желели да се окрепе на извору код чаробњака речи.

Тај тихи, скромни човек, био је увек спреман на сусрет, разговор и пријатељско разумевање. Примао је срдечно као старог знанца и оног сасвим непознатог који први пут ступа на праг његове куће. Умео је да слуша људе, да придобије њихово поверење, да дели њихове бриге и учествује у њиховим радостима. Никада се није догодило да он некога прекине у разговору, да га пожурује или показује знаке нестрпљења и нетрпељивости. Иако је дневно кроз његов дом пролазило на десетине посетилаца, никада се није жалио на умор или засићеност. Немање времена за њега није постојало. Своје сабеседнике је слушао пажљиво и увек отворен за њихове проблеме, али их није оптерећивао својим проблемима ни здравственим тегобама. Само од увиђавности онога ко му је долазио у посету зависило је колико ће посета и разговор потрајати. Његов однос према људима је био пријатељски и благ. Свако би добио од њега добар (и обично) употребљив савет и одлазио је као окрепљен и озарен његовом пријатељском речу. Та реч као да је вршила извесно терапеутско дејство на његове посетиоце.

Није могао проћи дан, а да неко од старих или младих пријатеља не дође у Лоле Рибара 23 на ходочасни разговор. Међу бројним посетиоцима о којима је водио уредан дневник најчешћи су били његови бивши студенти, затим писци, уметници, сликари, глумци, музичари, новинари, интелектуалци, сељаци, радници... и ко све не. Многи су долазили у знак захвалности, други из љубави и поштовања, трећи

¹ Вук Трнавски, *Беседников дом. Легијнда за животоа, осуђен после смрти на заборава*, Политика, 24. август 1996.

жељни мудре и топле речи, четврти радознали за харизму остарелог професора... Знали су да ће код њега чути ону реч коју не би чули ни од кога другог. Било је међу посетиоцима славних људи, а било је сасвим незнатних и обичних. Према свима се односио са подједнаком пажњом. Уколико је дубље залазио у старост, број посета је растао. Приликом прославе 80-годишњице посетило га је 87 разних посетилаца који су долазили из целе земље. Он је био не само задовољан тим посетама него и нарочито поносан, без обзира на њихов мотив и значај.

Његов однос према савременој књижевности, коју је увек упадљиво настојао да разликује и раздвоји од модерне, био је двосмислен. С једне стране, будући хуманистички оријентисан и васпитан на хуманистичким идеалима, био је забринут „дехуманизацијом” у књижевности XX века. С друге стране, на савремену књижевност је гледао са оптимизмом: „Могао бих да наведем многа заиста већ блистава имена и наслове врло лепих дела.” Но, исто тако одлучно је одбацивао модернистичке тенденције, за разлику од онога што је модерно, другим речима савремено. И у томе се огледала изванредна јасноћа погледа и кристално јасна мерила. Његов рационализам противио се свим мистификацијама.

„Тек кад је њему поклоњена,
књига је добијала неку посе-
бну промоцију.”

Драгом Раику,
златосудском професору,
са захвалношћу,

Мило Вуксановић,

, 13 августа 186.

ДАНИЛО КИШ

ПЕШЧАНИК

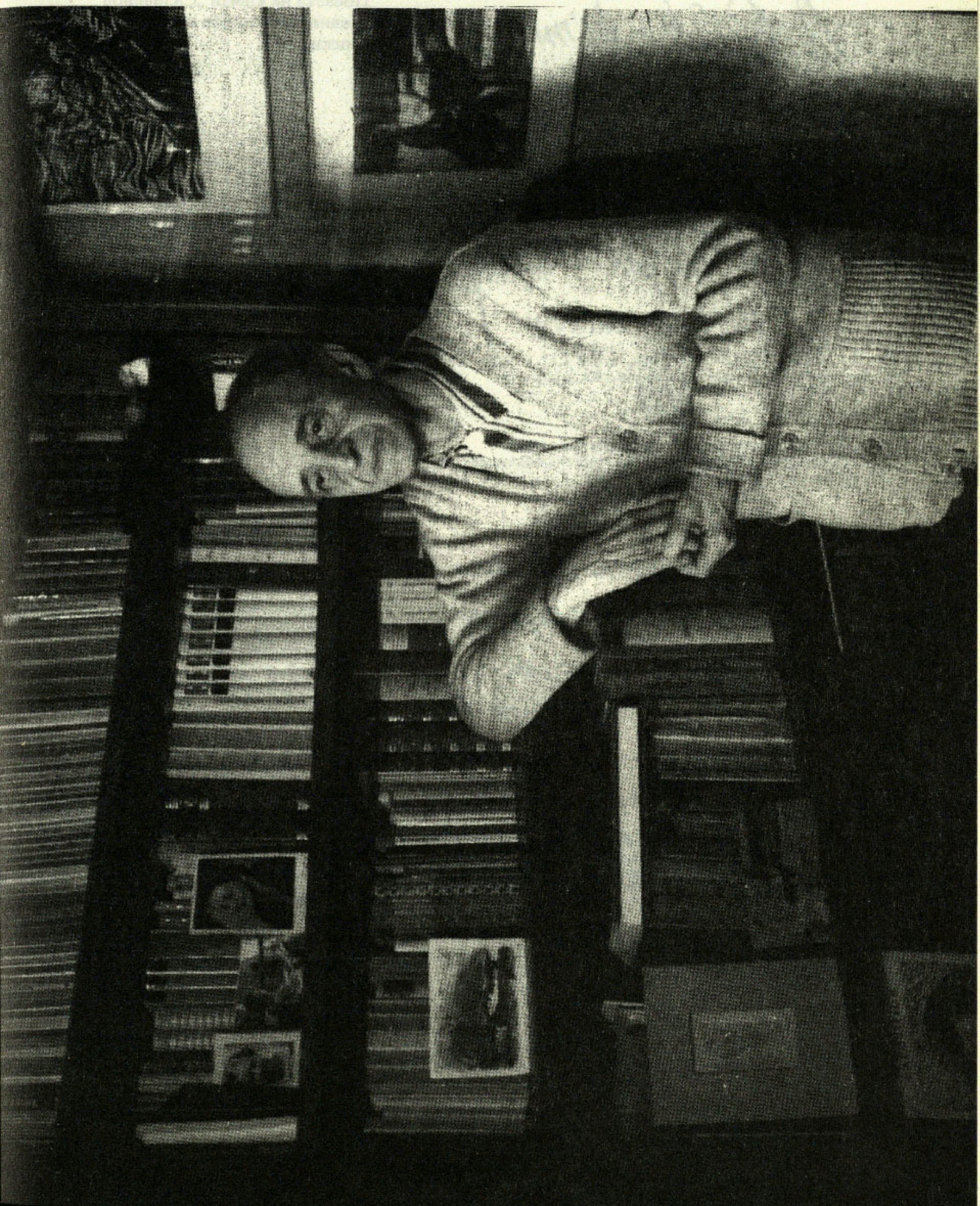
РОМАН

Своим професору,
Раику Димитријевићу,
с поштовањем и с
љубављу
Данило Киш

Београд, 9.3.73.

ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

Беседников дом – јучерашњи
свет Рашка Димитријевића

A Raïko Dimitrijević

mon nouvel ami, mon
ami de toujours,

D'un cœur fraternel

Диамел

JOURNAL DE SALAVIN

Београд, février, 1940

„Рашку Димитријевићу, мом
новом пријатељу, мом при-
јатељу одувек, од једног брат-
ског срца – Ж. Диамел” –
Посвета на књизи „Салавенов
дневник” – Рашков превод на
српски

Pour Monsieur le Professeur

Raïko Dimitrijević,

qui a tant fait pour
la littérature française
dans son pays,

en espérant ne pas le décevoir,
accueillir, et en lui exprimant
ma respectueuse sympathie,

Pierre Gascar

„За господина професора
Рашка Димитријевића, који је
све учинио за француску
књижевност у својој земљи
надајући се да га нећу ра-
зочарати ни овога пута и
изражавајући му своје при-
јатељство пуно поштовања –
Пјер Гаскар” 1971.

Посете писаца пријатеља до краја живота истицао је као највредније признање

MEŠA SELIMOVIC

SJEĆANJA

Др. Јосифу Пријатељу
Ганку Димитријевићу и
незапамћеној Ганки и њеној мајци
и њеној мајци
Српска

Београд, 1976

Меша Селимовић

IZDAVAČKO PREDUZEĆE „SLOBODA“, BEOGRAD
IZDAVAČKO PODUZEĆE „OTOKAR KERŠOVANI“, RIJEKA

Добрица Ћосић
ВРЕМЕ СМРТИ
роман

Јосифу Пријатељу
и критичару -
Његовом друштву и
поштом у мом посве-
ћеном друштву -
Ганку
Захвалом на издавању
2. мај 1972 Добрица

ПРОСВЕТА, БЕОГРАД, 1972

„Господину Рашку Димитри-
јевићу, чија ми је дубока
сензибилност отворила драго-
цени прозор на хоризонте
српске душе” Београд, 5. јула
1950. Рибеиро Коуто

A Monsieur Rasko Dimitrijević
dont la profonde sensibilité
a ouvert pour moi une
fenêtre nouvelle sur les
horizons de l'âme serbe.
Belgrade, 5. 7. 50. Ribeiro Couto

„Господину Рашку Димитри-
јевићу у част од његовог
обожаваоца и пријатеља” –
Рибеиро Коуто

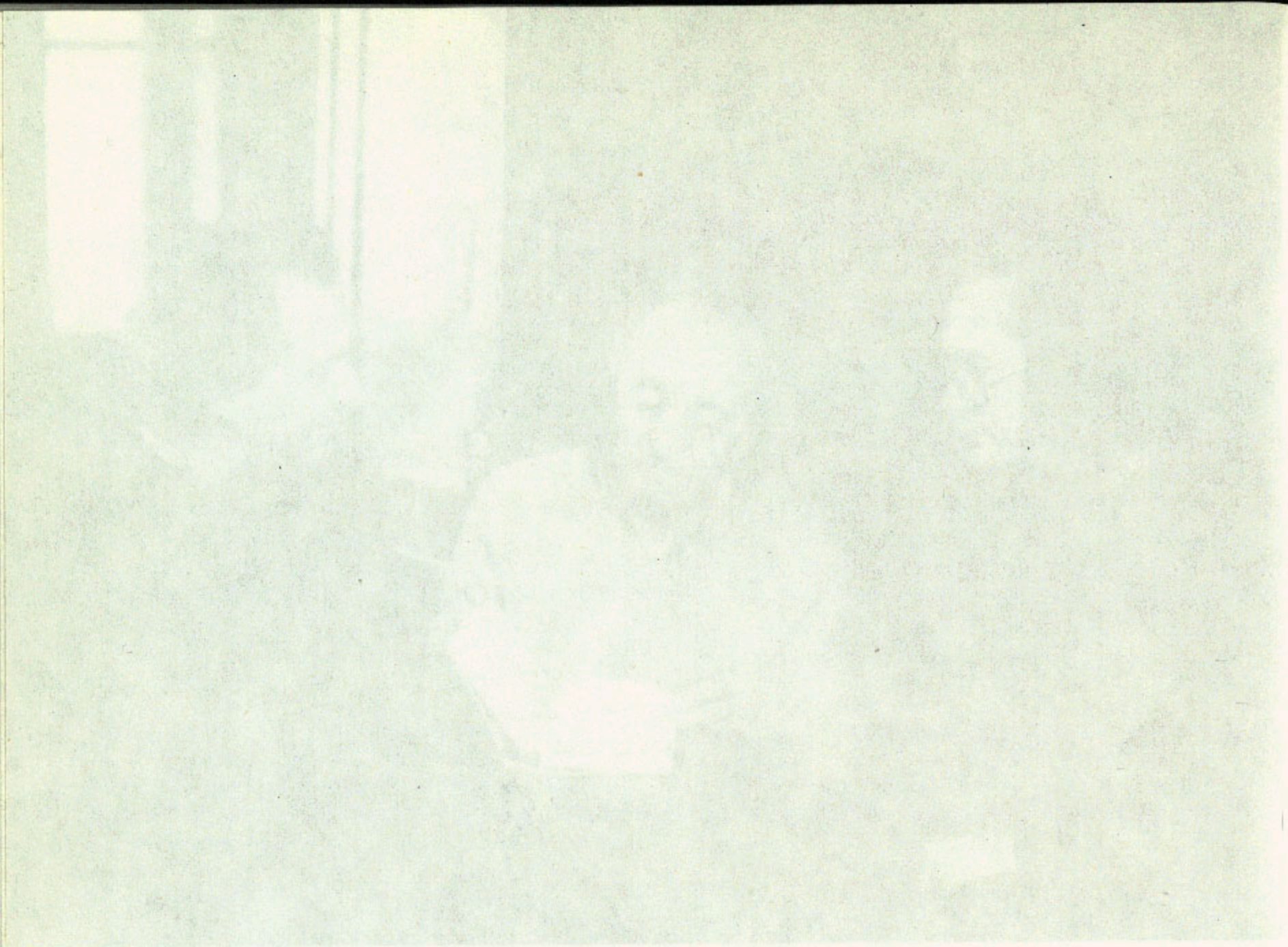
A Monsieur Rasko Dimitrijević
homme de son art
et son ami
Ribeiro Couto

Belgrade
15. 7. 50.

„Ова књига са
захвалношћу *РАШКУ*
Да л' сним ил' бДИМ -
кроз даљ вал *ХИТРИ* -
на цитри тајни спо*ЈЕВИ*
које ви изнудисџе би *ЂУ!*

Коља Мићевић и песник Милу-
тин Петровић разгледају
књигу *Широк и шија* (препев
Вијоновог катрена са наведе-
ном посветом), Београд, 25. XI
1978.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF
ART AND HISTORY
NEW YORK
1921

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF
ART AND HISTORY
NEW YORK
1921

THE

6

ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ И ОДЛАЗАК

ПОСЛЕДНЕ

ТОМЪ

И

ОДЪ

6

Владета Јеротић, један од честих Рашкових посетилаца и сабеседника од 1975. године (и велики пријатељ) записао је у свом дневнику септембра 1982: „Ретка је старост каква је Рашкова. Испуњена почастима, признањима, пријатељским посетама, уз релативно добро очувано здравље.”

Доиста је пуну афирмацију том човеку донела тек старост. Дочекао је да штампа и своје две књиге, роман *Ка висинама и ћушању* и *Са другима и собом* и огромну популарност која се са годинама ширила све даље од епицентра у Лоле Рибара 23. Он је доживео опште и неподељено признање од свих који су више деценија били кадри да прате његову превасходно педагошку улогу у животу српске културне средине у раздобљу од Другог светског рата до краја века. Крај века је чекао затворен у горњим одајама свога дома, не излазећи, а стално окружен пажњом и оданошћу својих пријатеља, познаника и студената. Био је смирен, доброг расположења, луцидан, доброг памћења и будне интелигенције. Све што се дешавало у културном и политичком животу пратио је и коментарисао. Старост му је текла у непрестаном дијалогу. Планинарење као да је прекалило његов спечени организам за трајање. Иако су године биле позне, он је трајао будно мотрећи својим оштроумним погледом сва савремена збивања. И о свему је имао тачан суд. Неговали су га Марија Кујунџић (пријатељица његове жене Ружице) и син њен Бранислав. У старости је усвојио једну девојчицу без оца, Косовку Андов, дете које је волео необичном љубављу и подизао.

Побољевао је ретко, и ако је било тегоба, није се жалио. Пушио је упорно „драву” и тешко га је било видети без цигарете. Знак доброг здравља је био да цигарету држи високо. Што се живот ближио крају, то је био мање искључив у питањима Бога и религије. Био је склон атеизму још од своје тридесет друге године, када је у име европског хуманизма сахранио своју религиозност. Његов атеизам се ослањао на аргументацију Ивана Карамазова, али није био књишки него животни.

Пред крај живота, кад се ближио смрти, говорио је: „Не знам, стојим пред тајном и великом непознаницом која се зове смрт. Још увек чешће мислим да одлазим у трајно ништавило, а то ме нимало не задовољава; напротив, чини ме узнемиреним. С друге стране, врата моје душе нису само одшкринута према тајанству смрти већ су отворена; можда ћу се просветлити у последњем часу, часу умирања...”

Рашко Димитријевић је у ствари тражио Бога на свој дискретан и тихи начин. Имао је обичај да цитира једну Паскалову мисао, „Да ме ниси већ нашао, не би ме ни тражио”, која се односи управо на све оне који, немирног духа, питање Бога схватају као трагање. И он сам је схватао да „не може бити до краја атеиста”, јер су му се у животу догађале ствари које не говоре у прилог бесмислености догађаја. Владета Јеротић га је уверавао да он, Рашко, није атеиста „као што то нису били ни Ниче ни Горки”, њему два толико драга духа.

Он је доиста дочекао дубоку старост која је била плод једног дубоко промишљеног умећа живљења. Претурио је у свом дугом веку ратове, кризе, катаклизме... Био је поштован и вољен од великог броја људи у Београду и у Србији, јер је умео својим делима да испуни свој живот у потпуности. Наравно, није тонуо никад у самозадовољство. Увек је настојао да људима учини неко добро, да их поучи, да им помогне, да буду мање несрећни или да својом речју умањи њихове невоље. Многе је подстицао да траже свој животни пут и смисао. Ценио је стремљење и сматрао да је тражење важније од налажења циља. Био је човек који је неуморно подстицао светиљку духа: у његовој речи Дух се није гасио и онда када је живот једва титрао на слабој телесној стабљаци. Његова снага је била духовне природе. Све који су долазили у додир са њим умео је да обдари љубављу. За њега љубав међу људима никад није била тек празна фраза: „Ако мени може нешто да значи давно умрли песник или музичар, зашто се не бисмо нашли ми који живимо заједно. И мој начин је био да људе откријем.”¹

У последњим деценијама живота мучиле су га ипак бриге не само метафизичке, него и оне свакодневне. Живео је у старој, хладној и неконфорној кући. Уживао је додуше право на националну (највишу) пензију као заслужни грађанин и носилац Седмојулске награде. Но, и та пензија се топила пред налетима инфлације која је све јаче буктала на југословенској сцени најављујући све дубљу кризу. Својом мудрошћу, он, који је био убеђени присталица југословенства, предвиђао је крах друге Југославије. То је у неку руку био слом његових

¹ М. Влајчић, *Интервју са најпознатијим професором Филолошког факултета Рашком Димитријевићем*, Младост, 29. новембар 1968, 25.

идеала. Био је страшно забринут за оно што долази и за оне који остају после њега. Далеко више него за своју судбину на оном свету.

Као уредан човек, побринуо се да свој тестамент напише и судски овери на време. Свој део родитељске куће, горњи спрат, оставио је тестаментом Марији и Брани Кујунџић у знак захвалности за бригу коју су му поклонили негујући га кад је остао сасвим сам. Посебно поглавље у том тестаменту је била библиотека. Он је желео да своје књиге завешта некој од београдских библиотека где би се чувала као целовити легат који би се чувао у засебној просторији са натписом „ДАР РУЖИЦЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ И РАШКА ДИМИТРИЈЕВИЋА, УНИВЕРЗИТЕТСКИХ НАСТАВНИКА”. Првобитно је легат требало да припадне Библиотеци Ђорђе Јовановић. Но, како ова тако и друге београдске библиотеке показале су своју незаинтересованост. У једном писму од 16. маја 1976. свом бившем студенту¹ он пише о томе, не знајући готово шта да ради:

Морам да решим проблем завештања своје библиотеке... Факултету, односно Семинару, књиге *не дам*. Од њих нисам добио ништа, сем усмених признања. (Нови Сад ми се бар одужио писменом захвалношћу, и то каквом! Једино им језик није баш најчистији), а то не задовољава у време кад се издашно деле разне награде, дипломе, сличне којештарије које никог ништа не стају, а пензију повећавају. Сем тога, тамо има и ЛОПОВА који би књиге, непописане, претресли и за себе узели најбоље. И још једно „сем тога”: растурили би их међу оне које имају, па од мене ни трага репу, а камоли глави. Не желим да оставим књиге ни Универзитетској ни Народној библиотеци; првој што припада Универзитету, другој што има своју антикварницу у којој продаје „сувишну робу”. Дакле, остаје само једно решење. Немој да се изненадиш: остаје *Матица српска*. Да, баш тако. Та кућа којој верујем да би урадила како обећа – ако обећа.

Нико ништа из Матице српске није желео те 1976. да обећава. Па, ипак, библиотека Рашка Димитријевића чува се као легат у Библиотеци Матице српске,² а преписка у Рукописном одељењу МС. Вероватно би та драгоцену библиотеку била распарчана и изгубљена да није било срећне околности да се на месту управника БМС после смрти проф. Димитријевића нашао један од његових студената, Мирко Вуксановић. Само захваљујући његовом пијетету за професора Димитријевића и упорном заузимању за чување драгоцених вредности од општег значаја за културу нације, библиотека Рашка и Ружице Димитријевић је сачувана и сада стоји тамо где је њен власник и желео: под кровом Матице српске. Ту се чува и свих 895 књига-поклона аутора

¹ Миодраг Радовић.

² О судбини библиотеке Рашка Димитријевића детаљно пише Ивана Мразовић-Радовић у раду *Библиотека Рашка Димитријевића*, у Годишњаку Библиотеке Матице српске за 1994, Нови Сад, стр. 89-102.

са посветама. Те књиге и те посвете он је сматрао својим највреднијим дипломама. Књиге су сређене и доступне јавности.

Последње године живота провео је не излазећи из свога дома обраслог бршљаном, на који су слетали голуби које је он хранио до пред крај живота. И примао је посете пријатеља, увек жељан лепих разговора. Са пуних 88 година он још води живе расправе о књижевним, животним и политичким темама са својим много млађим сабеседницима. Глава му је и даље бистра, памћење поуздано, иако тело полако почиње да копни. Увек је био на ногама као да је желео и смрт да дочека усправно. Говорио је: „Само да не паднем у кревет и да ме нико не мора да двори. Нека буде све брзо готово.”¹

Није било све брзо готово код човека који је волео живот и свим снагама се држао његове обале. Ипак, за 90-и рођендан, 15. марта 1988, када је последњи пут примио већи број посетилаца који су дошли да му укажу почаст, био је знатно ослабио. Но, и тада ником није допуштао да кува кафу за његове студенте. У јуну те године, једна жена (по причању његове верне домаћице Марије), радиестезичар, дијагностиковала је тумор и предвидела Рашкову смрт у јулу. Средином јула он је пао у постељу, престао да једе, да говори и све теже је препознавао своју околину. Последњих дана скоро уопште није спавао. Пребачен је у Ургентни центар у Београду. Тамо га је последњи посетио Радован Бранков, новинар, који је са њим водио опроштајни разговор. По причању Радована Бранкова, он је и тамо, кад је тело почело да отказује, био савршено луцидан: размишљао је и разговарао као и увек, бистре главе.

Његов живот (биолошки) угасио се у суботу, 30. јула 1988. Умро је као деведесетогодишњак. Сутрадан су београдске новине донеле вест: *Умро Рашко Димитријевић* (Борба), *Беседник умне речи* (Политика експрес), *Легијона за животиња* (Вечерње новости). У свим медијима истицана је његова легендарност. Његова смрт је окупила још једном сву његову духовну заједницу коју је стварао упорно целог живота и која му је остала верна. На комеморацији у Француској 7, у Удружењу књижевника Србије, Милован Витезовић је рекао: „Били смо већ поверовали да је он и физички вечан. У ствари, он је копнећи онако коштуњав, и био више у предању и анегдотама. Сада је једноставно прешао у легенду о великом професору.” На комеморацији су говорили његови некадашњи студенти: Матија Бећковић, Мирослав Егерић, Миодраг Радовић.

На сахрани, на Новом гробљу, где у породичној гробници почива Рашко Димитријевић, од покојника су се опростили Драган Недељ-

¹ Видети о томе В. Јеротић: *Посејте, одломци*, Вршац 1996, стр. 55 и 66.

ковић, Никша Стипчевић и Ђоко Стојичић. Свако од говорника славио је Рашкову службу говорништву, истичући његов недостижан узор. На породичној гробници, његови пријатељи Предраг Богдановић-Ци и Владета Јеротић, и Удружење књижевника Србије поставили су обележје спомен-књигу, са ликом Рашка Димитријевића, рад вајара Саве Сандића.

Тако се Рашко Димитријевић преселио у легенду. Оно што са њим не одлази то је његова реч коју је посејао у сећањима бројних генерација својих слушалаца и у нашу књижевност и културу.

Недавно је његов пријатељ, новинар Вук Трнавски, у евокативном чланку *Беседников дом* (Политика, 24. август 1996) у свом мемуенту подсетио на тужан удес великана нашег послератног беседништва, опомињући потомство: „Легенда за живота, осуђен после смрти на заборав.” На кући у којој је некада долазио свако ко је био жељан лепе речи и духовних разговора нема, заиста, никаквог трага да је у њој живео човек који је целог живота несебично и самопрегорно служио култури свога народа. То као да више није онај гостољубиви беседников дом на којем су врата била сваком отворена за његова живота. Да ли се заиста „трудимо да што пре заборавимо нашег великог беседника” како бележи В. Трнавски, жалећи што „Рашко Димитријевић нема ни своју улицу у граду”? Судаћи по неким знацима немара, изгледа да је Рашков пријатељ у праву кад пише: „После беседникове смрти догодило се оно што се и могло очекивати. Кућа која је до јуче била стециште поклоника лепе речи, продата је, и то менаџеру који лансира певаче 'народног мелоса'. Тамо где се одувек разговарало о књизи, класичној музици и другим највишим вредностима духа, уселила се да тако кажемо трећеразредна, приземна култура, којој ни у ком случају није овде место! Зар дом легендарног беседника није могао бити библиотека, дом 'лепе речи' или нешто слично томе? Оно што би носило његово име и чувало успомену на њега?”

Његову мудрост не би изненадила таква иронија судбине. Он је као врстан зналац и тумач *Тонија Крејера* Т. Мана, знао добро да је у родну кућу његовог омиљеног писца усељена банка, хладна и бездушна установа која не хаје за лепу реч и узвишене идеале. Он није ни патио од таквог честољубља које је веровало да може променити свет. Његово очекивање је било много скромније и реалније: сувише је добро познавао људе и човека. И зато „још једанпут – реч!” Овога пута, његова:

И још једанпут бих подвукао то своје велико задовољство што нисам сам, што под крај живота осећам да има оних који ће и доцније понекад изговарати моје име, онако како се имена данас не изговарају тако често: са љубављу, са симпатијама, можда и са поштовањем. До овог последњег ми је

најмање стало. Највише ми је стало до оног првог, да увек то буде учињено с љубављу, онако како ја изговарам њихова имена.

Тако је говорио Рашко Димитријевић.

Ослушнимо још једном поруку тог чаробњака живе речи која живи у нама:

И шта ће бити од мог лика кад сретнеш заиста оне велике, пред којима мој лик, интелект, реч и остварења налазе своје праве сразмере? Имам бар ту једну утеху да ћу остати као „*charmeur honnête d'une jeunesse*”¹ што ипак значи нешто и омогућује трајање у сећањима.

¹ „Поштени шармер омладине” – из писма Његошу Петровићу, 12. фебруара 1968. (РОМС).

7

МИШЉЕЊА САВРЕ- МЕНИКА О РАШКУ ДИМИТРИ- ЈЕВИЋУ

Желим овиме трезутка да се изјасним, а не речу опроштаја јер се ми са проф. Рашком Димитријевићем не можемо растати.

Име проф. Рашка Димитријевића је историја групе за општу књижевност изузетно, почасно место.

Професор Рашко Димитријевић је реално реализовао идеје о теорију књижевности, која је данашњој заосталој култура као вредна заслуга.

Друга је заслуга је својом предлози о припадници групе књижевности.

Човек се не може растати све док он буде жив. Одсека за општу књижевност предлог већу Финансијално даље држи Чланке студентима књижевности, да се она захтева у ме

Професор Рашко Димитријевић је историја групе за општу књижевност и теорију књижевности, који је извршио строгог улога који се захтева од историчара и студентима.

Други Рашко Димитријевић је историја групе за општу књижевност и теорију књижевности, који је извршио строгог улога који се захтева од историчара и студентима.

Димитријевић

камање стало. Највише ми је стало до овог прили, да увек то буде утиснено и
добављено, јерен тако је створеном болном како је.

МЕНИЈЕРА

САВРЕ-

МЕНИЈЕРА

О РАШКА

ДИМИТРИЈ

ЈЕРИЈА

Депутата народног посланика - др. Јасна Петровић, 12. фебруара 1955
ГОДИ

НА ПОСЛЕДЊЕМ ЧАСУ ПРОФ. РАШКА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Желим овога тренутка да изговорим речи признања, а не речи опроштаја јер се ми са проф. Рашком Димитријевићем не можемо растати.

Име проф. Рашка Димитријевића, кад се једног дана буде писала историја групе за општу књижевност и теорију књижевности, добиће изузетно, почасно место.

Професор Рашко Димитријевић омогућио је почетак наставе, а то ће рећи реализацију идеје о оснивању групе за општу књижевност и теорију књижевности, која је – још једанпут понављам – потребна нашој заосталој култури као насушни хлеб. И то је прва његова изванредна заслуга.

Друга је што је својим говорничким даром, ерудицијом, педагошком спремом и љубављу за књижевност и студенте дао огроман прилог афирмацији групе за општу књижевност и теорију књижевности.

Човек са таквим заслугама за једну установу не може се с њом растати све док она буде постојала, и, у складу са том чињеницом, Одсек за општу књижевност и теорију књижевности већ је упутио предлог већу Филолошког факултета да проф. Рашко Димитријевић и даље држи часове студентима опште књижевности и теорије књижевности, да их надахњује и опомиње на дужност, како само он то уме.

Професор Рашко Димитријевић је најбољи део историје групе за општу књижевност и теорију књижевности, част ове групе, али и строги узор, који захтева потпуно извршавање обавеза и од наставника и од студената.

Драги Рашко – тако те од милоште зову сви, и најмлађи као и најстарији – у име наше групе, студената и колега, ја ти изражавам најдубљу захвалност за све што си учинио и што ћеш још учинити, и за то што си такав какав си, усправан и храбар, паметан и добар, људескара међу људима.

Војислав Ђурић

ЧЕМУ КЊИГА О РАШКУ?

Драги Миодраже Радовићу,

Примио сам Ваше треће писмо у коме ме учтиво опомињете да Вам пошаљем мој прилог *Књизи о Рашку*. Били сте одличан ученик и веран пријатељ професора Рашка Димитријевића, један од оних с којим се Рашко поносио. Верност му потврђујете и трудом да се сатвори и објави књига о Старцу. Ви добро знате да је Рашко сматрао искреност најлепшом врлином. На моју радост и Ви сте човек који искреност заслужује, па ћу Вам одмах исказати своју тамну недоумицу: чему *Књига о Рашку*? Рашко Димитријевић није био писац да бисмо га књигом памтили и славили. Он заслужује да живи онолико колико живимо ми – његови студенти и пријатељи. С нама треба да се заборави и он, Старац, како га назвасте у последњем писму. Шта ће му дужи и значајнији живот? У пролазности је и људска величина.

Рашко је био човек пријатељства и уметности; пријатељство му је било страст и љубав; уметност му је била лепота и истина. Имао је редак дар за љубав према људима и књижевности. Он је то био сав, па није имао потребе да о томе пише. Он није био књигописац; он је био књигољубац. Њему је било довољно да то што прочита и доживи студентима изговори и пријатељима каже. Своју мисао и осећања морао је да изговори, а не да напише; он није имао потребе, ни снаге да се исповеда немој белини хартије; он је жудео за људским гласом и људским очима. Уживао је да слуша себе и да гледа како га људи слушају. Беседништво је његов дар и порок; он није био стваралац, он је био тумач; он није био критичар, он је био учитељ. Тај књижевни Сократ, тај занесени усмењак, када је сишао са Катедре, своју кућу је претворио у палилулску Агору, где је ћутао док му неко не дође, а онда беседио, беседио... Читање и говорење били су његово радно време. То говорење је било његово књижевно стварање. Штета што је понешто и објавио, јер то написано и отштампано није Рашко. Рашко Димитријевић није требало за собом да остави ни редак написан. Да је био писмен, био би довољан доказ његови потписи на студентским индексима. Да не постоји писмени доказ како је велике писце тумачио, шта је хвалио и кудио код својих савременика и пријатеља. Требало је да га знају и памте само они који су га слушали када је беседио. Као Сократа. Требало је да прими судбину људске пролазности, строго и доследно. И пролазност славе.

Ви ме, професоре Радовићу, ипак приморавате да потврђујем своју љубав према Рашку Димитријевићу. А мени је најтеже да пишем о

ономе што волим и о онима које сам волео и волим. Рашка сам истински волео! О љубави се љубавно говори; о љубави се говори и ћутањем. Да се о љубави говори убедљиво, треба говорити кратко, из срца, рекао би Рашко. Јер докази љубави су ретко тачни. Зато што срце не куца тачно; зато што осећања немају вагу. Рашко у љубави није имао вагу. Хвалио је оне које воли више но што други верују да ти слављеници то заслужују. Његови естетички критеријуми и судови, били су рашковски. Он је свагда више волео човека од његове песме, приче и романа. Али је Рашко непогрешиво знао шта је даровито у књижевном рукопису. Нисам упознао човека који се више радује открићу даровитог писца. Гушио се од страсти да то откриће дара и даровитости написаног што пре неком исприча; да што већем броју својих слушалаца, пријатеља и поштовалаца каже како је прочитао добру песму, добру причу, даровит текст.

Рашко је имао редак дар за пријатељство. Он није био београдски „другар” с којим се ћаска и весело проводи време. Рашко Димитријевић је био интелектуалан пријатељ, онај с ким се деле умне и стваралачке бриге и радости; онај коме се поверава радна амбиција и од кога се тражи поука и подршка; онај књижевни зналац који на радним раскршћима и недоумицама уме да укаже на пут.

Рашка памтим као занетог истинољупца и таштог правдољупца. Само је понекад добротом закидао своју истину, правду према другом никад. Био је горд, господствен, славољубив. Веровао је као и Грци, они стари! да нас слава може учинити срећним.

У мом пријатељевању с њим, у многим радним очајањима охрабривао ме; много ми је недоумица уклонио. Читао ми је неке рукописе и сараднички их критиковао. опомињао ме на странпутице омамљивих фабулирања и на неубедљивост карактерних жестина и јаких осећања. Много ми је помогао да разазнајем и разликујем ново од помодног у књижевности савременој и да у променама естетског бића и естетичких теорија не видим само ново и добро.

Ето, Миодраже Радовићу из Камењаче, Старац би с неким завидом рекао „Миодраг Радовић је из Камењаче!”, као да је Камењача Оксфорд или Хајделберг, то је најмање и највише што могу да Вам приложим за Књигу о Рашку.

У Београду, 23. јуни 1997.

Рашков и Ваш Добрица Ћосић

Сувишна напомена: Ако ово писмо, текст, сматрате достојним Књиге о Рашку, онда објавите све – од насловљавања до мог потписа. Д.Ђ.

О РАШКУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ

Духовни простор у коме је Рашко Димитријевић живео свој прави живот јесте изузетан и јединствен. Јер „песништво, од свих људских делатности најчудноватија, једина која служи сазнавању смрти” (Херман Брох), јесте била прави живот професора Димитријевића из којег је он излазио да би складањем речи и говора у тај исти живот уводио двадесетак генерација студената најпре на Филозофском, а потом на Филолошком факултету. У духу се дружио с великима, онима који творе светску књижевност, и са узвишеношћу предмета расла је снага његовог говорничког дара. Учио је младе људе да заволе књижевни текст да би потом могли све потпуније да га разумеју, учио их је животу, оном који је кристализован у књижевном делу, у широким и разноликим пределима европске књижевности. Умео је да растужи и да обвесели оне који, у младости, верују у књижевност као учитељицу живота, али је при том био лишен дрвене поучности, која је на неким другим говорницама избијала из свеобјашњивих социологема које су волеле генерације нешто старије од моје. А ти социологеми су били пошаст у средњошколској настави књижевности, тада.

Нова обзорја су се отварала тек завршеном матуранту у великом амфитеатру Правног факултета, у коме је, једно време, пред мноштвом радозналих младих очију отварао своју књижевну беседу Рашко Димитријевић, толико друкчију од усуканих и сасечених речи којима се књижевност тумачила у гимназији. То је било отварање ка великом свету сложеног и слободног размишљања, заимање из големог хранилишта европске културе, бацање мостова према медитеранској и европској култури, оној којој смо увек припадали. Нису бивали ретки студенти који су умели и да се заплачу над судбином Еме Бовари, онако како би је Димитријевић исприповедао.

(Говор на сахрани, на Новом гробљу, 2. август 1988. године)

Никша Стипчевић

ORDRE NATIONAL DE LA LÉGION D'HONNEUR

HONNEUR

PATRIE

Le Grand Chancelier de l'Ordre National de la Légion d'Honneur

certifie que par Décret de _____ a été nommé _____

Le Président de la République Française

a conféré à _____ M. Raska Dimitrievitch

la Décoration de Chevalier _____ de l'Ordre National de la Légion d'Honneur.

Fait à Paris, le _____ 1915

Handwritten signature

L. No 105

„Добио сам Легију части онда кад нисам смео ни да је очекујем. Имао сам четрдесет година, а у Француској добијају Легију части људи који имају тридесет или четрдесет година више”

ЊЕГОВЕ АНАЛИЗЕ СУ УВЕЋАВАЛЕ ЧУДО УМЕТНОСТИ

Професор Рашко Димитријевић се родио у једној од најугледнијих београдских породица. Син је санитетског пуковника српске војске, личног лекара краља Петра I.

Први песник коме се дивио био му је готово вршњак и први сусед – Милутин Бојић.

Уметност је одмах ставио на средину света и свога живота.

Као градско дете рано се опчинио планинама, а свој усмени гениј посветио писмености.

Овај светски човек је провео век у кући у којој је отворио и затворио очи.

Овај носилац легије части чија се дискретна розета са његовог ревера дискретно продужавала не само на његов животни подвиг, него и на његов народ, па и на ову кућу чији је члан деценијама био.

Овај отмени господин није имао друге родбине ни имовине изван песништва и матерњег језика.

Ни једну бесцен-реч није уштедео ни са собом понео у гроб. Трошио их је немилице, чак и на своје ученике и савременике. Многи, већи, своју сумњу у уметност грејали су на његовој вери. Многи су од њега чули реч о себи коју им много мањи никада не би рекли.

Није нам знана дужа и непоколебљивија вера ни несебичнија служба уметности. Његове анализе нису смањивале већ увећавале чудо уметности, његове одгонетке су усмераване да загонетка буде већа. Загонетка за коју је заложиио свој дар и свој живот.

Тајна над тајнама је језик. То је најбоље знао овај тајноносац који никада није утолио жеђ за речима и сам опчињен тајном која опчињава друге.

Храм светске уметности изгубио је неуморног и надахнутог химнопојца. Наш матерњи језик сиромашнији је за једна златна уста.

(Говор у Удружењу књижевника Србије, на комеморацији 2. август 1988)

Матија Бећковић

Осетљив за почести: „Ја нисам могао да одбијем Седмојулску награду јер има гестова које ускраћујем јавности, па нека ме тумаче како ко хоће.” – Рашко Димитријевић прима Седмојулску награду за 1979. (Снимио Стеван Крагујевић)

ВЕСНИК ПЛАНИНСТВА

... А сад се појављује нови весник и пророк правог планинства, човек широких видика и дубоких осећања, изврстан практичан познавалац планина и самосталан „плезалац” – наш професор Рашко В. Димитријевић, писац ове књиге.

Такав каквог сам га овде означио, писац ми се учинио одмах кад сам, прошле године, примио његов опис усамљеног успона на окомиту Кочну. Ево опет једног правог планинца, који не хода по нашој земљи само потплатама својих ципела, него је свим срцем, свом душом и свом љубављу везан за нашу земљу и за наш род. Такав писац једини је и позван да напише ову књигу, која треба да покаже како се човек-планинац васпитава морално и духовно и како проширује своја естетичка схватања.(...)

Нека ова књига буде прво јеванђеље у српским крајевима и нека буде од користи... Стари су Грци познавали седам мудраца. Чини ми се да би било правично да ову седморицу назовемо: седам планинских мудраца. Јер мудрац је сваки озбиљан иницијатор каквог племенитог покрета. А то је, у своме крају, и писац ове књиге, – наш Рашко.

Планински весник, Марибор 1938.

Др Јосип Томиншек

ИЗАЗОВ БЕСЕДНИКА

Премда је објавио неколико десетина што мањих што већих одлично писаних текстова, Рашко Димитријевић није хтео да буде ни писац ни научник: био је сејач, а његово семење се примало. Шта је он значио за многе нараштаје, за целу једну епоху Београдског универзитета, најбоље знају студенти из такозване унутрашњости, који су, гладни културе, силазили са својих брда, пристизали из забачених села и варошица у престоницу, пуни наде, да ту често и гладују физички, а да се хране духовно. Дешавало се да је пријем бивао и хладан, дочек и неорганизован, а разочарања, услед превеликих очекивања, немала. Али, убрзо би се нашли у учионици с Рашком Димитријевићем: на његовим предавањима било је топло и присно, сви су се познавали и он је све знао. Нико није био безимен. Сваком студенту говорио је Ти, знао му је и породичне прилике и неприлике; неке већ изнурене је спасавао опомињујући родитеље да не занемарују даровитог сина. Зато су у Рашку многи видели другог оца, оца духовног, а он, немајући своју децу, њих је прихватао као своје синове и кћери. Зато су га сачекивали и испраћали с љубављу. Зато га и данас посећују. А он је у осамдесет седмој...

Изазов беседника, НИН, 14. октобар 1984.

Драган Недељковић

Видео сам данас мога старог друга Рашка Димитријевића. Остао је зао и опак као и пре 20 година. Пребацио ми је да сам германофил. То не стоји, рекох ја, али ми то људи радо подмећу, не би ли ме ломили. У ствари, ја никад нисам обожавао Немачку и Немце, али се људима мора признати да су вредни, солидни, дисциплиновани и многобројни. А пошто су наши непосредни суседи, ми их не можемо потцењивати, јер би то било глупо самозаваравање.

(Из Дневника, 6. јан. 1940.)

Милан Јовановић Стоимировић

27, vendredi — M^e
Voyageur imprudent, j'ai mérité mon sort
Ch.-H. Millevoye

Voilà les mots, les seuls mots, que l'on devra graver
sur ma tombe, si j'en ai une. De tous les passants, quelques-uns
seulement pourront les lire; bien peu en comprendront
rien. C'est un des plus beaux vers qui existent. J'en suis sûr.

„Ја, путник неопрезни заслужио сам своју судбу”

Ch. -H. Millevoye
(Ш.-Х. Милвоа)

Ево речи, јединих речи које ће морати бити уклесане над мојим гробом, ако га будем имао. Само неколико од свих пролазника моћи ће да их преведу; мало њих ће разумети смисао. Ово је један од најлепших стихова који постоји. Као да сам омађијан њиме.

(Journal intime, 1928, 27. januar)

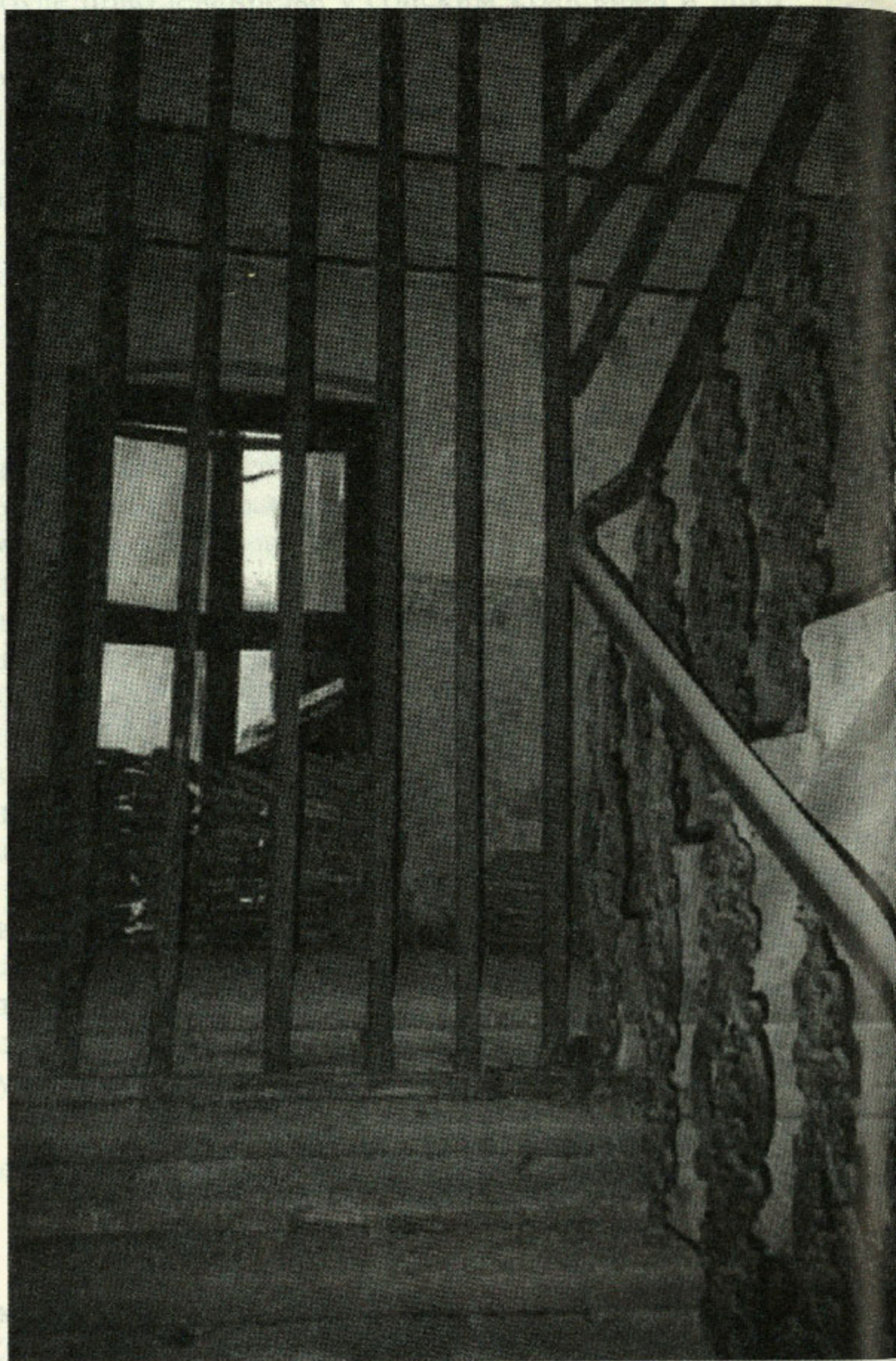
„Њему се, просто, веровало као свећи што је сагорела крај књиге” Мома Димић

После проживљеног живота, ма какав он био, смрт не значи ништа више” – гроб Рашка Димитријевића на Новом гробљу.

„Ако све у животу није јасно, нити може да се објасни, његов крај је изванредан. Он је оно једино што знамо са сигурношћу” (Писмо, 23. IV 1974)

Књига над гробом Рашка Димитријевића. Рад вајара Саве Сандића.

„Данас нема више те поезије:
бетон, цемент, солитери, ко
зна шта ће још доћи да баца
заборав на некадашње
видике...” Некада отворени
дом у Лоле Рибара 23, данас је
затворен решеткама (фото
Миодраг Радовић, мај 1997).

“Али остаје питање:
шта сачињава прави
живот?., Са другима
и собом , 272.

ТКАЊЕ ГОВОРА У ЛЕПОТИ

Предавач и говорник у изворном значењу тих речи, Рашко Димитријевић био је истовремено аналитичар, психолог и теоретичар литературе: у његовим речима пламтела је воља *човека* – да *разумева*, воља *учиоцеља* – да *поучава* и воља *зналца* – да *сазнаје*.

Иза Рашкових речи простирао се и чарао хуј векова, отварао су се и оживљавали магијски светови поезије, избијала су и догађала се чудесна духовна обасјања.

Сањар колико и научник, стваралац колико и тумач, обраћао се он – на начин хеленских беседника – разуму, машти и осећањима слушалаца, не раздвајајући никада једно од другог.

Ткање говора у лепојсти, 1980.

Јован Пејчић

СВЕТЛО ИМЕ НАШЕ КУЛТУРЕ

Рашко Димитријевић је за све моје другове и за мене био једно лепо и светло име наше културе. Сада је, на жалост, отишао. Утеха нам је што смо га познавали, што смо били привилеговани да га срећемо и слушамо, што смо га волели, како се воли учитељ, драг и уман човек.

(Говор на комеморацији у УКС, Београд, 1988.)

Мирослав Егерић

Кад говори Рашко Димитријевић, треба га слушати стојећи.

(Изјава снимљена на јавном предавању на Коларцу)

Слободан Витановић

ИКОНА

Рашку Димитријевићу

Где спава сада,
Где прахује,
Где, устављен, влада,
Где болује,
Он што исписа овај лик
по безимености својој,
И, снен, сачува неболик
У загледаности твојој?
Где срце своје усели,
За будућност сан и лице,
Цвет измољен пчели,
Плам из несанице?

У будном сјају му спава
Анђелство живота и зид,
Па му чело препричава
Љубав даљина и невид,
Из ког се јавља овако:
На врата векова прима
Свет што прилази полако
Озарењу и очима
Нежности му далеке,
Додира и утехе.

Он златом окува наду
И овај мир невиђен -
Свог срца владарку младу
Крвљу слика постиђен,
Па му из морачких очи
Још туга далека точи.

Где спава сада,
Где прахује
Крв овога светорада,
Где болује
Његовог ока нада?

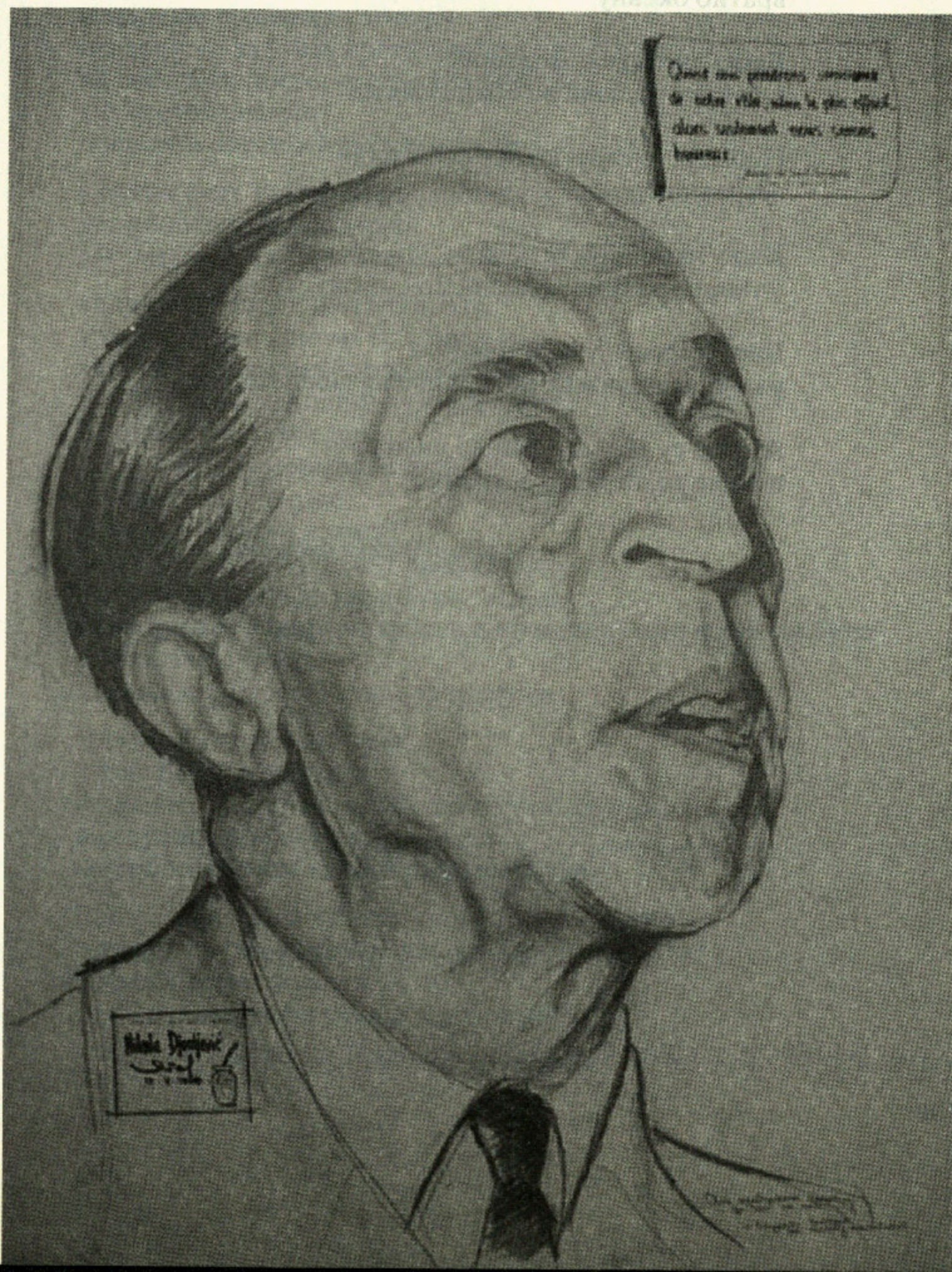
Манастир Морача, 1969.

Портрет професора Рашка
Димитријевића (1978),
кат. бр. 148.
● Рад Саве Сандића

Драгиња Урошевић

„Тек кад стекнемо свест о својој улози, чак ако је она и најневидљивија, тек онда ћемо бити срећни.“ (А. де Сент Егзипери, писац са којим се сретао на студијама у Стразбуру 1922-1923) – Рад Николе Ђорђевића, поклон студената на опроштајном часу, мај 1968.

Предраг Богдановић Ци

ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ САЊАО КЊИГЕ

„Ноћас сам ти сањао књигу”,
Рашко Димитријевић, 28. јул 1988.

Талас који се после похода обали
вратио океану

Беше ли то век, Волтеру,
или трен љубави на обали смрти.

Небески писару, књиге су ти биле
астрална крила.

Као у чаробном огледалу
у твојим речима видели смо смисао света.

Био си књига у настајању
у којој је долазеће потврђивало забележено.

А онда су ти у сан дошле књиге
повеле те, страсно загрлиле.

Александријска библиотеке, 1994, 43.

Драгиња Урошевић

ЕПИНИКИЈА

Професору Рашку Димитријевићу

трепери Ваша беседа трепери
здела са смрсканим годинама
напуњена дивљим и питомим плодовима
благошћу високог поднева и суровошћу ветрова

одгонетке песничких живота измичу
и мирише празнина у говору
отварају се за утеху врата звука
на свечаном постољу седи Песништво
дух светски негује
пркосећи смрти и једноставности

у истом реду Рајнер Марија Рилке и Томас Ман
две укоснице једнога века
две звезде једнога поднебља

капије човека Ви нам отварате
у тамнини свечано му се клањамо
као пред уласком у сложени простор
као пред зачараношћу музичке кутије
откривате нам предел
који има пену мермерне стубове
и поврх свега звезде
који има ножеве и свилу
доколицу за сигуран пут прописујете
и гутљај из врча до врха пуног осаме
кажете да је између вечности и тренутка само једна судбина
само један случај
а пораз и сјај харају свим временима

тренутак је небеска чаша
у коју бескрај утиче
божанско грожђе се муља негде у облацима
најскупоценија вина за зриказце
најпростије речи за најсложеније људе

Ваше су Беседе искићена геометријска слика
отворена четвороугаона књига и округли печат
посвета туђим животима
да би се сопствени у њима одгонетнуо.

Узето из „Песници – Рашку Димитријевићу”, *Домени*, 22, 1980, стр. 34/35.

8

ГРАЂА
ЗА
БИБЛИО-
ГРАФИЈУ
РАШКА
ДИМИТРИ-
ЈЕВИЋА

1. Книга о планинској књижевности у Рашци / књижевца А. М. Поповића, [1978]. — 80 стр. — (Библиотека Н. Е. Н. клуба : 2)

2. Алфонс Доде и грађанство / из мог архива / (Београд) Коларчев народни универзитет, [1940]. — 28 стр. — 18 см. — (Мала библиотека : 1)

3. Први сусрет с плавама / Београд : Издавачка Држа Гре горића, 1941. — 14 стр. — 18 см.

4. Жорж Драмел — Београд

5. Ка ево рашка и Бугарка / Београд : Рашка press, 1982. — 291 стр. — 21 см.

6. Савршенство и доброту — Београд

ТРАВА

ЗА

ПЕРМО-

ТРАФА

РАШКА

ДММММ

ЖЕРНА

КЊИГЕ

1. Књига о планини. – Београд : Француско-српска књижара А. М. Поповића, [1938]. – 82 стр. ; 21 см. – (Библиотека П.Е.Н. клуба ; 2)
2. Алфонс Доде и Прованса : „Писма из мог млина”. – [Београд] : Коларчев народни универзитет, [1940]. – 28 стр. ; 18 см. – (Мала библиотека ; 1)
3. Први сусрет с планином. – Београд : Штампарија Драг. Грегорића, 1941. – 14 стр. ; 18 см
4. Жорж Диамел. – Београд : [б. и.], 1957. – 42 стр. ; 20 см
5. Ка висинама и ћутању : приповест. – Београд : Delta press, 1982. – 291 стр. ; 21 см
6. Са другима и собом. – Београд : Нова књига, [1984]. – 283 стр. ; 20 см

РАДОВИ У СЕРИЈСКИМ И МОНОГРАФСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА

7. *** [Ти се сећаш, мала...]. – Дан, Београд, Нови Сад, 1919, I, бр. 5-6, стр. 87
8. Песма о болу. – Мисао, Београд, 1920, књ. 4, св. 6, стр. 1818.
9. Бог. – Нова светлост, Београд, 1921, II, бр. 7, стр. 16-20.
10. Госпођа Малишевска : позоришна игра у 3 чина. Написала Габријела Запољска. – „Мањез” (27. децембра 1921, Први пут). – Демократија, Београд, 29. XII 1921, III, бр. 752, стр. 4.
Наднасл.: Позориште. – Потписано са Radul.
11. Гробље на мору. – Нова светлост, Београд, 1921, II, бр. 7, стр. 27.
12. Долази јесен. – Нова светлост, Београд, 1921, II, бр. 7, стр. 26.
13. Легенда. – Мисао, Београд, 1921, књ. 7, св. 4, стр. 258.
14. „Лисински” : (концерт у сали „Касине” – 5. децембра 1921). – Демократија, Београд, 9. XII 1921, III, бр. 735, стр. 2.
Потписано са Radul.
15. Моја љубав. – Мисао, Београд, 1921, књ. 6, св. 2, стр. 99-100.
16. „Народни непријатељ” : (позоришна игра у 5 чинова. Написао Х. Ибзен. „Мањез” 22. нов. 1921. г.). – Демократија, Београд, 24. XI 1921, III, бр. 724, стр. 4.
Наднасл.: Позоришни преглед. – Потписано са Radul.

17. „Нора” г-ђе Мансветове. „Мањеж” – 22. дец. 1921. – Демократија, Београд, 24. XII 1921, III, бр. 748, стр. 4.

Наднасл.: Позориште. – Потписано са Radul.

18. Ноћ. – Илустровани лист, Београд, 1921, II, бр. 1, стр. 7.

19. Писмо. – Мисао, Београд, 1921, књ. 6, св. 7-8, стр. 468.

20. Последња реч. – Мисао, Београд, 1921, књ. 7, св. 7, стр. 496.

21. Сенке. – Нова светлост, Београд, 1921, II, бр. 7, стр. 20-25.

22. Три кепеца. – Мисао, Београд, 1921, књ. 7, св. 2, стр. 103.

23. Трио Слатин : Рахмањинон : (сала „Станковић” – 8. децембра 1921). – Демократија, Београд, 11. XII 1921, III, бр. 737, стр. 2.

Наднасл.: Музика. – Потписано са Radul.

24. „Хофманове приче” : (фантастична опера у 3 чина, с прологом и стилогом. Написао Жил Барбие. Музика од Ж. Офенбаха. – „Мањеж”, 2. дец. 1921. Први пут). – Демократија, Београд, 7. XII 1921, III, бр. 733, стр. 2-3.

Потписано са Radul.

25. „Богат мајдан” : (комад у три чина. Написао Томас Родрих Руби. – Реприза од 21 фебруара 1922.). – Демократија, Београд, 24. II 1922, IV, бр. 794, стр. 3.

Наднасл.: Позориште. – Потписано са R.

26. Девети концерт трио Слатин-Зорко. – Демократија, Београд, 9. V 1922, IV, бр. 847, стр. 2.

Наднасл.: Музика. – Потписано са R.

27. Елга : (драма у шест слика. Написао Герхарт Хауптман. Реприза у „Мањежу” 24. јан. 1922). – Демократија, Београд, 26. I 1922, IV, бр. 771, стр. 4.

Наднасл.: Позориште. – Потписано са R.

28. Концерт „Балкана” : („Мањеж” – 28. марта 1922). – Демократија, Београд, 30. III 1922, IV, бр. 818, стр. 2.

Наднасл.: Музички преглед. – Потписано са R.

29. Концерт Вороњец – Запорожац : (29. јануар 1922). – Демократија, Београд, 2. II 1922, IV, бр. 776, стр. 4.

Наднасл.: Музика. – Потписано са R.

30. Концерт г-ђе Винавер : (2. април 1922. – „Станковић”). – Демократија, Београд, 6. IV 1922, IV, бр. 824, стр. 2.

Наднасл.: Музички преглед. – Потписано са R.

31. Концерт Златка Балоковића : („Станковић” – 2. јануара 1922.). – Демократија, Београд, 5. I 1922, IV, бр. 758, стр. 4.

Наднасл.: Музика. – Потписано са Radul.

М.И. СИРЯКОВ

А.И. СИРЯКОВ РАБКО Н.Н. 16.3.73

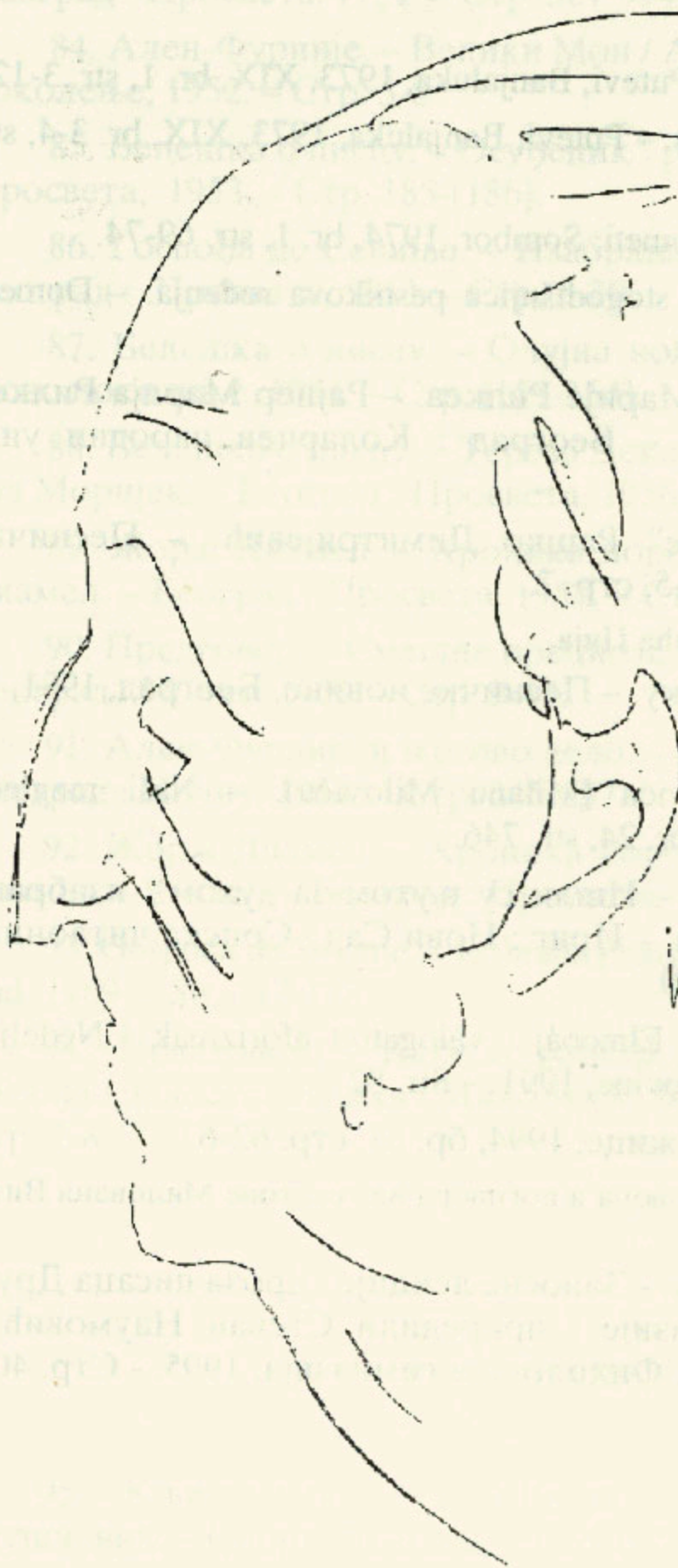
32. Концерт Зорко – Слатин : (26. јануар 1922.). – Демократија, Београд, 2. II 1922, IV, бр. 776, стр. 4.
Наднасл.: Музика. – Потписано са R.
33. Концерт Руског уметничког друштва : („Станковић” – 3. јануар 1922.). – Демократија, Београд, 5. I 1922, IV, бр. 758, стр. 4.
Наднасл.: Музика. – Потписано са Radul.
34. Реприза „Мињона”. – Демократија, Београд, 7. I 1922, IV, бр. 759, стр. 2.
Наднасл.: Позориште. – Потписано са Radul.
35. Тристагодишњица Молијера : други дан (16. јануар 1922.). – Демократија, Београд, 19. I 1922, IV, бр. 766, стр. 3.
Наднасл.: Позориште. – Потписано са R.
36. „Фауст” : („Мањеж” – 29. март 1922.). – Демократија, Београд, 31. III 1922, IV, бр. 819, стр. 2.
Наднасл.: Музички преглед. – Потписано са R.
37. VI. историски концерт : Зорко – Слатин : („Станковић” – 16. фебр. 1922.). – Демократија, Београд, 19. II 1922, IV, бр. 790, стр. 3.
Наднасл.: Музика. – Потписано са R.
38. Плаве шуме. – Раскрсница, Београд, 1923, I, бр. 7, стр. 42.
39. Ветар. – Књижевни север, Суботица, 1927, III, књ. 3, св. 10, стр. 401.
40. Дедина прича. – Књижевни север, Суботица, 1927, III, књ. 3, св. 12, стр. 482.
41. Листићи љубави. – Воља, Београд, 1927, II, књ. 2, бр. 3, стр. 179-184.
42. Март. – Воља, Београд, 1927, II, књ. 2, бр. 4, стр. 214.
43. Самоћа. – Књижевни север, Суботица, 1927, III, књ. 3, св. 10, стр. 401.
44. Вечерња молитва. – Књижевни север, Суботица, 1928, IV, књ. 4, св. 12, стр. 503.
45. Devoјска i ptica. – Miroљub, Subotica, 1928, I, br. 6, str. 6.
46. Најлепша књига о рату. – Књижевни север, Суботица, 1928, IV, књ. 4, св. 10, стр. 413-416.
- Приказ књиге „Дрвени крстови” Ролана Доржелеса.
47. Пролећни немир. – Воља, Београд, 1928, III, књ. 1, бр. 5, стр. 328-332.
48. Рајнер Марија Рилке : (о годишњици смрти). – Књижевни север, Суботица, 1928, IV, књ. 4, св. 1, стр. 21-28.
49. Са дна душе. – Воља, Београд, 1928, III, књ. 1, бр. 2, стр. 98-106.

Р.Т.К.

12. 12. 70

50. Исповести I. – Јужни преглед, Скопље, 1929, IV, бр. 1, стр. 9.
51. [Исповести] II. – Јужни преглед, Скопље, 1929, IV, бр. 1, стр. 9-10.
52. Кроз Провансу : белешке с пута. – Књижевни север, Суботица, 1929, V, књ. 5, св. 6, стр. 221-226.
53. Прослава Св. Саве. – Извештај Државне мушке реалне гимназије у Земуну : за школску годину 1928-9. – Земун : Гимназија, 1929. – Стр. 8-11.
54. У сутон. – Јужни преглед, Скопље, 1929, IV, бр. 1, стр. 10.
55. *Vela smrt* : риџа негдашњег ратника. – Књижевни север, Суботица, 1930, VI, књ. 6, св. 2, стр. 41-49.
56. На планини. – Будућност : календар, Београд, за 1931, год. 7, стр. 64-74.
57. После среће. – Књижевни север, Суботица, 1931, VII, књ. 7, св. 1, стр. 12-19.
58. Франсис Жам. – Књижевни север, Суботица, 1933, IX, књ. 9, св. 2, стр. 54-63.
59. Покојни сокаци од Радивоја Бојића. – Политика, Београд. 15. II 1935, XXXII, бр. 9607, стр. 7.
60. Кочна. – *Planinski vestnik*, Ljubljana, 1937, sv. 9, str. 269-272.
61. О преводу Гетеовог „Фауста”. – Књижевност, Београд, 1951, VI, св. 5-6, стр. 607-620.
62. Око превода Гетеовог „Фауста” : (одговор Аници Савић Ребац). – Књижевност, Београд, 1951, VI, св. 9-10, стр. 350-354.
63. Зову нас планине. – Кроз планине, Београд, 1952, I, бр. 2, стр. 62-63.
64. Међу стенама Алпа : odlomak iz romana. – *Ljudi i priroda u našim planinama*. [Књ.] 1. – Београд : Planinarsko društvo „Avala”, 1955. – Str. 165-169.
65. *Planinarstvo i kultura*. – *Ljudi i priroda u našim planinama*. [Књ.] 1. – Београд : Planinarsko društvo „Avala”, 1955. – Str. 39-42.
66. Кочна. – *Ljudi i priroda u našim planinama*. Књ. 2. – Београд : Planinarsko društvo „Avala”, 1959. – Str. 17-22.
67. Наш Суреп. – Библиотекар, Београд, 1968, XX, бр. 4, стр. 303-306.
68. *Vedra i lepa vest, pre izvesnog vremena...* . – Aleksandar Jeremić-Cibe : Galerija grafički kolektiv, 11-20. februar 1968. – Београд : Galerija, 1968. – Str. [5-6].
69. „За будућност сан и лице---”. – Политика, Београд, 17. VI 1972, LXIX, бр. 21084, Култура-уметност, XVI, бр. 876, стр. 12.
- Приказ књиге „Надолажење праха” Момира М. Војводића.

В. И. Кривошеин
С. П. Мухоморов
М. П. Мухоморов
11.11.1971
2-312

70. „За будућност сан и лице---“ : (Момир М. Војводић : Надолажење праха, Обод, Цетиње, 1971. године). – Кораџи, Титоград, 1972, II, бр. 13, стр. 16.

71. Тројца на Jalovcu u steni. – Putevi, Banjaluka, 1973, XIX, br. 6, str. 599-632.

72. Fragmenti o planinama. – Putevi, Banjaluka, 1973, XIX, br. 1, str. 3-12.

73. Fragmenti o planinama (II). – Putevi, Banjaluka, 1973, XIX, br. 3-4, str. 259-274.

74. Tomas Man i muzika. – Dometi, Sombor, 1974, br. 1, str. 69-74.

75. Rajner Marija Rilke : uz stogodišnjicu pesnikova rođenja. – Dometi, Sombor, 1975, br. 3, str. 52-65.

76. Животни пут Рајнера Марије Рилкеа. – Рајнер Марија Рилке / [уредник Слободан Ракитић]. – Београд : Коларчев народни универзитет, 1978. – Стр. 7-21.

77. За „Песничке новине“ Рашко Димитријевић. – Песничке новине, Београд, 1980, IV, бр. 4-5, стр. 7.

О поезији Предрага Богдановића Ција.

78. О сликару Лојзету Перку. – Песничке новине, Београд, 1981, V, бр. 5-6, стр. 20.

79. Pisma Raška Dimitrijevića [Milanu Miloviću]. – Naši razgledi, Ljubljana, 23. XII 1988, XXXVII, br. 24, str. 746.

80. Све је на свом месту. – Ишли су њухом за духом : изабрани афоризми / Недељко Радловић. – Ириг ; Нови Сад : Српска читаоница и књижница, 1991. – Стр. 99-100.

81. Minden a helyén van. – Elmebáj : válogatott aforizmák / Nedeljko Radlović. – Subotica : Subotičke novine, 1991. – Str. 82.

82. Бачко доба. – Међај, Ужице, 1994, бр. 33, стр. 62-63.

Наднасл.: Из рецензија, предговора и поговора на текстове Милована Витезовића.

82а. Ка висинама и ћутању. - Заносне лекције : проза писаца Друге београдске филолошке гимназије / приредили Стеван Наумовић и Мирјана Наумовић. - Београд : Филолошка гимназија, 1995. - Стр. 403-406.

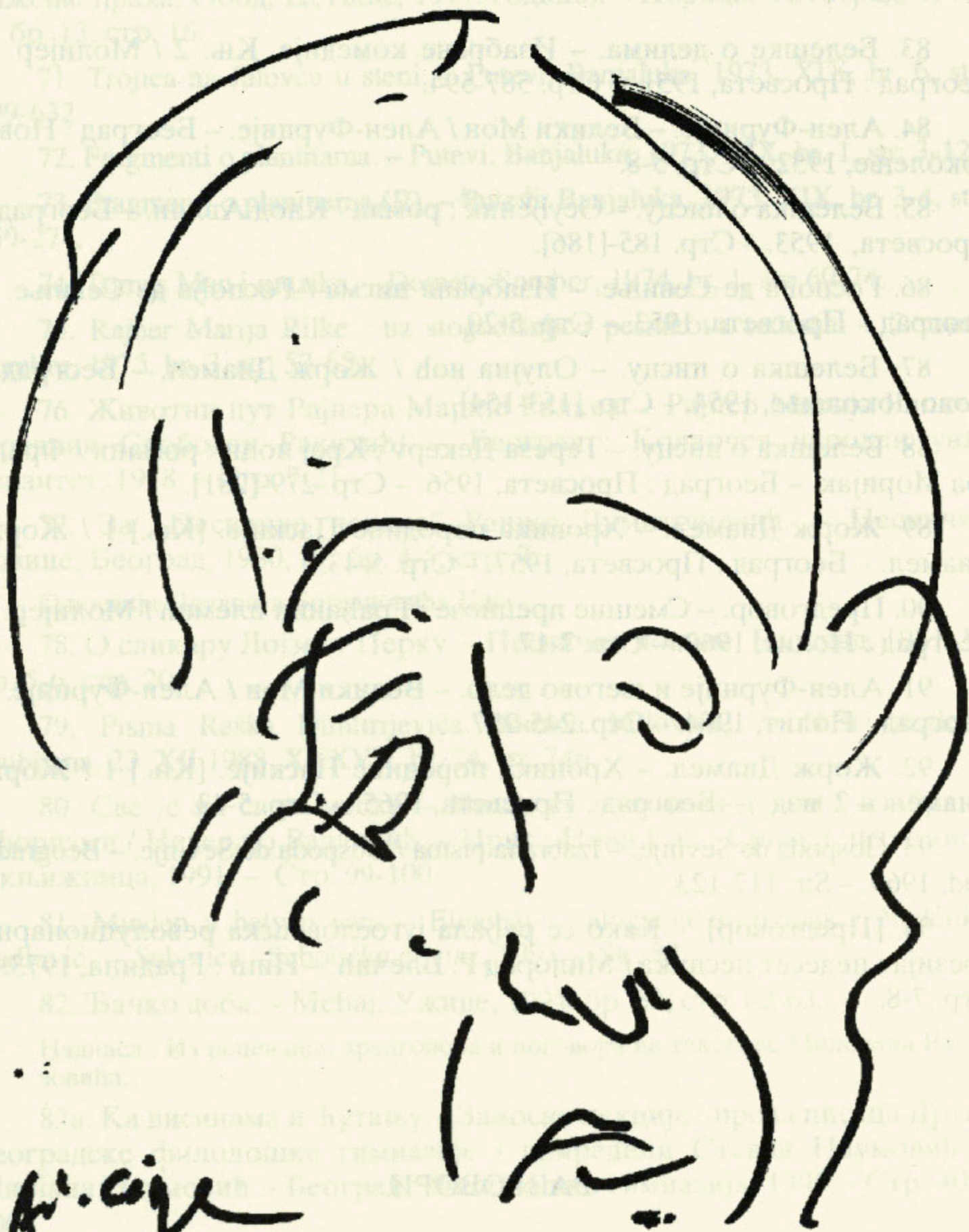
Из књиге о планини.

ПРЕДГОВОРИ, ПОГОВОРИ

83. Белешке о делима. – Изабране комедије. Књ. 2 / Молијер. – Београд : Просвета, 1951. – Стр. 587-594.
84. Ален-Фурније. – Велики Мон / Ален-Фурније. – Београд : Ново поколење, 1952. – Стр. 5-8.
85. Белешка о писцу. – Осуђеник : роман / Клод Авлин. – Београд : Просвета, 1953. – Стр. 185-[186].
86. Госпођа де Севиње. – Изабрана писма / Госпођа де Севиње. – Београд : Просвета, 1953. – Стр. 5-20.
87. Белешка о писцу. – Олујна ноћ / Жорж Диамел. – Београд : Ново поколење, 1954. – Стр. [153-154].
88. Белешка о писцу. – Тереза Декеру ; Крај ноћи : романи / Франсоа Моријак. – Београд : Просвета, 1956. – Стр. 279-[281].
89. Жорж Диамел. – Хроника породице Паскије. [Књ.] 1 / Жорж Диамел. – Београд : Просвета, 1957. – Стр. 5-43.
90. Предговор. – Смешне прециозе ; Грађанин племић / Молијер. – Београд : Нолит, 1960. – Стр. 7-17.
91. Ален-Фурније и његово дело. – Велики Мон / Ален-Фурније. – Београд : Нолит, 1964. – Стр. 245-257.
92. Жорж Диамел. – Хроника породице Паскије. [Књ.] 1 / Жорж Диамел. – 2. изд. . – Београд : Просвета, 1965. – Стр. 5-43.
93. Gospođa de Sevinje. – Izabrana pisma / Gospođa de Sevinje. – Beograd : Rad, 1969. – Str. 117-123.
94. [Предговор]. – Како се рађала југословенска револуционарна поезија : педесет песника / Милорад Р. Блечић. – Ниш : Градина, 1973. – Стр. 7-8.

РАЗГОВОРИ

95. Књижевник – алпиниста / [разговор водио] Манојло Глушчевић. – Спорт, Београд, 29. XI 1953, IX, бр. 1032, стр. 3.
Наднасл.: Како вам то пада на ум.
96. Ликови револуционара у нашој књижевности / [разговор водио] Бр. Ш. – Invalidski list, Beograd, 9. IV 1960, XLI, br. 15, str. 6.

А. Сид

Рис. 160

Учеб. Т. 2 0 Т. 160

97. „Предавач мора да пита погледе који питају” : разговор са професором Рашком Димитријевићем о књижевности, музици и беседништву / [разговор водио] С. [Слободан] Милетић. – Дневник, Нови Сад, 11. XII 1960, XVIII, бр. 5079, стр. 10.
98. Немо дозивање књига / разговор водио Коста Димитријевић. – НИН, Београд, 15. XII 1968, XVIII, бр. 936, стр. 11.
99. Ništa nije iznad rada / [razgovor vodilo] Milan Vlačić. – Mladost, Beograd, 28. XI – 5. XII 1968, br. 633, str. 14-15.
100. Речи предавача морају да одјекују у ћутању слушалаца : разговор са професором Рашком Димитријевићем / [разговор водио] Предраг Богдановић Ци. – Student, Beograd, 31. X 1974, XXXVIII, br. 22, str. 7.
101. „Свако може да нађе себе у музици” : разговор са Рашком Димитријевићем / [разговор водио] Рашко Јовановић. – Pro musica, Београд, 1974, бр. 72, стр. 28-29.
102. Učiteljima dugujem koliko i roditeljima / [razgovor vodila] Tomić-Ćurić Tatjana. – Praktična žena, Beograd, 3. VIII 1974, XVIII, br. 473, str. 18.
103. Пред погледима који питају / бележи Д. [Драгослав] Адамовић. – Политика, Београд, 3. X 1976, LXXIII, бр. 22628, стр. 16.
- Одговор на анкету „Ко је на вас пресудно утицао и зашто?”
104. Реч има проф. др Рашко Димитријевић / [разговор водио] Миленко Пајовић. – Јеж, Београд, 7. V 1976, бр. 1923, стр. 30.
105. Slovo o javnom slovu / razgovor vodila Olga Stojanović. – Mladost, Beograd, 16. IV 1976, LVI, br. 996, str. 9.
106. Лепота недореченог / [разговор водила] Р. [Рада] Саратлић. – Политика, Београд, 18. VI 1977, LXXIV, бр. 22880, Култура-уметност, XVIII, бр. 1137, стр. 14.
107. Nastavnik zaista mora mnogo da zna / zabilježio Milan R. Marković. – Porodica i dijete, Sarajevo, 1978, XXVI, br. 10, str. 29.
- Одговор на питање какав треба да буде предавач књижевности.
108. Речи које путују / [разговор водио] Душан Величковић. – НИН, Београд, 23. IV 1978, XXVIII, бр. 1424, стр. 32.
109. Треба умети отићи / приредила Зорица Пашић. – ТВ новости, Београд, 3. VIII 1979, XVI, бр. 762, стр. 1-2.
110. Човек од речи : Рашко Димитријевић добитник седмојулске награде / [разговор водио] Ђорђе Поповић. – Недељне новости, Београд, 15. VII 1979, XIV, бр. 657, стр. 13.
111. „Јучерашњи свет” професора Рашка Димитријевића / разговор водио Коста Димитријевић. – Синтеза, Крушевац, 1980, XI, бр. 7, стр. 55-80.

97. "Идејата мора да ни даде нешто повеќе од само идеја" - професор Панко Јанковиќ, млади и брзи
ништа / [разговор во] С. [Скопје] - Јанковиќ, Панко
Сол. 11. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

98. Немој да се плашеш / разговори со Коста Јанковиќ
ИНИ, Скопје, 15. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

99. Мила идеја / разговори со Мила Јанковиќ - Јанковиќ
Београд, 28. XI - 5. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

100. Повеќе идеја / разговори со професор Панко Јанковиќ
д-р Јанковиќ, Београд, 28. XI - 5. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

101. "Свако може да иде" / разговори со професор Панко Јанковиќ
Београд, 28. XI - 5. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

102. Идејата / разговори со професор Панко Јанковиќ
Скопје, 18. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

103. Идеја / разговори со професор Панко Јанковиќ
Адамска, 18. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

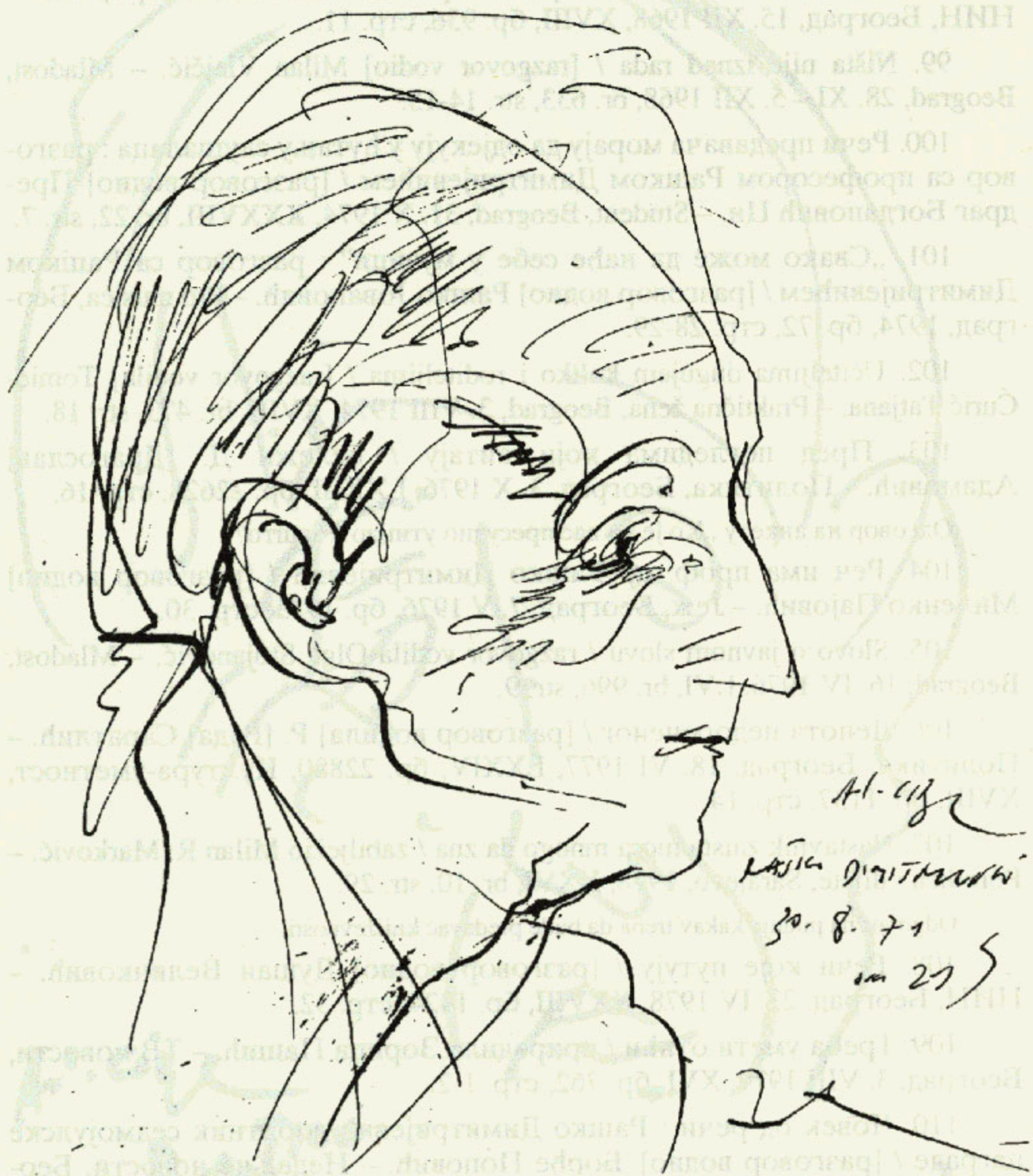
104. Идеја / разговори со професор Панко Јанковиќ
Београд, 18. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

105. Идеја / разговори со професор Панко Јанковиќ
Београд, 18. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

106. Идеја / разговори со професор Панко Јанковиќ
Београд, 18. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

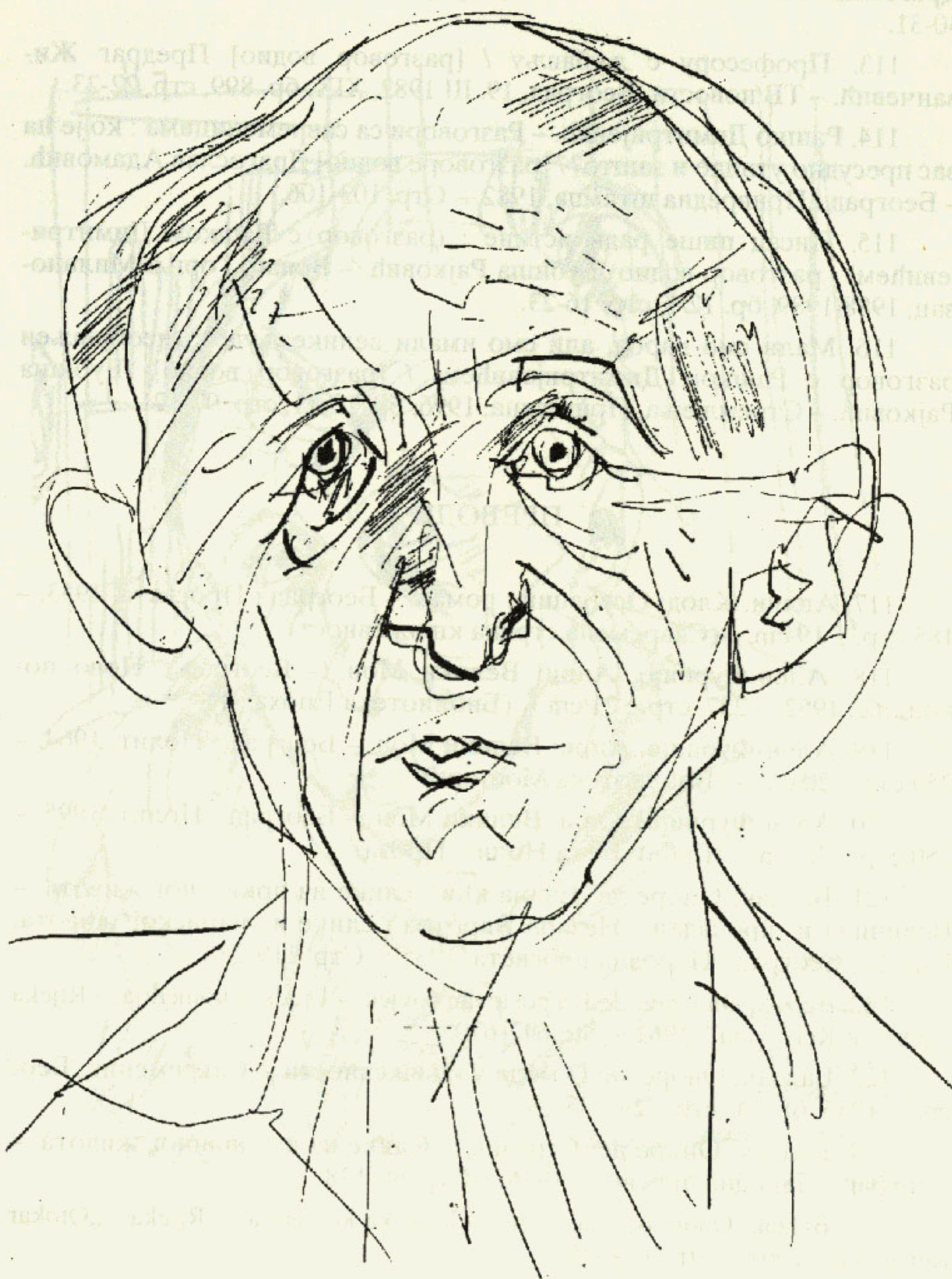
107. Идеја / разговори со професор Панко Јанковиќ
Београд, 18. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

108. Идеја / разговори со професор Панко Јанковиќ
Београд, 18. XII 1960, XVIII, бр. 207, стр. 10

А. Јанковиќ
Јанковиќ
30. 8. 71
21

2

112. Улица мог детињства : Рашко Димитријевић / [разговор водио] Драгослав Савић. – ТВ новости, Београд, 5. XII 1980, XVII, бр. 832, стр. 30-31.

113. Професору с љубављу / [разговор водио] Предраг Живанчевић. – ТВ новости, Београд, 19. III 1982, XIX, бр. 899, стр. 22-23.

114. Рашко Димитријевић. – Разговори са савременицима : ко је на вас пресудно утицао и зашто? / [разговоре водио] Драгослав Адамовић. – Београд : Привредна штампа, 1982. – Стр. 103-106.

115. Писац пише ради истине : (разговор с Рашком Димитријевићем) / разговор водио Љубиша Рајковић. – Венац, Горњи Милановац, 1988/1989, бр. 12/1, стр. 16-23.

116. Мали смо народ, али смо имали велике људе : (необјављен разговор с Рашком Димитријевићем) / [разговор водио] Љубиша Рајковић. – Стремљења, Приштина, 1996, бр. 10-11, стр. 97-121.

ПРЕВОДИ

117. Авлин, Клод: Осуђеник : роман. – Београд : Просвета, 1953. – 185 стр. ; 19 см. – (Савремена страна књижевност)

118. Ален-Фурније, Анри: Велики Мон. – Београд : Ново поколење, 1952. – 237 стр. ; 21 см. – (Библиотека Епоха ; 1)

119. Ален-Фурније, Анри: Велики Мон. – Београд : Нолит, 1964. – 259 стр. ; 20 см. – (Библиотека Мостови)

120. Ален-Фурније, Анри: Велики Мон. – Београд : Нолит, 1995. – 250 стр. ; 20 см. – (Библиотека Нолит. Проза)

121. Балзак, Оноре де: Евина кћи : слике из приватног живота. – Величина и пропадање Цезара Биротоа : слике из париског живота. Књ. 2. – Београд : Народна просвета, 1935. – Стр. 119-288.

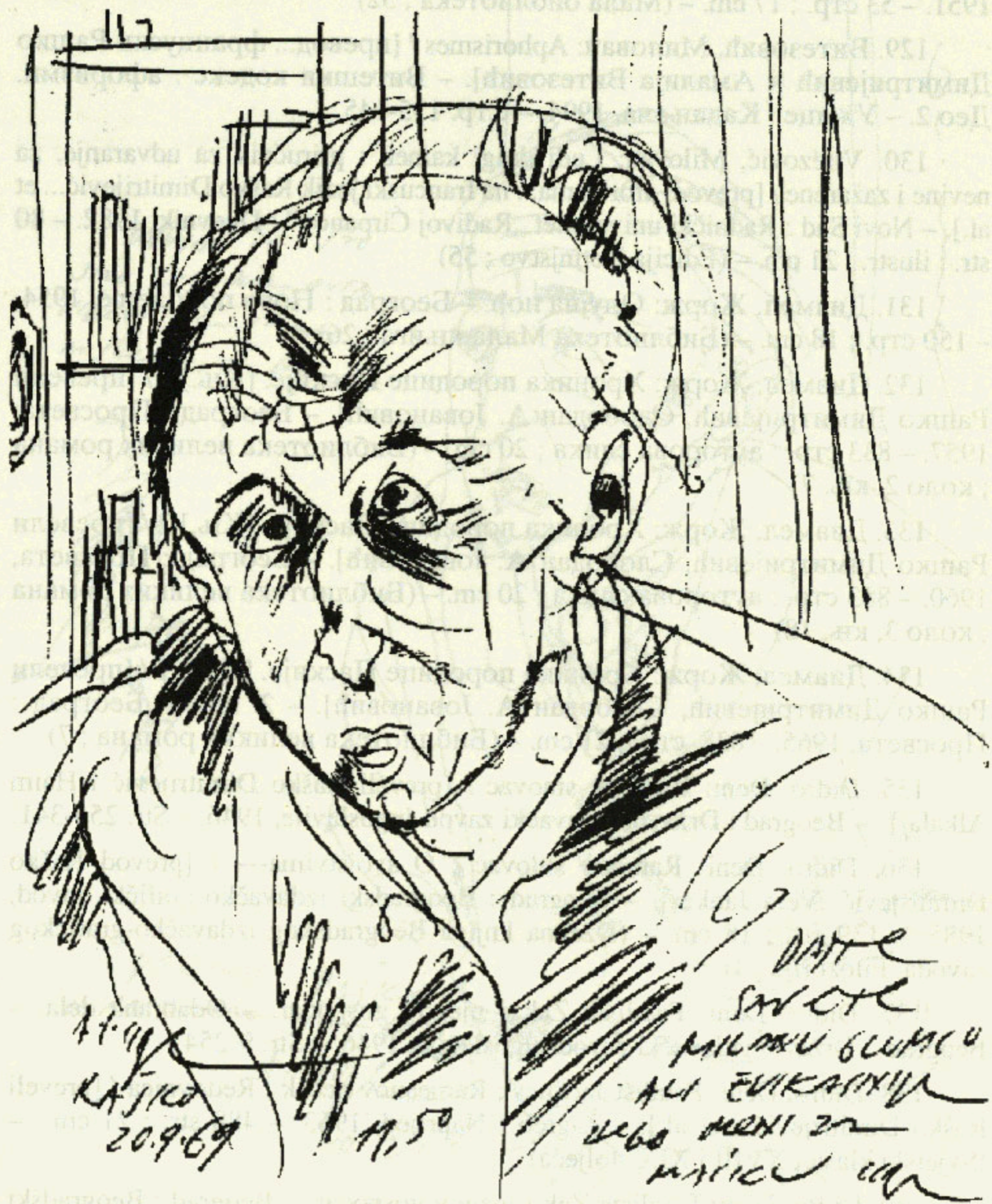
122. Balzak, Onore de: Jedan poslovani čovjek. – Ljudska komedija. – Rijeka : „Otokar Keršovani”, 1961. – Str. 647-670.

123. Балзак, Оноре де: О моди у књижевности. – Савременик, Београд, 1955, бр. 11, стр. 529-535.

124. Балзак, Оноре де: Саразин. – Сlike из паланачког живота. – Београд : Народна просвета, 1936. – Стр. 89-138.

125. Balzak, Onore de: Sarrasine. – Ljudska komedija. – Rijeka : „Otokar Keršovani”, 1961. – Str. 603-645.

126. Балзак, Оноре де: Урсула Мируе. – Београд : Народна просвета, 1934. – 311 стр. ; 20 см. – (Одабрана дела ; књ. 3)

24.09
KATKO
20.9.69

11.50

DATE
SAYOT
MILOMU GLUMCU
ALI EVIKATIXIA
VEBO MENI ZA
MAYICU OR

127. Balzak, Onore de: Ursula Mirouet. – Ljudska komedija. – Rijeka : „Otokar Keršovani”, 1960. – Str. 673-927.

128. Васерман, Јакоб: Злато Кахамалке. – Београд : Просвета, 1951. – 53 стр. ; 17 см. – (Мала библиотека ; 52)

129. Витезовић, Милован: Aphorismes / [превод... француски Рашко Димитријевић и Амалија Витезовић]. – Витешки кодекс : афоризми. Део 2. – Ужице : Кадињача, 1994. – Стр. 135-145.

130. Vitezović, Milovan: Ludi dragi kamen : priručnik za udvaranje, za nevine i zažarene / [prevodi aforizama... na francuski jezik Raško Dimitrijević... et al.]. – Novi Sad : Radnički univerzitet „Radivoj Čirpanov” : Dnevnik, 1982. – 80 str. : ilustr. ; 21 cm. – (Edicija Detinjstvo ; 55)

131. Диамел, Жорж: Олујна ноћ. – Београд : Ново поколење, 1954. – 150 стр. ; 18 см. – (Библиотека Мала књига ; 26)

132. Диамел, Жорж: Хроника породице Паскије. [Књ.] 1 / [превели Рашко Димитријевић, Слободан А. Јовановић]. – Београд : Просвета, 1957. – 833 стр. : ауторова слика ; 20 см. – (Библиотека великих романа ; коло 2, књ. 7)

133. Диамел, Жорж: Хроника породице Паскије. [Књ.] 2 / [превели Рашко Димитријевић, Слободан А. Јовановић]. – Београд : Просвета, 1960. – 883 стр. : ауторова слика ; 20 см. – (Библиотека великих романа ; коло 3, књ. 18)

134. Диамел, Жорж: Хроника породице Паскије. [Књ.] 1 / [превели Рашко Димитријевић, Слободан А. Јовановић]. – 2. изд. – Београд : Просвета, 1965. – 838 стр. ; 21 см. – (Библиотека великих романа ; 7)

135. Didro, Deni: Ramoov sinovac / [preveli Raško Dimitrijević i Haim Alkalaj] . – Beograd : Državni izdavački zavod Jugoslavije, 1946. – Str. 255-341.

136. Didro, Deni: Ramoov sinovac ; O svojstvima--- / [prevod Raško Dimitrijević, Vera Janke]. – Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1985. – 139 str. ; 18 cm. – (Džepna knjiga Beogradskog izdavačko-grafičkog zavoda. Filozofija ; 4)

137. Didro, Deni: Fatalista Žak i njegov gospodar. – Odabrana dela. – Beograd : Državni izdavački zavod Jugoslavije, 1946. – Str. 9-254.

138. Didro, Deni: Fatalist Jacques ; Rameauov nećak ; Redovnica / [preveli Raško Dimitrijević... et al.]. – Zagreb : Naprijed, 1963. – 488 str. ; 21 cm . – (Svjetski klasici XVIII i XIX stoljeća)

139. Didro, Deni: Fatalista Žak i njegov gospodar. – Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1975. – 235 str. ; 21 cm. – (Posebna izdanja)

140. Доде, Алфонс: Малишан = (Le petit chose). – Београд : Француско-српска књижара А. М. Поповића, 1931. – 138 стр. ; 16 см

ДОКЛАДЪ ЗА ШТО
СИМА СЕ ДИВ ПУТА
ВИДЕТЪ ОД ИМАТЪ
МИШЕНЕ О ВАМЪ

VELIKY
o RAZDAN
RAJKO
SA V.R.N.
A.I. CIP
10. 12. 68

Податак о преводиоцу према: Српска библиографија : књиге : 1868-1944. Књ. 2, Vol-Deš, јединица бр. 9469.

141. Доде, Алфонс: Малишан = Le petit chose. – Београд : Француско-српска књижара А. М. Поповић, [1937]. – 91 стр. ; 16 см. – (Библиотека „Радост” ; 15)

Подаци према: Српска библиографија : књиге : 1868-1944. Књ. 2, Vol-Deš, јединица бр. 9467.

142. Доде, Алфонс: Малишан. – Малишан ; Приповетке. – Београд : „Вук Караџић”, 1986. – Стр. 7-111.

143. Доржелес, Ролан: И свршено је---. – Књижевни север, Суботица, 1928, IV, књ. 4, св. 10, стр. 411-413.

144. Жироду, Жан: Из провинције. – Београд : Просвета, 1955. – 169 стр. ; 19 см. – (Библиотека Путеви ; 19)

145. Касу, Жан: Лепа јесен : роман. – Београд : Ново поколење, 1952. – 210 стр. ; 17 см. – (Мала књига прозе)

146. Клајст, Хајнрих фон: Земљотрес у Чилеу. – Београд : Просвета, 1950. – 20 стр. ; 17 см. – (Мала библиотека ; 44)

147. Клодел, Пол: Размена : драма у три чина. – Мостови, Београд, 1972, III, бр. 1(9), Драмски додатак, стр. 3-[40].

148. Ларбо, Валери: Тај некажњени порок читање. – Савременик, Београд, 1955, бр. 2, стр. 201-217.

149. Молијер: Смешне прециозе. – Изабране комедије. Књ. 2. – Београд : Просвета, 1951. – Стр. 535-586.

150. Молијер: Смешне прециозе ; Грађанин племић / [превели Рашко Димитријевић, Симо Матавуљ]. – Београд : Нолит, 1960. – 141 стр. : ауторова слика ; 18 см. – (Школска библиотека ; 33)

151. Моријак, Франсоа: Тереза Декеру ; Крај ноћи : романи. – Београд : Просвета, 1956. – 280 стр. ; 19 см. – (Савремена страна књижевност)

152. Morijak, Fransoa: Tereza Deskejru. – [1. izd.]. – Beograd : Rad, 1964. – 110 str. ; 18 cm. – (Biblioteka „Reč i misao” ; kolo 4, knj. 135)

153. Morijak, Fransoa: Tereza Deskejru ; Kraj noći. – Beograd : Slovo ljubve, 1979. – 236 str. ; 21 cm. – (Biblioteka Dobitnici Nobelove nagrade. Romani)

154. Продановић, Божидар: Игра и кретње : 23 цртежа = Jeux et mouvements : 23 dessins. – Београд : аутор, 1975. – [24] листа : илустр. ; 32 см

155. Пурталес, Ги де: Чудесни лов. – Београд : Athenaeum, 1946. – 518 стр. ; 19 см. – (Белетристика. Ванредно издање)

156. Раке, Райне Марја: Бурна ноћ - Боса, Београд, 1928, III, кт. I, бр. 2, стр. 109-111.

157. Риле, Райне Марја: Шлепа - Књижевни сепар, Сјуботина, 1928, IV, кт. 4, бр. 1, стр. 19-21.

158. Раке, Райне Марја: Стрелица са укривљеним крилом - Боса, Београд, 1927, II, кт. I, бр. 6, стр. 422.

159. Раке, Райне Марја: Туча - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

160. Раке, Райне Марја: Такође, Такође, Такође - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

161. Раке, Райне Марја: Паднута иланда - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

162. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

163. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

164. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

165. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

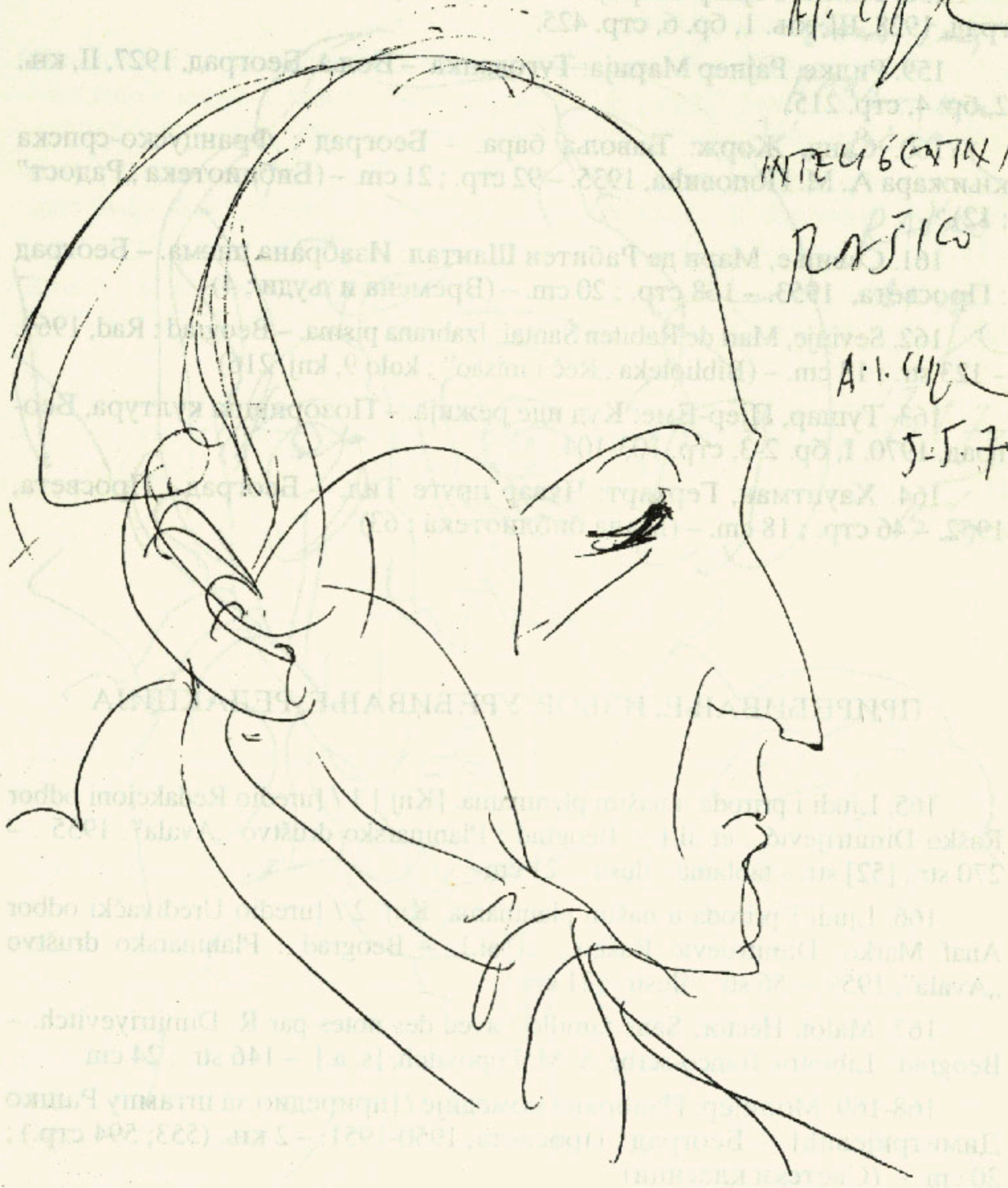
166. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

167. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

168. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

169. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

170. Раке, Райне Марја: Радост и радост - Београд, 1927, II, кт. I, бр. 4, стр. 212.

A.I. 11/11

INTELIGENTNA /
RASICA

A.I. 11/11

5.5.7

156. Рилке, Рајнер Марија: Бурна ноћ. – Воља, Београд, 1928, III, књ. 1, бр. 2, стр. 109-111.

157. Rilke, Rajner Marija: Spera. – Књижевни север, Суботица, 1928, IV, књ. 4, бр. 1, стр. 19-21.

158. Рилке, Рајнер Марија: Стихови за успављивање. – Воља, Београд, 1928, III, књ. 1, бр. 6, стр. 425.

159. Рилке, Рајнер Марија: Тугованка. – Воља, Београд, 1927, II, књ. 2, бр. 4, стр. 215.

160. Санд, Жорж: Ђавоља бара. – Београд : Француско-српска књижара А. М. Поповића, 1935. – 92 стр. ; 21 см. – (Библиотека „Радост” ; 12)

161. Севиње, Мари де Рабитен Шантал: Изабрана писма. – Београд : Просвета, 1953. – 168 стр. ; 20 см. – (Времена и људи ; 4)

162. Sevinje, Mari de Rabiten Šantal: Izabrana pisma. – Beograd : Rad, 1969. – 123 str. ; 18 cm. – (Biblioteka „Reč i misao” ; kolo 9, knj. 216)

163. Тушар, Пјер-Еме: Куд иде режија. – Позоришна култура, Београд, 1970, I, бр. 2-3, стр. 103-104.

164. Хауптман, Герхарт: Чувар пруге Тил. – Београд : Просвета, 1952. – 46 стр. ; 18 см. – (Мала библиотека ; 63)

148. Ларбо, Валери: Ти, каква си порок читања. – Садроменик, Београд, 1955, бр. 2, стр. 201-217.

149. Молијер: Смешне предлоге. – Изабране комедије. Књ. 2. – Београд : Просвета, 1950-1951. – 2 књ. (553; 594 стр.) ; 20 см. – (Светски класици)

150. Молијер: Смешне предлоге. – Грађански писма / Грађански писма Рашко Димитријевић, Симо Матаковић. – Београд : Просвета, 1950-1951. – 2 књ. (553; 594 стр.) ; 20 см. – (Светски класици)

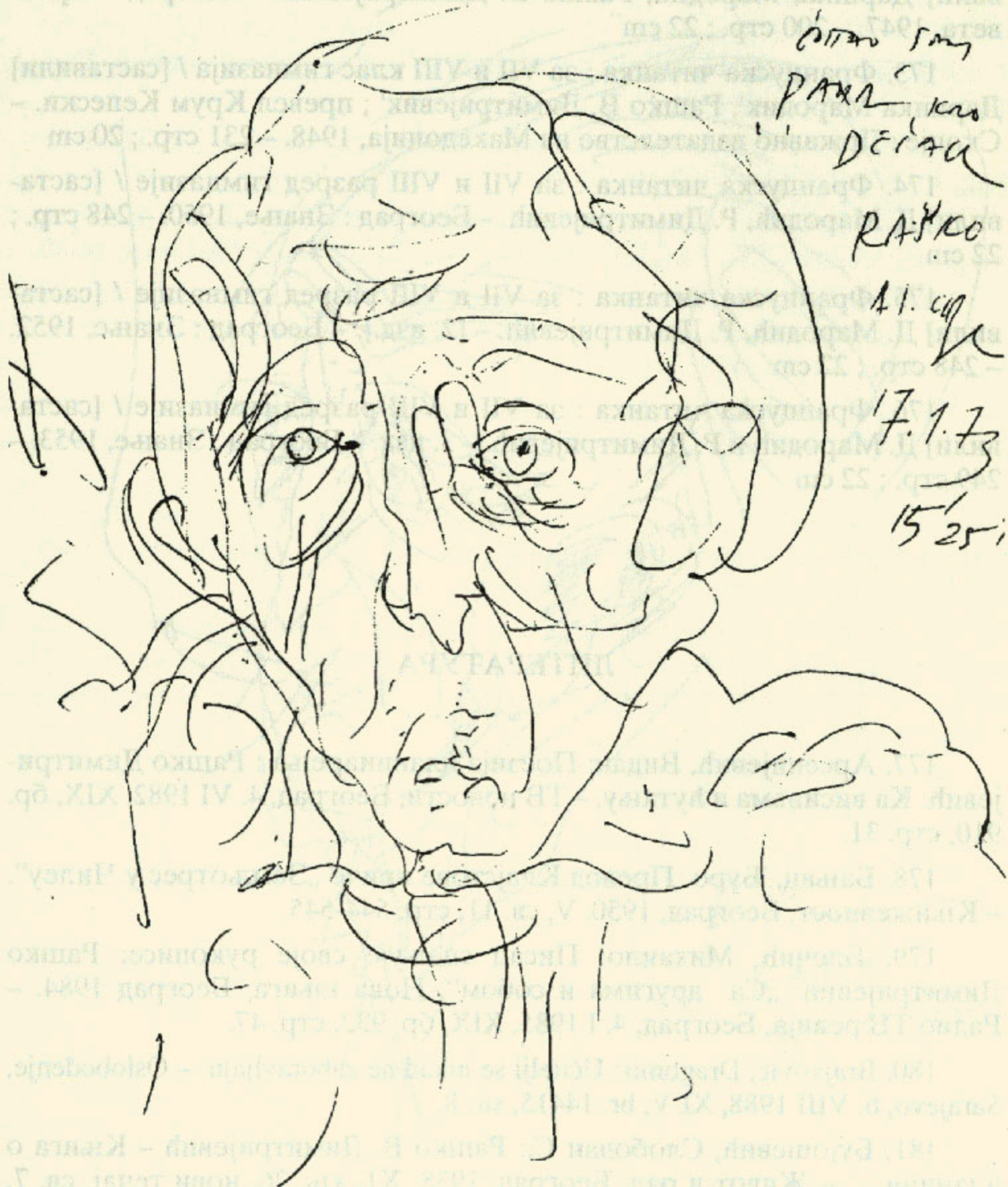
165. Ljudi i priroda u našim planinama. [Knj.] 1 / [uredio Redakcioni odbor Raško Dimitrijević... et al.]. – Beograd : Planinarsko društvo „Avala”, 1955. – 270 str., [52] str. s tablama : ilustr. ; 21 cm

166. Ljudi i priroda u našim planinama. Knj. 2 / [uredio Uređivački odbor Anaf Marko, Dimitrijević Raško... et al.]. – Beograd : Planinarsko društvo „Avala”, 1959. – 56 str. : ilustr. ; 21 cm

167. Malot, Hector: Sans famille / avec des notes par R. Dimitrijevitch. – Beograd : Librairie franco-serbe A. M. Popovitch, [s. a.]. – 146 str. ; 24 cm

168-169. Молијер: Изабране комедије / [приредио за штампу Рашко Димитријевић] . – Београд : Просвета, 1950-1951. – 2 књ. (553; 594 стр.) ; 20 см. – (Светски класици)

170. Rable, Fransoa: Gargantua / [preveo Stanislav Vinaver ; redaktor Raško Dimitrijević]. – Beograd : Rad, 1976. – 164 str. ; 18 cm. – (Biblioteka „Reč i misao”. Jubilarno kolo)

Ситно гм
РАХА КРА
" DEJAK
РАJKO
41.00
17.1.73
15'25i

171. Sevinje, Mari de Rabiten Šantal: Izabrana pisma / [izbor Raška Dimitrijevića]. – Beograd : Rad, 1969. – 123 str. ; 18 cm. – (Biblioteka „Reč i misao”; kolo 9, knj. 216)

172. Француска читанка : за VII и VIII разред гимназије / [составили] Даринка Мародић, Рашко В. Димитријевић. – Београд : Просвета, 1947. – 200 стр. ; 22 cm

173. Француска читанка : за VII и VIII клас гимназија / [составили] Даринка Мародик', Рашко В. Димитријевик' ; превел Крум Кепески. – Скопје : Државно издателство на Македонија, 1948. – 231 стр. ; 20 cm

174. Француска читанка : за VII и VIII разред гимназије / [составили] Д. Мародић, Р. Димитријевић. – Београд : Знање, 1950. – 248 стр. ; 22 cm

175. Француска читанка : за VII и VIII разред гимназије / [составили] Д. Мародић, Р. Димитријевић. – [2. изд.]. – Београд : Знање, 1952. – 248 стр. ; 22 cm

176. Француска читанка : за VII и VIII разред гимназије / [составили] Д. Мародић и Р. Димитријевић. – 3. изд. – Београд : Знање, 1953. – 249 стр. ; 22 cm

ЛИТЕРАТУРА

177. Арсенијевић, Видан: Поезија планинарења : Рашко Димитријевић: Ка висинама и ћутању. – ТВ новости, Београд, 4. VI 1982, XIX, бр. 910, стр. 31.

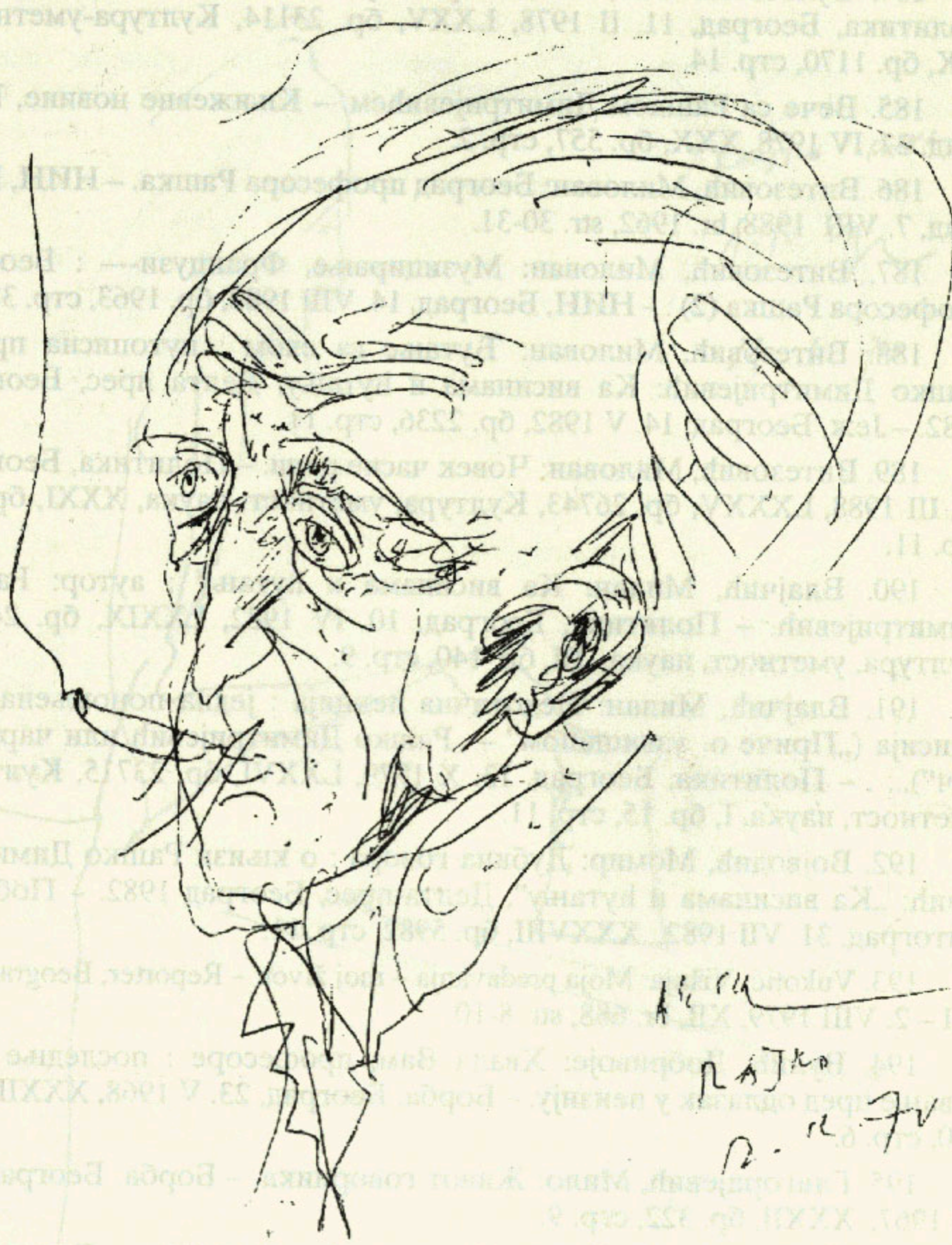
178. Бањац, Ђуро: Превод Клајстове приче „Земљотрес у Чилеу”. – Књижевност, Београд, 1950, V, св. 11, стр. 544-545.

179. Блечић, Михаило: Писац спаљује своје рукописе: Рашко Димитријевић: „Са другима и собом”, Нова књига, Београд 1984. – Радио ТВ ревија, Београд, 4. I 1985, XIX, бр. 932, стр. 47.

180. Brajković, Dragomir: Učitelji se nikad ne zaboravljaju. – Oslobođenje, Sarajevo, 6. VIII 1988, XLV, br. 14415, str. 8.

181. Бујошевић, Слободан С.: Рашко В. Димитријевић – Књига о планини... – Живот и рад, Београд, 1938, XI, књ. 26, нови течај, св. 7, стр. 263.

182. Vujošević, Slobodan S.: Raško V. Dimitrijević: Knjiga o planini... – Hrvatski planinar, Zagreb, 1938, XXXIV, br. 4, str. 30.

А. С. М.
Л. А. Т. К. А.
П. К. Ф. В.

183. Булатовић Виб, Владимир: Личности у вестима : Рашко Димитријевић... . – Политика, Београд, 11. IV 1978, LXXV, бр. 23173, стр. 15.
184. Булатовић Виб, Владимир: Хајдемо да слушамо Рашка. – Политика, Београд, 11. II 1978, LXXV, бр. 23114, Култура-уметност, XIX, бр. 1170, стр. 14.
185. Вече са Рашком Димитријевићем. – Књижевне новине, Београд, 22. IV 1978, XXX, бр. 557, стр. 2.
186. Витезовић, Милован: Београд професора Рашка. – НИН, Београд, 7. VIII 1988, бр. 1962, стр. 30-31.
187. Витезовић, Милован: Музицирање, Французи--- : Београд професора Рашка (2) . – НИН, Београд, 14. VIII 1988, бр. 1963, стр. 38-39.
188. Витезовић, Милован: Ћутање са ехом : путописна проза, Рашко Димитријевић: Ка висинама и ћутању, Делта прес, Београд, 1982. – Јеж, Београд, 14. V 1982, бр. 2236, стр. 11.
189. Витезовић, Милован: Човек часне речи. – Политика, Београд, 19. III 1988, LXXXV, бр. 26743, Култура, уметност, наука, XXXI, бр. 11, стр. 11.
190. Влајчић, Милан: Ка висинама и ћутању : аутор: Рашко Димитријевић. – Политика, Београд, 10. IV 1982, LXXIX, бр. 24609, Култура, уметност, наука, III, бр. 140, стр. 9.
191. Влајчић, Милан: Нехотична лекција : једна поновљена ТВ-емисија („Приче о узвишеном” – „Рашко Димитријевић или чаробна реч”)... . – Политика, Београд, 13. X 1979, LXXVI, бр. 23715, Култура, уметност, наука, I, бр. 15, стр. 11.
192. Војводић, Момир: Дубина говора : о књизи Рашко Димитријевић: „Ка висинама и ћутању”, Делта-прес, Београд 1982. – Побједа, Титоград, 31. VII 1982, XXXVIII, бр. 5982, стр. 11.
193. Vukotić, Višnja: Моја predavanja – мој život. – Reporter, Beograd. 26. VII – 2. VIII 1979, XII, бр. 688, стр. 8-10.
194. Вулић, Добривоје: Хвала Вам, професоре : последње предавање пред одлазак у пензију. – Борба, Београд, 23. V 1968, XXXIII, бр. 140, стр. 6.
195. Глигоријевић, Мило: Живот говорника. – Борба, Београд, 22. XI 1967, XXXII, бр. 322, стр. 9.
196. Димитријевић, Коста: Великан беседништва. – Браничево, Пожаревац, 1985, XXXI, бр. 4, стр. 73-75.
197. Димитријевић, Коста: „Јучерашњи свет” Рашка Димитријевића. – Време забрана : сведочења значајних савременика. – Београд : Прометеј : Аполон Ко, 1991 . – Стр. 297-343.

198 Dimitrijević, Kostar: Ulica dva bela goluba -- Duga, Beograd, 28. II
 1981, VII n. s. br. 123, str. 30-31.

Nadimak: Jovanović, zvan profesor Raska Dimitrijević.

199. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

200. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

201. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

202. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

203. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

204. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

205. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

206. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

207. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

208. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

209. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

210. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

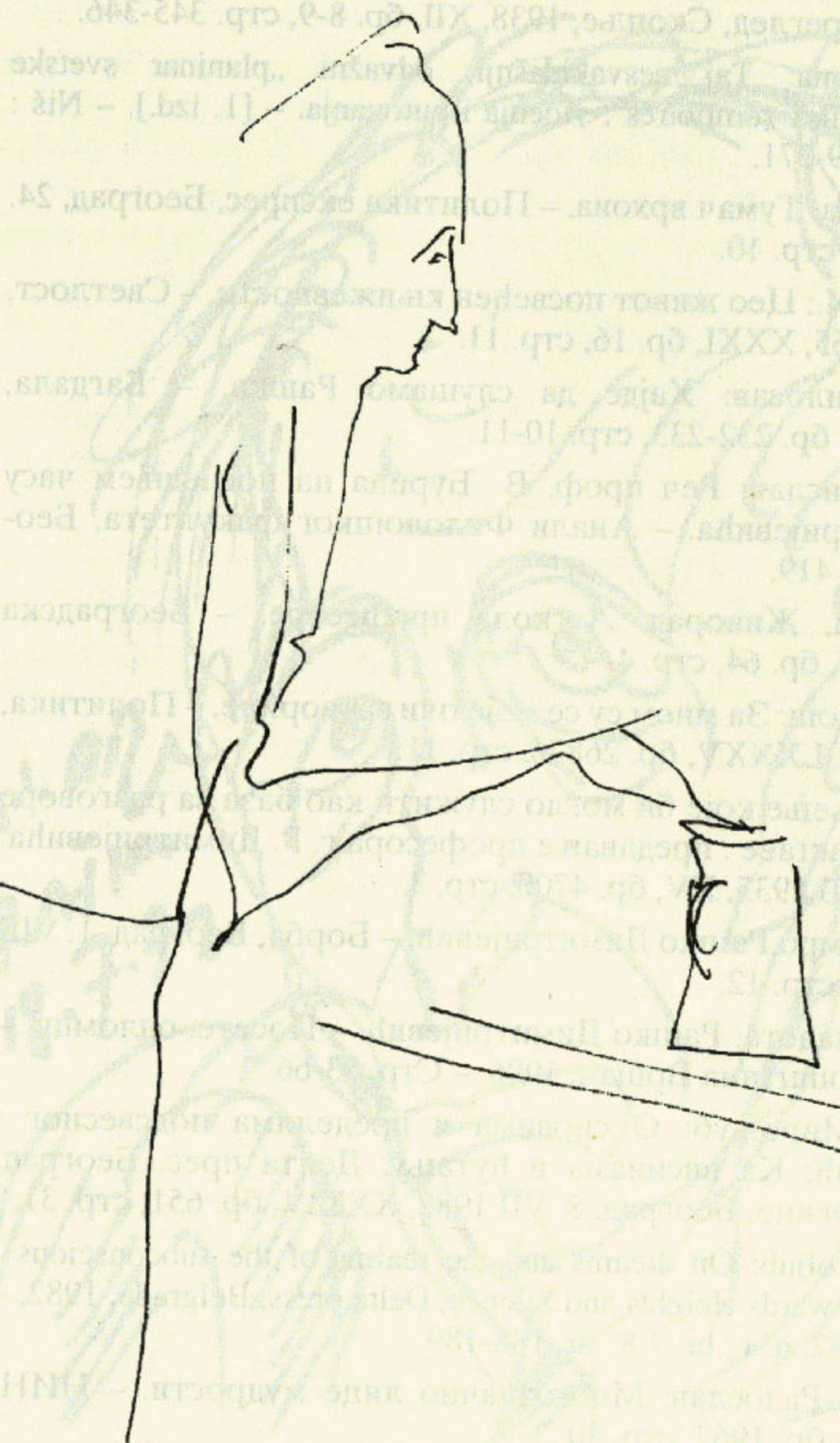
211. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

212. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

213. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

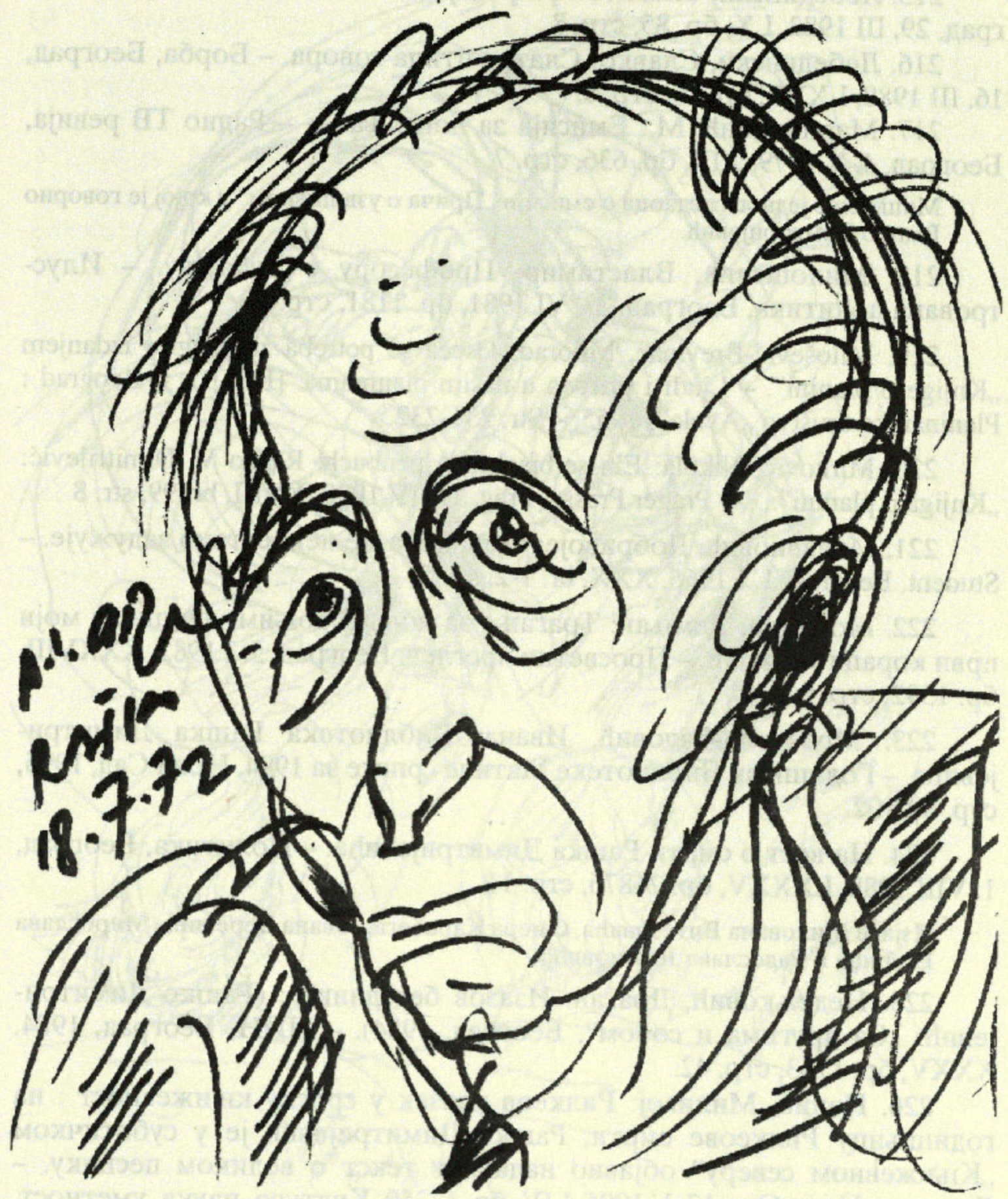
214. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

215. Dimitrijević, Rasko: Rasko B. Dimitrijević: Karijera o
 planiranju... -- Jovanović, Beograd, 1938, XVII br. 8-9, str. 342-346.

1. 1. 1971
 1. 1. 1971
 1. 1. 1971

198. Dimitrijević, Kosta: Ulica dva bela goluba. – Duga, Beograd, 28. II 1981, VII, n. s., br. 183, str. 30-31.
- Nadnasl.: Jučerašnji svet profesora Raška Dimitrijevića.
199. Димитријевић, Радмило: Рашко В. Димитријевић: Књига о планини... – Јужни преглед, Скопље, 1938, XII, бр. 8-9, стр. 345-346.
200. Dimić, Moма: Taj nesvakidašnji, odvažni „planinar svetske književnosti”... – Pesnik i zemljotres : viđenja i putovanja. – [1. izd.]. – Niš : Gradina, 1978. – Str. 269-271.
201. Димић, Мома: Тумач врхова. – Политика експрес, Београд, 24. IV 1977, XV, бр. 4168, стр. 10.
202. Добричић, М.: Цео живот посвећен књижевности. – Светлост, Крагујевац, 15. IV 1965, XXXI, бр. 16, стр. 11.
203. Ђалић, Милосав: Хајде да слушамо Рашка. – Багдала, Крушевац, 1978, XX, бр. 232-233, стр. 10-11.
204. Ђурић, Војислав: Реч проф. В. Ђурића на последњем часу проф. Рашка Димитријевића. – Анали Филолошког факултета, Београд, 1969, књ. 9, стр. 419.
205. Живановић, Живорад: А, кола професоре. – Београдска недеља, 9. XII 1962, II, бр. 64, стр. 4.
206. Јевтић, Милош: За мном су се моје очи затвориле. – Политика, Београд, 1. VIII 1988, LXXXV, бр. 26876, стр. 11.
207. Једно мишљење које би могло служити као база за разговоре о реформи средње наставе : предавање професора г. Р. Димитријевића. – Време, Београд, 9. II 1935, XV, бр. 4700, стр. 3.
208. Јелић, С.: Умро Рашко Димитријевић. – Борба, Београд, 1. VIII 1988, LXVII, бр. 214, стр. 12.
209. Јеротић, Владета: Рашко Димитријевић. – Посете, одломци. – Вршац : Књижевна општина Вршац, 1996. – Стр. 53-66.
210. Јоковић, Мирољуб: О сновима и пределима подсвесног : Рашко Димитријевић: Ка висинама и ћутању, Делта прес, Београд, 1982. – Књижевне новине, Београд, 8. VII 1982, XXXIV, бр. 651, стр. 31.
211. Joković, Miroľjub: On dreams and the realms of the subconscious : Raško Dimitrijević: Towards Heights and Silence, Delta press, Belgrade, 1982. – Relations, Beograd, 1982, n. s., br. 7-8, str. 188-189.
212. Јосимовић, Радослав: Многозначно лице мудрости. – НИН, Београд, 7. VIII 1988, бр. 1962, стр. 30.
213. Ковачевић, Мукадеса: Свијеће за професора. – Наša riječ, Zenica, 5. IX 1980, XXVI, br. 1418, str. 7.
- Literarci Osnovne škole „Prvi maj” posetili profesora Raška Dimitrijevića.

А.И. Ай
Калин
18.7.72

214. Корчик, Славица: Жао ми је што више не предајем. – Књижевна реч, Београд, 1973, III, бр. 30, стр. 2.

Наднасл.: Јубилеј Катедре за општу књижевност.

215. Лебедински, Славко: Професоре, шта кажете?. – Борба, Београд, 29. III 1982, LX, бр. 85, стр. 8.

216. Лебедински, Славко: Слатка птица говора. – Борба, Београд, 16. III 1988, LXVII, бр. 76, стр. 8.

217. Маринковић, М.: Емисија за понављање. – Радио ТВ ревија, Београд, 4. V 1979, XIII, бр. 636, стр. 7.

Мишљење једног гледаоца о емисији „Прича о узвишеном” у којој је говорио Рашко Димитријевић.

218. Милошевић, Властимир: Професору с љубављу. – Илустрована политика, Београд, 23. VI 1981, бр. 1181, стр. 4.

219. Milošević-Brevinac, Milorad: Oseća se potreba za drugim izdanjem „Knjige o planini”. – Ljudi i priroda u našim planinama. [Knj.] 1. – Beograd : Planinarsko društvo „Avala”, 1955. – Str. 231-232.

220. Mirković, Nikola: Ein serbisches Alpenbuch. Raško V. Dimitrijević: „Knjiga o planini”... . – Prager Presse, Prag, 12. IV 1938, XVIII, br. 99, str. 8

221. Младеновић, Добривоје: Омладина ме непрестано задужује. – Student, Beograd, 1. I 1966, XXX, br. 1-2, str. 5.

222. Морачић, Дамњан: Трагање за новим, бољим, лепшим : моји први кораци у школи. – Просветни преглед, Београд, 5. I 1982, XXXVIII, бр. 1392, стр. 6.

223. Мразовић-Радовић, Ивана: Библиотека Рашка Димитријевића. – Годишњак Библиотеке Матице српске за 1994, Нови Сад, 1995, стр. 89-102.

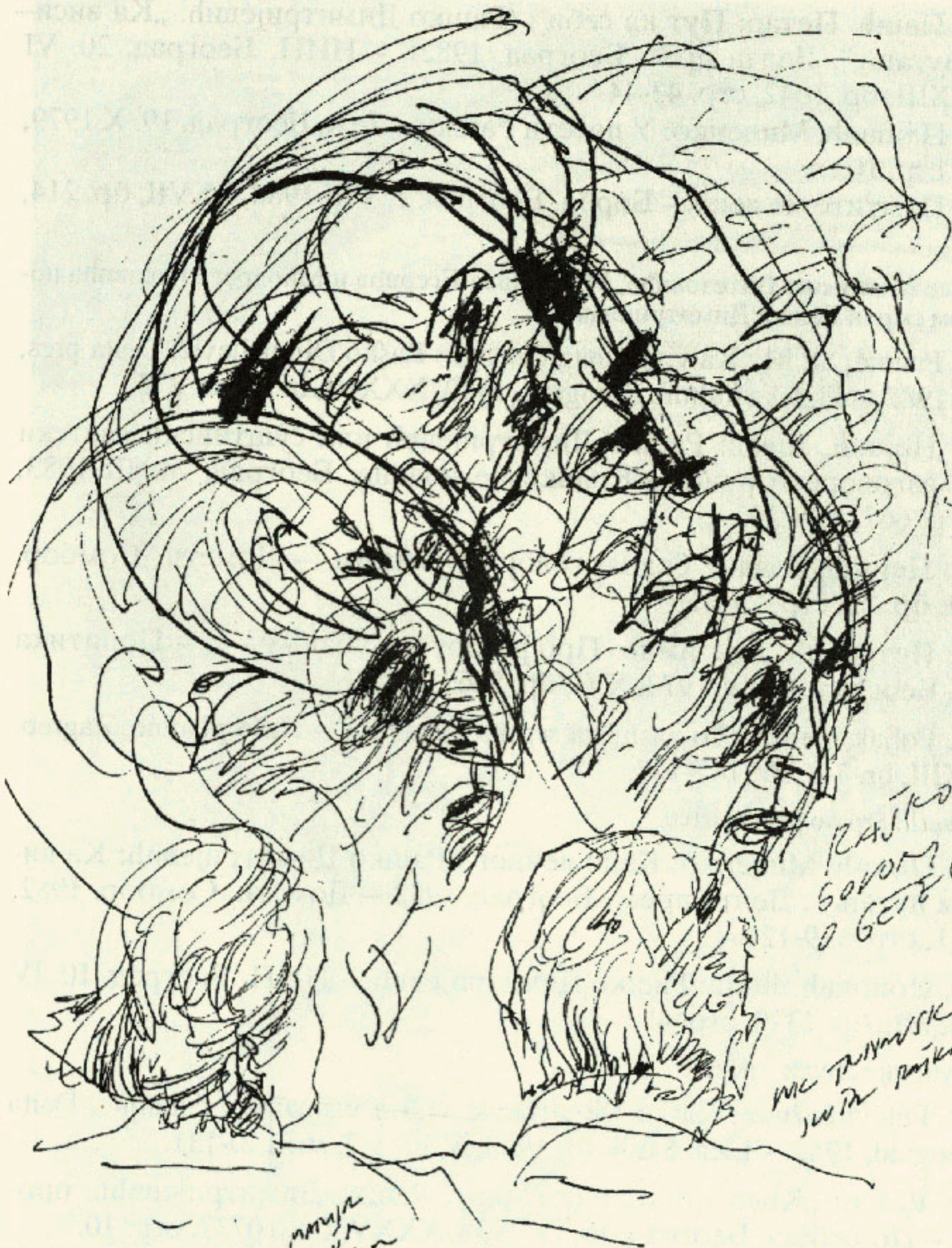
224. На вест о смрти Рашка Димитријевића. – Политика, Београд, 1. VIII 1988, LXXXV, бр. 26876, стр. 11.

Изјаве Милована Витезовића, Омера Карабега, Јована Деретића, Мирослава Егерића и Радослава Јосимовића.

225. Недељковић, Драган: Изазов беседника : (Рашко Димитријевић: „Са другима и собом”, Београд, 1984). – НИН, Београд, 1984, XXXV, бр. 1763, стр. 42.

226. Ненин, Миливој: Рилкеов улазак у српску књижевност : на годишњицу Рилкеове смрти, Рашко Димитријевић је у суботичком „Књижевном северу” објавио надахнут текст о великом песнику. – Дневник, Нови Сад, 17. V 1995, LIV, бр. 17350, Култура, наука, уметност, бр. 775, стр. 14.

227. Нешић, Анастас: Лепо – иза леђа. – Недељне новости, Београд, 16. IV 1978, XIII, бр. 595, стр. 13.

РАЈКО
БОЖИЋ
О БЕТЛУ

MC TANNISKE
10th Pajka Dim.

novija
sve
2010
A. H. H. H.
7. 11. 19

228. Павковић, Мома: Нераздвојно друштво. – Недељне новости, Београд, 9. III 1980, XV, бр. 690, стр. 9.

Наднасл.: Универзитет седе косе.

229. Пајић, Петар: Пут ка себи : (Рашко Димитријевић: „Ка висинама и ћутању”, Делта прес, Београд, 1982). – НИН, Београд, 20. VI 1982, XXXIII, бр. 1642, стр. 43-44.

230. Пајовић, Миленко: У посети Рашку. – Јеж, Београд, 19. X 1979, бр. 2103, стр. 10.

231. Памтите ме децо. – Борба, Београд, 1. VIII 1988, LXVII, бр. 214, стр. 12.

Изјаве Милована Витезовића, Мирослава Егерића и Миодрага Радовића поводом смрти Рашка Димитријевића.

232. Раунић, St. M.: Ka visinama i ćutanju : Raško Dimitrijević, Delta pres, Beograd, 1982. – Fizička kultura, Beograd, 1982, XXXVI, br. 3, str. 275.

233. Пејчић, Јован: Рашко Димитријевић или суштински светски простор изговорене речи. – Књижевне новине, Београд, 24. III 1983, XXXV, бр. 667, стр. 39.

234. Пејчић, Јован: Ткање говора у лепоти. – Домети, Сомбор, 1980, VII, бр. 22, стр. 29-31.

235. Петровић, Градимир: Професору с љубављу— . – Политика експрес, Београд, 16. IV 1978, XVI, бр. 5069, стр. 9.

236. Poljak, Željko: Tri zaslužna srpska planinara. – Naše planine, Zagreb, 1971, XXIII, br. 7-8, str. 147-153.

Наднасл.: Srpsko planinarstvo.

237. Попић, Миленко: Капи вечног : Рашко Димитријевић: Ка висинама и ћутању : Делта прес, Београд, 1982. – Домети, Сомбор, 1982, IX, бр. 31, стр. 119-121.

238. Поповић, Лола: Рашко Димитријевић. – НИН, Београд, 10. IV 1977, XXVII, бр. 1370, стр. 4.

У рубрици Људи – вести.

239. Putevi čežnje : Raško Dimitrijević – „Ka visinama i ćutanju”, Delta press, Beograd, 1982. – Lica, Sarajevo, 1983, X, br. 1-2, str. 130-131.

240. P. St.: „Књига о планини” од г. Рашка Димитријевића, професора. – Политика, Београд, 16. IV 1938, XXXV, бр. 10737, стр. 10.

241. Радовић, Миленко: Ка висинама и ћутању : Рашко Димитријевић. – Напред, Ваљево, 30. IV 1982, XXXVII, бр. 1736, стр. 6.

242. Radović, Miodrag: Put ka sopstvu : Raško Dimitrijević: Sa drugima i sobom, Nova knjiga, Beograd, 1984. – Savremenik, Beograd, 1985, n. s., XXXI, knj. 1, br. 3-4, str. 305-309.

244 Парко Дмитрия (наставник орденоносца) - Аван
245 Парко Дмитрия (наставник орденоносца) - Аван
246 Парко Дмитрия (наставник орденоносца) - Аван

247 Парко Дмитрия (наставник орденоносца) - Аван
248 Парко Дмитрия (наставник орденоносца) - Аван
249 Парко Дмитрия (наставник орденоносца) - Аван

243. Рашко Димитријевић : [биографија и објављени радови]. – *Анали Филолошког факултета, Београд*, 1979, књ. 13, стр. 105-107.
244. Рашко Димитријевић : (наставак библиографије). – *Анали Филолошког факултета, Београд*, 1986, књ. 17, стр. 71.
245. Рашко Димитријевић : биографија и објављени радови. – *Са другима и собом / Рашко Димитријевић*. – Београд : Нова књига, [1984]. – Стр. 275-281.
246. Рашко В. Димитријевић: „Књига о планини”... – *Vesnik Društva Fruška gora, Novi Sad*, 1938, III, br. 11, str. 65.
247. Risojević, Ranko: *Dnevnik*. – *Oko, Zagreb*, 22. II – 8. III 1979, VI, br. 181, str. 17.
- Petak, 26. januar (fragment o Rašku Dimitrijeviću).
248. S. U.: „Књига о планини” R. Dimitrijevića. – *Vidici, Beograd*, 1938, I, br. 5-6, str. 176-177.
249. Савић. Д.: Легенда за живота. – *Вечерње новости, Београд*, 1. VIII 1988, XXXVI, стр. 18.
250. Саратлић, Рада: И професор и пријатељ. – *Политика, Београд*, 4. VII 1979, LXXVI, бр. 23614, стр. 17.
251. Саратлић, Рада: Његова реч је опчињавала. – *Политика, Београд*, 1. VIII 1988, LXXXV, бр. 26876, стр. 11.
252. Симовић, Драган: Искуство – лично и универзално : портрет Рашка Димитријевића. – *Венац, Горњи Милановац*, 1978, бр. 69, стр. 4.
253. Симовић, Драган: Ка висинама и ћутању. – *Дневник, Нови Сад*, 8. IV 1982, XLI, бр. 12729, *Култура, наука, уметност*, бр. 116, стр. 8.
254. Simović, Dragan: *Ka visinama i ćutanju*. – *Mladost, Beograd*, 19. IV 1982, LXVIII, br. 1281, str. 16.
255. Симовић, Драган: Писма ка висинама : Рашко Димитријевић: „Ка висинама и ћутању”, *Делта прес, Београд*... – *Реч младих, Титово Ужице*, 15. V 1982, бр. 104, стр. 8.
256. Стипчевић, Никша: О Рашку Димитријевићу. – *Усмено*. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1996. – Стр. 132-134.
257. Стојановић, Југана: Рашко Димитријевић преводилац суштине стварности. – *Мостови, Београд*, 1973, IV, бр. 4(16), стр. 314-319.
258. Стојановић, Југана: Тумач суштине стварности : Рашко Димитријевић као преводилац. – *Књижевне новине, Београд*, 4.-18. VIII 1979, XXXI, бр. 588-589, стр. 5.
259. Стојановић, Мирослава: Реч-пут од човека до човека. – *Венац, Горњи Милановац*, 1974, III, бр. 21, стр. 8-9.

260. Stojičić, Đoko: Misaona himna lepoti i prijateljstvu : (Raško Dimitrijević: „Ka visinama i ćutanju”, „Delta press”, Beograd, 1982). – Književna kritika, Beograd, 1983, XIV, br. 3, str. 133-135.

261. Тадић, Д.: Крагујевац: бесплатна предавања за љубитеље књига. – Политика, Београд, 23. XII 1967, LXIV, бр. 19475, стр. 11.

262. Tomišek, Josip: Raško V. Dimitrijević, „Knjiga o planini”... – Planinski vestnik, Ljubljana, 1938, br. 6, str. 170-171.

263. Томић, Ново: Име – до Зенице : једна ђачка посета професору Рашку Димитријевићу – с поводом. – Вечерње новости, Београд, 31. X 1977, XXV, бр. 7653, стр. 11.

264. Томић, Ново: Чежња за планинама : омиљени професор Рашко Димитријевић прославио 80. рођендан. – Вечерње новости, Београд, 16. III 1978, XXVI, бр. 7581, стр. 13.

265. Трнавски, Вук: Беседников дом : легенда за живота, осуђен после смрти на заборав. – Политика, Београд, 24. VIII 1996, XCIII, бр. 29757, Култура, уметност, наука, XL, бр. 19, стр. 19.

266. Трнавски, Вук: Беседников последњи час. – Политика, Београд, 8. VI 1968, LXV, бр. 19639, стр. 9.

267. Ђупић, Миодраг: Прегалац на стијени : Рашко Димитријевић: Ка висинама и ћутању, Делта прес, Београд 1982. – Венац, Горњи Милановац, 1982, бр. 9, стр. 24.

268. Удовички, Иванка: Огледи Рашка Димитријевића : („Са другима и собом”, Нова књига, Београд, 1984). – Стремљења, Приштина, 1986, XXVI, бр. 6, стр. 146-151.

269. Урбан, Владислав: На крилима речи. – Дневник, Нови Сад, 12. III 1978, XXXVII, бр. 11264, стр. 19.

270. Хајдуковић, Божур: Рашко Димитријевић, три пута. – Просветни преглед, Београд, 9. XI 1979, XXXV, бр. 1302, стр. 4.

271. Хајдуковић, Божур: Феномен звани Рашко. – Просветни преглед, Београд, 10. III 1978, XXXIV, бр. 1236, стр. 5.

Марија Јованцаи

Љиљана Крајшић

Ката Мирић

РЕГИСТАР

Авала 49	72, 74, 84, 86, 88, 90, 92, 93, 94, 95,
Авлин, Клод 138	98, 100, 102, 108, 109, 112, 118,
Адамовић, Драгослав 18	123, 129, 130, 131, 132, 133, 134,
Азар, Пол 67, 89, 95, 126	142, 145, 149, 150, 158, 164, 166,
Алексинач 18	173, 182
Ален (Емил-Огист Шартије) 148	Бергсон, Анри 75
Ален-Фурније 72, 75, 109, 138, 141,	Бернарден де Сен-Пјер, Жак 46
142, 143	Бертрам, Ернест 92
Алкофорато, Маријана 128	Бетовен, Лудвиг ван 32, 34, 35, 39,
Алпе 22, 46, 47, 49, 55, 58, 134, 137,	71, 78, 102, 123, 131, 135
142	Бећковић, Матија 83, 166, 176
Ammonius 61	Беч 18, 125
Андов, Косовка 163	Бечкерек 90
Андрејевић, Тоша Аустралијанац	Бизе, Жорж 35, 36
32	Битољ 18
Андрић, Иво 69, 75, 106, 107, 139	Бланшо, Морис 14, 143
Ануј, Жан 72, 138	Богдановић, Милан 85
Апел, Karl-Otto 61	- Предраг-Ци 167, 186
Арен, Пол 22, 125	Богић, Богомир 20
Аристотел 61	Бодлер, Шарл 106
Атанацковић, Платон 12	Бојић, Милутин 20, 176
Бајрон, Џорџ Гордон 150	Бранков, Радован 166
Бакић, Војислав 19	Братић, Р. 32, 34
Балденсперже, Фернан 22, 67, 95	Брох, Херман 174
Балзак, Оноре де 128, 138, 141	Булатовић, Влада-Виба 151
Батај, Жорж 21	Бургоен, Жан 129
Бауер, Валтер 72, 138	Буха, Алекса 61
Бах, Јохан Себастијан 33	Вагнер, Рихард 35, 36, 39, 80, 90,
Бахтин, Михаил 123	149
Бенвил, Жак 118	Валери, Пол 67
Београд 9, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22,	Васерман, Јакоб 138
31, 33, 36, 38, 42, 47, 54, 63, 69, 71,	Вашингтон, Џорџ 102

- Велики Шиљеговац 69
 Величковић, Душан 65, 80
 Верден 142
 Верди, Ђузепе 35
 Верлен, Пол 71
 Верн, Жил 93
 Вијон, Франсоа 71, 139, 140, 159
 Винавер, Мишел 72
 - Ружа 32, 124, 125
 - Станислав 20, 32, 139, 149
 Витановић, Слободан 182
 Витезовић, Милован 166
 Вишњица 28
 Влајчић, Милан 92, 97, 135, 164
 Вовнарг, Лик де Клапје 72
 Војводић, Момир 82, 135, 183
 Волтер, Франсоа-Мари Аруе 63, 64, 72, 75, 100, 102
 Волф, Хуго 39
 Вршачка брда 28
 Вуксановић, Миро 12, 154, 165

 Гавриловић, Зоран 83
 Гаскар, Пјер 69, 129, 156
 Гете, Јохан Волфганг 49, 51, 67, 69, 71, 77, 84, 102, 106, 123, 128, 139, 140, 143, 144, 145, 148, 149
 Гомије, Жан 129
 Горки, Максим 164
 Григ, Едвард 32, 33, 125, 128
 Грол, Милан 19
 Гуно, Шарл 33, 38

 Данте, Алигијери 36, 45, 146
 Дворжак, Антоњин 37
 Дебиси, Клод 38
 Делфи 49
 Диамел, Бланша 74, 130, 132
 - Жорж 36, 38, 73, 74, 75, 89, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 138, 141, 156
 Дидро, Дени 22, 67, 72, 138, 141
 Дикенс, Чарлс 113
 Дима, Александар 93

 Димитријевић, Васа А. 17, 18, 21, 24, 33
 - Десанка рођ. Милетић 17, 18, 24, 32
 - Коста 20, 21, 65, 67, 86, 87, 98, 108, 150
 - Љубиша 17, 23
 - Мара 17, 23
 - Радмила 17, 23, 33
 - Ружица 42, 93, 103, 163, 165
 Димић, Мома 34, 35, 80, 147, 179
 Диренмат, Фридрих 72
 Доде, Алфонс 22, 138
 Достојевски, Фјодор М. 67, 112, 113, 128, 163
 Драгић-Кијук, Предраг Р. 37, 135
 Драинац, Раде 149
 Дунав 28
 Дурец, Јанко 27

 Ђалић, Милосав 96, 151
 Ђорђевић, Никола 185
 Ђурић, Војислав 91, 171
 - Милош Н. 20, 63, 147

 Егерић, Мирослав 166, 182
 Елијар, Пол 117
 Енглеска 67

 Жалу, Едмон 68
 Жам, Франсис 71, 138, 141
 Живанчевић, П. 136
 Живојиновић, Велимир-Бата 152
 - Велимир-Масука 119
 Жид, Андре 67

 Загреб 36
 Земун 65, 69, 71, 106
 Златковић, Александар 20
 Зличић, Даринка 144

 Ибровац, Миодраг 19, 20
 Иго, Виктор 9

- Јаловец 55, 56, 134
 Јастребац 22, 47, 128
 Јеремић, Љубиша 83
 Јеремић-Џибе, А. 31, 38, 146
 Јеротић, Владета 91, 98, 146, 147,
 148, 163, 164, 166, 167
 Јовановић, Живко 89
 - Милан 23, 24
 - Р. 32, 33, 34, 35, 36
 - Слободан 19
 Јовановић Стоимировић, Милан
 178
 Јоковић М. 135, 136
 Југославија 63, 76, 164

 Камењача 173
 Ками, Албер 72, 128, 132
 Кант, Имануел 46
 Капе, Лисјен 39, 123
 Караванке 55, 137
 Карађорђевић, Петар I, краљ
 (Петар Мркоњић) 18, 176
 Касу, Жан 138
 Квинтилијан 64
 Кисић, Остоја 148
 Киш, Данило 154
 Клајст, Хајнрих фон 138
 Клемансо, Жорж 18
 Клодел, Пол 72, 138
 Ковачевић, Божа 149
 Коен, Гистав 67, 95
 Копо, Жак 67
 Корошец, Антон 102
 Костић, Лаза 145
 Коуто, Рибеиро 158
 Крагујевац 97, 112
 Крагујевић, Стеван 177
 Кујунџић, Бранислав 125, 163, 165
 - Марија 103, 163, 165, 166

 Лазаревић, Бранко 20
 Лакур, Д. 41
 Лалић, М. 34, 76

 Лангдок 22
 Лансон, Гистав 84, 85, 89, 94, 95, 127
 Ларбо, Валери 106, 107, 138
 Лесковац, Младен 76
 Лист, Франц 36
 Лорена 22

 Љубљана 54

 Малер, Густав 35, 36, 38, 39
 Ман, Томас 35, 36, 37, 38, 39, 51, 64,
 68, 70, 75, 78, 84, 85, 87, 100, 103,
 106, 123, 128, 129, 167
 Маржинец, Хинко 32
 Марибор 178
 Марић, Сретен 12
 Марковић, М. 90, 91
 Матавуљ, Симо 20
 Матерхорн 54
 Милвоа, Ш-Х. 179
 Милетић, Радован 18
 - Слободан 53, 83, 135
 Миловановић, Милован Балачко
 19
 Милутиновић, Добрица 20
 Мистрал, Фредерик 22, 125
 Мићевић, Коља 159
 Мојстрана 51
 Молијер, Жан-Батист Поклен 9,
 64, 72, 97, 138, 141, 146
 Мон Блан 48
 Монпеље 22, 32, 33, 41
 Монтењ, Мишел де 70, 77
 Монреал 127
 Морачић, Д. 47, 89, 90
 Моријак, Франсоа 138, 141, 142,
 143
 Морне, Данијел 67, 68, 95
 Моро-Ђафери 65
 Моцарт, Волфганг Амадеус 33,
 35, 76, 100, 102
 Мразовић-Радовић, Ивана 165

- Нанси 22
 Настасијевић, Живорад 33, 34, 80
 - Момчило 33, 34, 80
 - Светомир 33, 34, 80
 Недељковић, Драган 94, 95, 166, 178
 Немачка 178
 Николић, Драган 152
 Ниче, Фридрих 58, 75, 92, 96, 113, 164
 Нови Београд 107
 Нови Сад 11, 12, 35, 63, 84

 Обреновић, Александар, краљ 18
 - Милан, краљ 18
 Оксфорд 173
 Остојић, Милица 81

 Павковић, М. 119
 Пајић, Петар 37, 135, 136
 Пандуровић, Сима 19, 20, 118, 119
 Панић, Андрија 55
 Париз 22, 66, 126, 129, 130, 131, 132, 142
 Паскал, Блез 72, 122, 164
 Пашић, Зорица 64
 Пејчић, Јован 82, 151, 182
 Петрарка, Франческо 46, 126
 Петровић, Вељко 19, 139
 - Илија 20, 150
 - Милутин 159
 - Његош 127, 168
 Пешић, Миодраг 149
 Пиже, Клод-Анри 72
 Пињан (место) 32
 Пиринеји 49
 Питагора 92
 Плаовић, Раша 152
 Пожаревац 150
 Попић, Миленко 135
 Поповић, Богдан 19, 86, 89
 - Ђорђе 19, 113
 - Јован 87
 - Павле 19, 89
 - Радован 12
 Праг 34
 Предић, Урош 19
 Прованса 22, 46, 125
 Продановић, Божа 83
 Пруст, Марсел 36, 143

 Рабле, Франсоа 139
 Радмиловић, Зоран 146, 152
 Радовић, Миодраг 11, 12, 14, 22, 52, 55, 94, 103, 110, 133, 143, 166, 172, 173, 180
 Рајић, Велимир 19, 20
 Рајковић, Љубиша 86, 88, 100, 126, 137
 Ракић, Милан 19, 71, 86, 87, 88
 Рахмањинов, Сергеј В. 38
 Рембо, Артир 33, 71, 76, 78
 Рибар, Иво-Лола 18
 Рибарска бања 18, 21, 22, 23, 24, 26, 47, 109, 128
 Ривијер, Изабел 129
 Рилке, Рајнер Марија 39, 53, 63, 68, 70, 71, 75, 88, 99, 106, 109, 117, 123, 124, 128, 138, 141, 148
 Ристић, Мика 20
 Роден, Огист 88
 Розамбер, Андре 129
 Ролан, Ромен 129
 Ростан, Едмон 98
 Рума 106
 Русо, Жан-Жак 45, 46, 126

 Савић, Милан 140, 143, 144, 145
 Савић-Ребац, Аница 139, 140, 144, 145, 150
 Сандић, Сава 146, 167, 179, 184
 Саратлић, Рада 75, 85, 96
 Сартр, Жан-Пол 122
 Севиње, Мари де Рабитен-Шантал 127, 128, 138
 Секулић, Исидора 85, 105, 144

Селимовић, Меша 64, 75, 107, 157
Сен-Џон Перс 86
Сент-Егзипери, Антоан де 185
Сервантес, Мигел де 71, 83, 146
Сервол, Жак 33, 41
Сиарес, Андре 106
Симовић, Д. 135
Скерлић, Јован 19, 65, 66, 89
Слатина, трио 38
Словенија 54
Сократ 172
Сомбор 35
Софокле 47
Србија 10, 54, 103, 106, 130, 132,
136, 147, 164
Сремац, Стеван 20
Стајн, Гертруда 92
Станојевић, Станоје 19
Стевановић, Павле 89
Стипчевић, Никша 167, 174
Стојановић, Југана 138, 142, 143
Стојичић, Ђоко 122, 167
Столипин, Аркадије 55, 56
Стразбур 22, 28, 38, 66
Сува планина 134

Тагоре, Рабиндранат 75, 123
Текелија, Сава 12
Теофраст 61
Тесла, Никола 102
Тик, Лудвик 86
Толстој, Лав Н. 102, 103, 113
Тома Аквински 146
Томиншек, Јосип 178
Томић, Ново 55
Триглав 51
Трнавски, Вук 91, 152, 167
Турена 22

Ђосић, Добрица 64, 75, 107, 157,
173

Ујевић, Тин 106, 107, 149, 150

Урбан, Владислав 84, 148
Урошевић, Драгиња 187
Ускоковић, Милутин 19, 20

Флобер, Гистав 77, 92, 128, 174
Форе, Габријел 33, 36, 39
Фотић, Милан 34
Француска 22, 33, 64, 65, 67, 130,
131, 132, 133, 136, 175

Хајдегер, Мартин 138
Хајделберг 173
Хамсун, Кнут 64, 108, 109, 110, 111,
112, 113
Хауптман, Герхарт 138
Хендл, Георг Фридрих 33
Хесе, Херман 75
Хомер 147

Џвијановић, Светислав Б. 149
Џицерон 82

Чајковски, Петар И. 35
Чехов, Антон П. 72
Чоп, Јожа 55, 56

Шатењо, Ив 89, 129
Шатобријан, Франсоа Рене 46
Шекспир, Вилијам 9, 36, 87, 88
Шели, Перси Биш 9
Шенберг, Арнолд 39
Шлегел, Аугуст 86
Шопенхауер, Артур 75
Штиглиц, Петер 54, 55
Штраус, Рихард 35, 36
Шуберт, Франц 32, 35, 76, 78
Шуман, Роберт 32, 35, 36, 39

(У регистру нису забележена имена из
Грађе за библиографију Рашка Димитри-
јевића.)

Душко Вртунски

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА	7
ЈЕДНО СУВИШЕ ЛЕПО ДЕТИЊСТВО	15
ГОДИНЕ УЧЕЊА И ПУТОВАЊА.....	21
„О МУЗИЦИ ПРЕ СВЕГА ОСТАЛОГ”	29
ОТКРИВАЊЕ КАМЕНИТЕ СИМФОНИЈЕ	43
КАКО СЕ РАЂАЛА ЉУБАВ ПРЕМА ПЛАНИНИ	47
У ТРАГАЊУ ЗА СУШТИНОМ АЛПИНИЗМА.....	49
НЕОБИЧНО ПРИЗНАЊЕ	54
МУЗИКА НА ВРХУ	56
ПЕСМА СА ПЛАНИНЕ – ИНВОКАЦИЈА ЉУДСКЕ БРАЋЕ.....	57
БЕСЕДНИК ИЛИ „КЊИГА КОЈА ГОВОРИ”	59
ЧОВЕК XIX СТОЛЕЋА.....	75
НЕПОНОВЉИВОСТ ГОВОРНИКА	75
РЕТКА РЕТОРИКА.....	78
БЕСЕДА ЈЕ КАО МУЗИКА.....	80
DE ARS ORATORIAE: ТРИ ВРЛИНЕ ГОВОРНИКА	82
ТУМАЧ КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА	84
УЛОГА КРИТИКЕ У ТУМАЧЕЊУ	85
ПРИМЕР ЈЕДНЕ ОРИГИНАЛНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ.....	86
ЈЕСЕЊА СТРАСТ ВАСПИТАЧА	
ПАРАДОКСАЛНА ПЕДАГОГИЈА	96
„НЕИЗЛЕЧИВИ ХУМАНИСТ”.....	97
ЈЕДНО МАЊЕ ПОЗНАТО ПОГЛАВЉЕ У ЖИВОТУ.....	100
НАРОЧИТИ ЧИТАЛАЦ	106
СВА ЧИТАЊА ПАНА КНУТА ХАМСУНА (1859-1952).....	109
ЧИТАО ЈЕ КРИШОМ... ..	112
РАШКО ДИМИТРИЈЕВИЋ – ПИСАЦ	115
ЈЕДАН ПЕСНИК КОЈИ ЈЕ УМРО У МЛАДОСТИ.....	118
ТРИ КЕПЕЦА	119
ДА ЛИ ЈЕ РАШКО ДИМИТРИЈЕВИЋ ПИСАЦ?.....	120
РАШКОВО ВОЂЕЊЕ „ДНЕВНИКА”	121

РАШКО ДИМИТРИЈЕВИЋ – ЕПИСТОЛИЧАР	126
ОД БЕЛЕ СМРТИ ДО КА ВИСИНАМА И ЋУТАЉУ	134
ЈЕДАН ПРИМЕР АНАФОРИЧНОГ СТИЛА У ПРОЗИ РАШКА ДИМИТРИЈЕВИЋА	137
РАШКО ДИМИТРИЈЕВИЋ ПРЕВОДИЛАЦ ИЛИ ТУМАЧ СУШТИНЕ СТВАРНОСТИ	138
ПОЛЕМИКА СА АНИЦОМ САВИЋ-РЕБАЦ ОКО ПРЕВОДА ПРЕПЕВА ФАУСТА	143
СУСРЕТИ И ПОРТРЕТИ	146
СУСРЕТ СА Т. УЈЕВИЋЕМ: „КОЛАЈНА”	149
ПОСЕТЕ И ПОСВЕТЕ	150
ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ И ОДЛАЗАК	161
МИШЉЕЊА САВРЕМЕНИКА О РАШКУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ	169
НА ПОСЛЕДЊЕМ ЧАСУ ПРОФ. РАШКА ДИМИТРИЈЕВИЋА (Војислав Ђурић)	171
ЧЕМУ КЊИГА О РАШКУ? (Добрица Ћосић)	172
О РАШКУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ (Никша Стипчевић)	174
ЊЕГОВЕ АНАЛИЗЕ СУ УВЕЋАВАЛЕ ЧУДО УМЕТНОСТИ (Матија Бећковић)	176
ВЕСНИК ПЛАНИНСТВА (Др Јосип Томиншек)	177
ИЗАЗОВ БЕСЕДНИКА (Драган Недељковић)	178
[Видео сам данас ...] (Милан Јовановић Стоимировић)	178
ТКАЊЕ ГОВОРА У ЛЕПОТИ (Јован Пејчић)	182
СВЕТЛО ИМЕ НАШЕ КУЛТУРЕ (Мирослав Егерић)	182
[Кад говори Рашко ...] (Слободан Витановић)	182
ИКОНА (Момир Војводић)	183
ЧОВЕК КОЛИ ЈЕ САЊАО КЊИГЕ (Предраг Богдановић – Ци)	186
ЕПИНИКИЈА (Драгиња Урошевић)	187
ГРАЂА ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ РАШКА ДИМИТРИЈЕВИЋА (Марија Јованцаи, Љиљана Крајшић, Ката Мирић)	189
РЕГИСТАР (Душко Вртунски)	234

Миодраг Радовић

ОСЛОВЉЕНИ СВЕТ ИЛИ ЧАРОБНА
РЕЧ РАШКА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Издавач

Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

Лектура, коректура и регистар
Душко Вртунски

Технички уредник
Реља Дражић

Штампање ове књиге омогућило је
Министарство за културу Републике Србије

Припрема и штампа
ФУТУРА ПУБЛИКАЦИЈЕ
Нови Сад, Стевана Мусића 24

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

РАДОВИЋ, Миодраг

Ословљени свет или чаробна реч Рашка
Димитријевића / Миодраг Радовић ; [регис-
тар Душко Вртунски]. - Нови Сад : Биб-
лиотека Матице српске, 1998 (Нови Сад :
Футура публикације). - 228 стр. : илустр. 24
cm. - (Посебна издања / Библиотека Матице
српске ; књ. 2)

Реч уредника / Миро Вуксановић: стр. 7-12.
Грађа за библиографију Рашка В. Димитри-
јевића / Марија Јованцаи, Љиљана Крајшић,
Ката Мирић: стр. 195-229. - Регистар.

а) Димитријевић, Рашко (1898-1988)

